

T.C
FATİH ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATI

ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**CENGİZ DAĞCI'NIN ROMANLARINDA
KİMLİK VE BELLEK**

TEZ DANIŞMANI
Yrd. DOÇ. DR. SEZAYİ ÇOŞKUN

ABDULKADİR ÇEKİÇ

Ocak 2013

T.C
FATİH ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATI

ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**CENGİZ DAĞCI'NIN ROMANLARINDA
KİMLİK VE BELLEK**

TEZ DANIŞMANI
Yrd. DOÇ. DR. SEZAYİ ÇOŞKUN

ABDULKADİR ÇEKİÇ

Ocak 2013

ONAYLAMA SAYFASI

Enstitüsü : **Sosyal Bilimler**
Anabilim Dalı : **Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatı**
Tez Konusu : **Cengiz Dağı'nın Romanlarında Kimlik ve Bellek**
Tez Danışmanı : **Yrd. Doç. Dr. Sezayi ÇOŞKUN**
Tez Tarihi : **Ocak 2013**

Bu tezin şekil ve içerik açısından Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tez Yazım Kılavuzunda belirtilen kurallara uygun formatta yazıldığını onaylıyorum.

Doç. Dr. Yusuf ÇETİNDAG

Anabilim Dalı Başkanı

ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATI Anabilim Dalı 51161110 numaralı öğrencisi ABDULKADİR ÇEKİÇ tarafından hazırlanan bu tezin Yüksek Lisans Tezinde bulunması gereken yeterliliğe, kapsama ve niteliğe sahip olduğunu onaylıyorum.

Yrd. Doç. Dr. Sezayi ÇOŞKUN

Tez Danışmanı

Tez Sınavı Jüri Üyeleri

Yrd. Doç. Dr. Sezayi ÇOŞKUN

.....

Doç. Dr. Osman Salih KADI

.....

Yrd. Doç. Dr. Betül ÇOŞKUN

.....

Bu tezin Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tez Yazım Kılavuzunda belirtilen kurallara uygun formatta yazıldığını onaylıyorum.

Doç. Dr. Mehmet KARAKUYU

Müdür

KISA ÖZET

Enstitüsü	: Sosyal Bilimler
Anabilim Dalı	: Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatı
Tez Danışmanı	: Yrd. Doç. Dr. Sezayi ÇOŞKUN
Tez Tarihi	: Ocak 2013

CENGİZ DAĞCI'NIN ROMANLARINDA KİMLİK VE BELLEK Abdulkadir ÇEKİÇ

Bu çalışmada Kırım'lı bir yazar olan Cengiz Dağcı'nın 22 Eylül 2011'de vefatına kadar yazmış olduğu eserler kimlik ve bellek bağlamında incelenmiştir. Bu çalışmada Rus işgali altındaki Kırım'dan Stalin döneminde büyük sürgünle yerinden yurdundan edilmiş yazarın bu tarihsel süreçte kimlik ve bellek kavramlarına yaklaşımı ve bu kavramları eserlerinde nasıl işlediği irdelenmektedir.

Yurdundan kopuş yazarda derin izler bırakmış ve sonraki yıllarda teşekkül eden edebi şahsiyeti, bu iki konunun etrafında şekillenmiştir. O bireysel bir trajedinin parçası değil bütün bir Kırım halkının derdini yüklenmiş ve adeta onların hafızası rolünü üstlenerek geçmişin acısını günümüzde de canlı tutmaya çalışmıştır. Yazar eserlerinde maruz kaldığı zulüm ve acıların yanında hep yurdunu, toprağını, köyünü, aslını, aidiyetini ele aldığı ve bunları belleğinde hala canlı tutarak hem kendi halkına hem okuyucularına hatırlatmaktadır.

Çalışmada metne dayalı araştırma yöntemi kullanılarak eselerde geçen mekân ve kişiler, kimlik ve bellek bağlamında incelenmiştir. Çok yönlü bir konu sayılan kimlik ve bellek olgusu Cengiz Dağcı'nın eserlerinde ağırlıklı olarak işlendiği gözlenmiştir.

İlk bölümde Kırım tarihine kısa bir bakış ve Cengiz Dağcı'nın hayatı hakkında bilgi verildikten sonra, sonraki bölümlerde psikoloji ve felsefeyi de ihtiva eden sosyolojik açılardan kimlik ve bellek incelenmiştir. Son bölümde ise Cengiz Dağcı'nın eserleri kimlik belleğin unsurları açısından incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cengiz Dağcı, kimlik, bellek, Kırım

ABSTRACT

University	: Fatih University
Institute	: Institute of Social Sciences
Department	: Modern Turkic Languages and Literature
Supervisor	: Assist. Prof. Sezayi OŐKUN
Degree Awarded and Date	: January 2013

IDENTITY AND MEMORY IN THE WORKS OF CENGİZ DAĞCI Abdulkadir EKİ

In this study, Crimean Tatar Cengiz Dağcı's novels are analyzed from the point of identity and memory. The ultimate aim of the study is to search for the approach of the writer, who is expelled from his country, Kırım, invaded by the Russians during the reign of Stalin, towards identity and memory.

The split from his country had a tremendous impact on him, and forming his literary personality in the following years and making him mainly focus on these two terms. He was burdened with grief of all Crimean people, not just with the part of his individual tragedy, so he took an active role in keeping alive the pains of the past. Along with cruelty, torture and grief that he was exposed to, the writer clearly tried to remind his readers and his nations of the country, the land or the village he belonged to by keeping alive all these in his memory.

In terms of identity and memory, the places, objects and characters in the works of the aforesaid writer are analyzed using text based method. Identity and memory, which are considered to be multifaceted issue, are two main concepts which are focused in his works.

In this study, Cengiz Dağcı's personal history is taken into consideration along with Crimean history before touching the theory of identity and memory from the point of sociology as well as psychology and philosophy. Then, the works of Cengiz Dağcı are contextualized on the basis of subelements of identity and memory.

Key words: Cengiz Dağcı, Kırım, identity, memory.

İÇİNDEKİLER

KISA ÖZET	iv
ABSTRACT	v
KISALTMALAR	ix
ŞEKİL LİSTESİ	x
ÖNSÖZ	xi
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM KİMLİK VE BELLEK	5
1.1. KİMLİK	5
1.2. KİMLİK TANIMI	7
1.3. KİMLİĞİN BİÇİMLENMESİ, KEŞFİ VE İNŞASI	8
1.4. KİMLİK TÜRLERİ	10
1.5. BELLEK	13
1.6. BELLEK TASNİFİ	15
1.6.1. KISA SÜRELİ BELLEK	16
1.6.2. UZUN SÜRELİ BELLEK	16
1.7. TOPLUMSAL VE KÜLTÜREL BELLEK	18
1.8. BELLEĞİN TÜRLERİ	20
1.8.1. KİŞİSEL BELLEK	20
1.8.2. BİLİŞSEL BELLEK	21
1.8.3. PERFORMANS (DENEYİMSEL) BELLEĞİ	21
1.8.4. TOPLUMSAL BELLEK	21
1.8.5. MİMETİK BELLEK	22
1.8.6. İLETİŞİMSEL BELLEK	22
1.8.7. NESNELER BELLEĞİ	23
1.8.8. KÜLTÜREL BELLEK	23

1.9.	BELLEK NASIL ÇALIŞIR	24
1.10.	KİMLİK, BELLEK VE SÜRGÜN.....	27
1.11.	KİMLİĞE VE BELLEĞE ETKİ EDEN ÖĞELER	29
1.11.1.	MİLLET.....	29
1.11.2.	DİN	31
1.11.3.	DİL.....	33
1.11.4.	KILIK KIYAFET VE GÖRÜNÜM.....	34
1.11.5.	KÜLTÜR (GELENEK VE GÖRENEK).....	35
1.11.6.	DESTAN / EFSANE.....	37
1.11.7.	İSİM.....	38
1.11.8.	MEKÂN.....	39
2.	BÖLÜM KIRIM DİASPORA TARİHİ VE CENGİZ DAĞCI	42
2.1.	DİASPORA PENCERESİNDEN KIRIM TARİHİ.....	42
2.2.	CENGİZ DAĞCI'NIN HAYATI.....	47
2.3.	CENGİZ DAĞCI'NIN ESERLERİ.....	49
2.3.1.	ROMAN.....	49
2.3.2.	HATIRA	50
2.3.3.	HİKÂYE VE MEKTUP.....	50
3.	BÖLÜM CENGİZ DAĞCI'NIN ESERLERİNDE KİMLİK VE BELLEK	51
3.1.	MİLLET AÇISINDAN KİMLİK VE BELLEK.....	51
3.1.1.	KIRIMLILIK	51
3.1.2.	TATARLIK.....	55
3.1.3.	TÜRKLÜK	58
3.1.4.	MÜSLÜMANLIK.....	63
3.1.5.	ÖTEKİ.....	65
3.1.5.1.	TATARLARA GÖRE ÖTEKİ.....	66

3.1.5.2.	RUSLARA GÖRE ÖTEKİ	71
3.2.	DİN AÇISINDAN KİMLİK VE BELLEK	74
3.3.	DİL AÇISINDAN KİMLİK VE BELLEK.....	82
3.4.	KILIK KIYAFET VE GÖRÜNÜM AÇISINDAN KİMLİK VE BELLEK	86
3.5.	KÜLTÜR (GELENEK VE GÖRENEKLER) AÇISINDAN KİMLİK VE BELLEK	91
3.5.1.	MERASİM VE KUTLAMALAR.....	91
3.5.2.	OYUNLAR	94
3.5.3.	HALK İNANIŞLARI.....	96
3.5.4.	TÜRKÜLER	98
3.6.	DESTAN/ EFSANE AÇISINDAN KİMLİK VE BELLEK	102
3.7.	İSİM AÇISINDAN KİMLİK VE BELLEK	105
3.8.	MEKÂN AÇISINDAN KİMLİK VE BELLEK.....	108
3.8.1.	CENGİZ DAĞCI'DA KRONOTOPIK UNSURLAR	111
3.8.1.1.	YOL KRONOTOPU: ANAYURT VE KOPUŞUN SAVURDUĞU MEKÂNLAR.	111
3.8.1.2.	EŞİK KRONOTOPU: TOPRAKTA ÖLÜM VE TOPRAKTA DİRİLİŞ	116
	SONUÇ	124
	KAYNAKÇA	130

KISALTMALAR

a.g.e	:	Adı geçen eser
C. D.	:	Cengiz Dağcı
ev.	:	Çeviren
ed.	:	Edition
p.	:	Page
s.	:	Sayfa
T.C.	:	Türkiye Cumhuriyeti
TDK.	:	Türkiye Dil Kurumu
vb.	:	Ve benzeri
vol.	:	Volume
vs.	:	Vesaire

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Hafızanın Evreleri	15
-----------------------------------	----

ÖNSÖZ

Bu çalışmada metne dayalı araştırma yöntemi kullanılmış ve Cengiz Dağcı'nın eserleri kimlik ve bellek bağlamında değerlendirilmiştir. Bununla beraber Kırım tarihine ve Cengiz Dağcı'nın hayatına genel, Cengiz Dağcı'nın eserlerine kimlik ve bellek çerçevesinde kapsamlı bir değerlendirme yapılmıştır.

Kimlik ve bellekle ilgili teorik çerçeveye geçmeden önce tezin giriş kısmında sürgüne maruz kalmışların hatıralarından bahsedildi. Sonra teorik kısım incelendi. Teorik çerçevenin ilk konusu olarak kimlik, bellekten önce ele alındı. Kimlikle ilgili ön bilgi verildikten sonra kimliğin tanımı, biçimlenmesi, keşfi ve türleri üzerinde duruldu. İkinci olarak teorik çerçevenin diğer eş konusu olan bellekle ilgili bilgiler verildi. Bununla beraber belleğin tasnifi, türleri toplumsal ve kültürel bellek ve belleğin nasıl çalıştığı üzerinde duruldu. Kimlik ve bellekle ilgili teorik arka planın hemen akabinde kimlik ve belleğin oluşumundaki etkisinden dolayı sürgün, kimlik ve bellek ilişkisi üzerinde duruldu. Uygulamaya geçmeden önce Kırım tarihi ve Cengiz Dağcı'nın hayatına, onu ve eserlerini daha iyi anlamak için genel olarak bakıldı. Bütün bunlardan sonra kimlik ve belleğe etki eden öğeler tek tek ele alındı. Temel olarak alınan unsurlar şunlardır: *Millet, Din, Dil, Görünüm, Kültür, Gelenek, İsim, Efsane, Mekân* gibi unsurlardır. En son uygulama kısmına geçilerek Cengiz Dağcı'nın eserleri kimlik ve belleğe etki eden bu unsurlar açısından değerlendirildi.

Bu tez konusunu bana öneren ve engin edebiyat birikimi ile yol gösteren tez danışmanım Sayın Sezayi Coşkun'a çok müteşekkirim. Ayrıca yüksek lisans dersleri boyunca zengin dil birikimiyle beni aydınlatan Sayın Kalmamat Kulamshaev'e, yüksek lisans eğitimim boyunca bana olan yardımlarından dolayı Ana Bilim Dalı Başkanı Sayın Yusuf Çetindağ'a, değerli görüşlerinden dolayı meslektaşım İsmail Aydın'a ve bu süreç boyunca beni destekleyen sevgili aileme çok teşekkür ederim.

GİRİŞ

“18 Mayıs gecesi Ruslar silahlarıyla geldiler. ‘evden çıkın’ dediler ‘bizim ne günahımız var’ dedik. ‘sizler hainlersiniz’ dediler. Vagonların içine Kırım’ı sattınız yazmışlar. (Gönderilen) yere varınca yiyeceğimiz içeceğimiz olmadığı için zorluk çektik. Pis sulardan içtik. Bu nedenle sıtma oldu, dizanteri oldu; insanlarımızın yarısı öldü. Annem de rahmetli oldu” (Reşat Halilov)

“Stalin’in adamları bir sabah saat 04.00’de bizi kaldırıp arabalara doldurup trenlere götürdüler. Sürgün olduğunda 14 yaşındaydım. Babamı hapse attılar. 14 yaşımdan beri babamı görmedim... Yedi gün bir şey yemedik bir hafta sonra kapıları açtılar. Bize verdiler tuzlu balık, su yok demir gibi sert balık, ihtiyar adamlar yiyemediler başladılar ölmeye. Kazakistan çölünde benim annem öldü trenden kaldırıp attık. Onu kurtlar mı yedi bilmem”(Ahtem Değirmenci)

“20 dakika içinde geldi aldılar beni. Param yoktu, suyum yoktu, yatak yastık yoktu. Kendim hayatta kaldım. Bir çocuk yetiştirdim; diğer çocuğumu 25 yıl aradım. Stalin’e, Kruşçev’e mektuplar yazdım; herkese yazdım. Oğlumu gönderin dedim. Ama vermediler. Her gece yastığım ıslandı ağlamaktan. Çocuğum yok. Çocuğum yok. Dayılarım vardı, teyzelerim vardı, kardeşlerim vardı, akrabalarım hepsi öldü.” (Sündüz Transinova)¹

“Gece sabah ezanı okunduğunda kapımızı çaldılar. Ailemizde ben büyük çocuk olduğum için, kapıyı açtım. İçeriye iki asker girdi ve Kırım Türklerini anavatanlarından sürecekları hakkında emiri okudu. Annem iki kardeşim ve ben 3,5 yaşındaki kızımın evimizden çıkmak için hazırlanmaya başladık. Benim bir valizim vardı. Onu alıp çıktığım zaman: -Valiz almak yasak, eşyalarınızı çuvala toplayın- dedi askerlerden biri. Hemen bir minderini şiltesini boşaltıp çuval, yaptım ve bazı eşyalarımızı içine doldurdum. Valizimi

¹ Kırım Tatarları CNN TÜRK 4 Ekim 2010
(<http://kirimtatar.blogspot.com/2010/10/cnn-turk-krm-belgeseli.html>)

ise asker kendine aldı, içine beğendiği eşyalarımızı toplayıp çıktı. Buna bakıp ben çok şaşırđım ve bir şey söyleyemedim. Çünkü her şeyin onlara kalacağını onların olacağını anlamıştım. Annem ise Kur'an-ı Kerim'i alıp çıkmıştı. Sokağımızda yaşayan bütün Kırım Türk'ü aileleri caddeye topladılar. Çoğu kadın, çocuk ve ihtiyar idiler. Çünkü savaşta sağ kalan erkekleri Kazakistan'ın Guryev şehrine daha evvel sürmüş idiler. Bizim ailemizde erkeklerden oğlan kardeşim Akkı kalmıştı. Babamı 11 Aralık 1943'te Almanlar vurmuşlardı. Sürgünden bir gün önce beyim Mustafa'dan mektup aldım. Artık onun nerede olduğunu biliyordum.18 Mayıs günü hepimizi Bahçesaray garına getirdiler. Hayvan taşımış oldukları vagonların kapıları açılmış bizleri bekliyorlardı. Hayvan yerine bizleri oraya soktular. Ben kızım ile birlikte vagon içerisindeki rafların ikinci katına çıktım, insanlar o-kadar sıkı oturuyorlardı ki bacak uzatmaya bile çareleri yok idi 18 günlük yolculuktan sonra bizi Bekabad şehrinin Hükova istasyonuna getirip boşalttılar ve oradan büyük köpçekli arabalara bindirip bizleri kolhozlara yolladılar. Biz şehrin 15 km. uzaklığında olan "Şahmat" kolhozuna gelmiştik. Hepimizi bir ağaç altına toplayıp, üç aileye bir ahır verdiler. Oradan bizleri pamuk çöllerine götürüp çalıştırıyorlardı.”²

“Öyle idi ki, bu vagonlar seyyar bir zehirli gaz odasından farksızdı. Hava almak için yeterli penceresi dahi olmadığı gibi vagonlarda çömelmek bile imkânsızdı. Ancak sımsıkı ayakta durabiliyorduk. Çoğu ailenin fertleri başka vagonlara sıkıştırılmışlardı. Ölüm, ihtiyarlar, çocuklar ve zayıflar arasında kol geziyordu. Susuzluktan, açlıktan ve havasızlıktan boğularak öldüler... Yazın sıcağın dolayısı ile pek çabuk kokmaya başlayan cesetleri Rus askerler istasyonlarda dışarı atıyorlardı. Beyim Bilal Bulat Alman ordularına karşı savaşıyordu. Ama bizi yine de 6 çocukla birlikte sürgüne gönderdiler. 4 hafta süren yolculuktan sonra 6 çocuktan sadece 3'ü sağ kalabildi". Sürgüne gönderilen Türklerin, bulunduğu yerlerin dışına çıkması yasaklanmış, teşebbüs edenler 25 yıl ağır çalışma kampı cezasıyla cezalandırılmışlardır.” (Lütfiye Bulat)³

² Aslan, Zeynep. "Sürgün Anıları." *Kalgay Dergisi* yıl 2.sayı 5 (Temmuz Agustos- Eylül 1997).s.26

³ Çapraz, Kemal. *Sürgünde Yeşeren Vatan Kırım. İstanbul: Turan Yayıncılık,1995.s 11*

Bu hikâyeler Kırım Tatarlarının 18 Mayıs 1944'te maruz kaldıkları büyük sürgünde yaşadıkları acı hikâyelerden sadece bazılarıdır. On binler, yüz binlerce Kırım Tatarının benzer hikâyeleri var. Bu, Kırım Tatarları için ne ilk trajedi idi ne son. Onlar bugün de hala ciddi sıkıntılarla karşı karşıyalar.

Cengiz Dağcı da benzer problemler yaşayan Kırım halklarından biridir. Ülkesinden zorla koparılmış ve gittiği yer Londra'da önce hayata tutunmaya çalışmış. Sonra Kırım halkının acısını ve kimliğini belleğinde yaşatarak onları literatüre girecek eserlere dönüştürmüştür. Kırım halkının ortak acısının bir hafızası olmuştur. O Kırım Tatar diasporasının canlı kalmasını sağlayanların en etkili olanlarından. Kırım Tatar halkının yaşadığı trajik olayları Cengiz Dağcı çok duygusal, bir o kadar akıcı bir şekilde onlarca roman ve eser yazarak herkesçe bilinmesini sağlamıştır.

Sevinç Çokum bir köşe yazısında Cengiz Dağcı'nın '*Yurdunu Kaybeden Adam*' romanına atıf yaparak ondan 'Yurdunu yazan adam' diye bahseder. Cengiz Dağcı belleğinde hep yurdundadır. Hayalinde hep yurdunda yaşar ve yurdunu yazar. Yurdundan edilen yazar Cengiz Dağcı'nın yolu ilk olarak Polonya'ya düşer. Orada Regina adlı bir hanımla tanışır. Onunla evlenerek İngiltere'ye yerleşir. Eserlerini orada yazmaya başlar. Konu Kırım'dır. Ağırlıklı konu yurduna olan hasreti, kimliği ve nereye ait olduğudur.

Kimlik kısaca belli bir kültürde doğup o kültürün harsıyla, özüyle yoğrulmuş kişinin o kültüre olan aidiyetidir. Bellek ise geçmişte yaşananlarının hafızada saklanıp daha sonra hatırlanmasıdır. Yurdunu yazan Cengiz Dağcı, nereye ait olduğunu, kim olduğunu ve nereden geldiğini yazmış ve bunu belleğinde saklamış ve sonrada kendi halkına ve bizlere hatırlatmıştır. O, yurdundan uzakta olduğu halde yurdunu unutmamış ve kendi öz kimliğine ve kültürüne yabancılaşmamıştır. Dilini, dinini, toprağını, kendi kimliğini oluşturan değerlere sahip çıkmış biridir o. Küresel dünyanın ana dili sayılan İngilizce'nin merkezi Londra'da yaşadığı halde eserlerini Türkçe olarak kaleme almasını da bu bağlamda değerlendirmek lazım gelir.

Bu çalışmada, yurdundan kopartılmış ama aslından kopmamış olan yazar Cengiz Dağcı'nın eserleri disiplinler arası konu olan kimlik ve bellek kavramları bağlamında incelenmiştir.

Bu eserleri yazmasındaki amaç sadece Kırım Halkının dramını anlatmak değildir. Aynı zamanda onların var olmasını sağlamaktır. Kırimlıların değerleri, tarihleri, efsaneleri, gelenek ve göreneklerinin ne olduğunu anlatmaya da gayret göstermiştir. Bu gayreti sayesinde sadece Kırimlılar değil bütün diğer Türk halkaları da haberdar oldular.

Kırimlıların kimler oldukları ancak değerleriyle bilinir. Yani onların gelenekleri ve görenekleri, kutlamaları, oyunları, giyimleri, kahramanlık destanları onların kimliklerinin bazı unsurlarıdır. Bunlar, Kırimlıların kolektif tarihsel belleğinden süzülerek sonraki nesillere ulaşmış değerleridir.

Sürgüne maruz kalan halklar kendi öz değerlerini unutmayla karşılaşabilirler. İhtimal bundan dolayıdır ki kendi değerlerini unutmayla karşı karşıya kalan halkına Cengiz Dağcı seslenme ihtiyacı hissetmiş olabilir.

Cengiz Dağcı küçük yaşlardan ölümüne kadar kendi dramından ziyade Kırım halkının dramına ayna tutarak bu değerli eserleri kaleme almıştır. Bu eserler onun şahsında Kırimlıların kimler olduğunun bilinmesinde önemli bir bellek vazifesi görmüştür.

Cengiz Dağcı'nın eserlerini kimlik ve bellek bağlamında değerlendirmeden önce kimlik ve bellekle ilgili teorik çevrece ve onların unsurları üzerinde durulacaktır. Kırım tarihine diaspora penceresinden bakmak, ardından Cengiz Dağcı'nın hayatına Kırım Tarihi açısından bakmak gerekecektir. Bu arka plan, onun eserlerini yazma süreci, amacı ve bağlamı hakkında ayrıntılı bir zemin sunacaktır.

1. BÖLÜM

KİMLİK VE BELLEK

Bu bölümde önce kimlikle ve bellekle ilgili teorik çerçeve çizilecek ve daha sonra kimlik ve belleğin unsurları ele alınacaktır.

1.1. KİMLİK

Psikoloji ve sosyoloji başta olmak üzere birçok bilim dalının ilgi alanı olan kimlik konusu edebiyatın da çekim alanına girdiğini iddia eden sosyal bilimciler vardır. Buna ilk örnek Cervantes'in *Don Kişot* romanıdır. Eski kimlik, hayalperestlik eleştirilirken yeni kimlik, realitenin yansıması olarak gösterilir.⁴

Kimliğin edebiyat dünyasında yeri günümüzde de devam etmektedir. Bu konuda dikkat çekici eser Norveçli yazar Jostein Gaarder'nın yazdığı "*Sofi'nin Dünyası*"dır. Küçük bir kıza gizemli biri tarafından belli aralıklarla gönderilen mektuplar aracılığıyla felsefe tarihi öğretilmesi amaçlanmaktadır. Sofi'ye gönderilen ilk mektupta içinde sadece "sen kimsin" yazan boş kâğıt vardır. Böylelikle onun kimliği hakkında düşünmeye sevk eden bir soruyla başlamaktaydı.⁵

Kimlik konusu Yunan mitolojisine kadar dayandırılmakla beraber son elli, altmış yılın popüler meselelerindedir. Kemal Karpat, insan neslinin doğumuyla kimliğin ortaya çıktığını söyler.⁶ Erik Erikson, Henri Tajfel ve H. G Mead gibi sosyal bilimciler bu konunun en tanınmış simalarındandır.⁷

Kimlik olgusu genetik değildir. Ancak doğumla birlikte başlayan bir süreçtir. Hatta kişi doğduğunda kimliği, hazır inşa edilmiş olarak bulur ve aşamalı olarak bu

⁴ Anık, Mehmet. *Kimlik ve Çokkültürlülük Sosyolojisi*. İstanbul: Açılım kitap, 2012. s.19

⁵ a.g.e. s.19

⁶ Karpat, Kemal. *Osmanlıdan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*. İstanbul: Timaş, 2009. s. 51

⁷ Anık, Mehmet. *Kimlik ve Çokkültürlülük Sosyolojisi*. İstanbul: Açılım kitap, 2012. s.10-70

kimlik ömrünün sonuna kadar devam eder. Aile içi etkileşimlerle şekillenen kimlik, kendine güven özsaygı duygularıyla olumlu ya da olumsuz şekilde gelişir. Ben kimim sorusunun dayanağı olan “ben”in tanınması ve tanımlanması kimliğin temelini oluşturur.⁸ Kimlik olgusu öteki olmadan açıklanamaz. Yani her şey zıddı ile bilinir düsturunca gece olmadan gündüzün, siyah olmadan beyazın ya da karanlık olmadan aydınlığın ne olduğunu anlamak kolay değildir. Aynen öyle de, kimlik bilinci için birey, grup, ya da toplum kendini tanımlamak için başkasına ihtiyaç duyar.

Kimlik tanımına gelmeden önce kimlik tanımı yerine de kullanılan benlik ve kişilik nedir; kısaca tanımlamak gerekir.

İngilizcesi “personality” olan kişilik, davranışlarımızın karakteristiğine odaklanır.

“Kişilerden söz ederken "hoş" "canlı" "mutlu" "mutsuz" "iyilik yapan" "güçlü" gibi tanımlamalar kullanırız. Burada anlatılmak istenen, bireyin gösterdiği davranış özellikleridir.

Kişilik, bir bireyin tüm ilgilerinin, tutumlarının, yeteneklerinin, konuşma tarzının, dış görünüşünün ve çevresine uyum biçiminin özelliklerini içeren bir terimdir. Asıl olan, kişiliğin kendine özgü ve ahenkli bir bütün olmasıdır. Bireyin belleği, dış görünüşü, direnme süresi, sesi ve konuşma tarzı, tepki hızı, sporculuğu gibi özelliklerinin hepsi o insanın kişiliğini betimlemede önemlidir.”⁹

Benlik, ego veya self kavramlarının açılımıdır.

“Kişiliği ve davranışları etkileyen faktörlerden biri de benliktir. Benlik bireyin kendi kendini görüş ve kavramasıdır. Bu yönden benlik kişiliğin öznel yanını oluşturur.

Benlik, kişi doğduğu andan itibaren başından geçen sayısız olaylar ve çevresindeki kişilerin etkisiyle yavaş yavaş oluşur. Benlik acı ve tatlı birçok yaşantılar sonunda öğrenilen ve her an gelişmeye devam eden bir kavramdır. Her yaşantı, her baştan geçen olay benliğe katkıda bulunur.”¹⁰

⁸ Karaduman, s., *Modernizmden Post Mpdernizme Kimliğin Yapısal dönüşümü*. Journal of Yaşar University, 2010(17(5)): (s. 2886-2899).

⁹ Ünlü, Sezen. *Psikoloji*. Ed. Hakan, Ayhan. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2001. s.128

¹⁰ a.g.e. s.141

Kimlik kavramı veya kuramı birçok farklı unsuru içerdiğinden (fiziksel, sosyal, psikolojik vs) ne kimliğin tanımında ne türlerinde belli bir noktada birlik sağlanmıştır. Tanım ve türlerine kimlik yaklaşımlarından sonra değinildiğinde ne kadar farklı oldukları görülecektir.

1.2. KİMLİK TANIMI

Türkçe’de *hüviyet*, İngilizce’de ise Latince orijinli “*identites*” den gelen *identity* anlamlarına gelen kimlik, soyut bir kavram olduğu için tek veya belli bir tanımı yoktur. Çok çeşitli tanımlar mevcuttur.

Sözlük anlamıyla “Toplumsal bir varlık olarak insana özgü olan belirti, nitelik ve özellikleriyle birinin belirli bir kimse olmasını sağlayan koşulların tümü.”¹¹

Veya “Herhangi bir şeyi tanıtmaya yarayan, belirlemeye yarayan ve kime ait olduğunu bildiren ipuçları”¹² diye tanımlanır.

Literatürde kimlik tanımlamasını ilk yapan kişi John Locke (1632-1704) “kimliği; hatırlama, idrak ve şüurluluk hali olarak tanımlamıştır.”¹³

Castells “Kimlik insanların anlam ve tecrübe kaynağıdır.”¹⁴ diye ifade etmiştir.

Türkiye de kimlik konusunda çalışmalarıyla tanınan Bozkurt Güvenç “En yalın tanımıyla kimlik, kişilerin, grupların, toplum veya toplulukların “kimsiniz, kimlersiniz?” sorusuna verdikleri yanıt ya da yanıtlardır.”¹⁵ der.

¹¹ Türkçe Sözlük, 7. Baskı ed. (Ankara: TDK, 1983), vol. 1, , vol.

¹² Örnekleleriyle Türkçe Sözlük (MEB, 2002), vol. 2.

¹³ Anık, Mehmet. *Kimlik ve Çokkültürlülük Sosyolojisi*. İstanbul: Açılım kitap, 2012. s.21

¹⁴ Castells, Manuel. *Enformasyon Çağı Ekonomi, Toplum ve Kimlik*. Kimliğin Gücü. Vol. 2.cilt. İstanbul: Bilgi Üniversitesi yayınları, 2008. s.12

¹⁵ Güvenç, Bozkurt. *Türk Kimliği*. 4. Baskı ed. İstanbul: Remzi Kıtabevi, 1996. Sayfa 3

White'a göre kimlik insanın nasıl hissettiği; Wheelis'e göre insanın çaba ve değer yargısının davranışlarla olan uyumudur.¹⁶

Bu konuda otorite olan Erik Erikson "insanın olmak isteği şey ile dünyanın olmasına izin verdiği şeyin buluşma noktası" olarak tanımlar.¹⁷

Yine James D. Fearon Hogg ve Abrams'ın, kimlik insanların kim olduklarını, ne tür insanlar olduklarını ve başkalarıyla nasıl ilişkileri olduğunu gösteren ağlarıdır. Deng'in tanımı kimlik bireylerin ve grupların kendilerini tanımlama tarzları ve ırk, etnisite, din, dil ve kültür temelinde başkaları tarafından nasıl tanımlandığıdır.¹⁸

Kimliğin anlamının kim sorusuna verilen cevapta saklı olduğunu söylenebilir. Cevap, bizi aynılıklara ya yaklaştıran ya da uzaklaştıran olacaktır.¹⁹

Kimlikle ilgili daha yüzlerce tanım mevcuttur. Yukarıda verilen tanımlar bize kimliğin ne olduğu hakkında yeterince fikir vermektedir.

1.3. KİMLİĞİN BİÇİMLENMESİ, KEŞFİ VE İNŞASI

Kimliğin oluşumu ya doğuştan ya da sonradan oluşturduğumuz birim biçimi olabilir. " Kimliğin oluşum sürecinin en yaygın örneği bir kimsenin doğduğu kimlik bağlamı içerisinde kimliğini oluşturmasıdır."²⁰ Bir diğer ifadeyle doğumundan itibaren inşa edilmiştir. Bu anlamda bir kimsenin kimlik bağlamı ona doğuştan itibaren verilmiştir ve o kimse önceden verilmiş bu kimlik bağlamı içerisinde kimliğini oluştur. Ancak tam olarak öyle değil. Doğuştan kazanılan bu kimlikle özdeşleşmeyi seçmedikçe kişiyi tam olarak tanımlamaya yetmez diyen Nazif Tok

¹⁶ Kula, M.Naci. *Kimlik ve Din*. İstanbul: Ayışığıkitapları, 2001. s . 44

¹⁷ Anık, Mehmet. *Kimlik ve Çokkültürlülük Sosyolojisi*. İstanbul: Açılım kitap, 2012. s.31

¹⁸ Fearon, James D. "What is identity?(As We Now Use The World)." *Department of Political Science* (1999).

¹⁹ Güvenç, Bozkurt. *Türk Kimliği*. 4. Baskı ed. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1996. s. 4

²⁰ Tok, Nafiz. *Kültür, Kimlik ve Siyaset*. İstanbul: Ayrıntı, 2003. s. 123

“Bu yüzden kimliğimizi tanımlayan biziz”²¹ ifadesiyle kimliğin keşif merkezinde yatanın biz olduğunu vurgular.

Lacan’da çocuğun aynadaki görüntüsü bir tür keşiftir. Bu görüntüyle çocuk bireyselliğini ve bedensel birliğini keşfeder. Ve kendini tanımayı öğrenir.²²

Doğuştan itibaren ömrümüzün belli dönemlerinde kim olduğumuzun farkına varmak kimliğimizi tanıma yönünde bir keşiftir.

Kimlik inşası konusunda Hasan Atak bu evreleri şu şekilde sınıflandır.

“Kimlik biçimlenmesi (Identity formation) kavramı, kimliğin zaman içinde çeşitli değişkenlerden etkilenecek şekilde şekillenme sürecine işaret eden bir kavramdır. Bu bağlamda, kimliğin zaman içinde üç şekilde biçimlendiği vurgulanmaktadır.[6] Bunlardan birincisi keşif/esnek bağlanmadır ve farklı parçaları içeren tutarlı bir kimlik oluşturmak anlamına gelmektedir. İkincisi ipotek/ uymadır ve kimlik biçimlenmesinde katılığı ve başkalarına uymayı içermektedir. Sonuncusu ise kaçınmadır. Kaçınma, kimlik için güçlü bir arayış olmasına karşın, kimlik konuları ile ilgilenmemeyi içermektedir.”²³

Kimlik oluşumunun en etkili bilinç süreci, kişinin ergenlik döneminde “Ben kimim ya da ben neyim?” sorularının yanıtına bulduğu cevaptır. Yanıtlar kişinin kimlik keşfine öncülük eder. Cevaplardan tatmin olursa sorun yok, olmazsa kimlik bunalımı yaşayabilir.

Kimlik bilinci ya da farkındalığı hiç şüphesiz kişinin tek başına tam olarak kavrayacağı bir şey değildir. Kişi kendini anlamak için mevcudiyetinden başka varlıklara ihtiyaç duyar. Kişinin kimliğinin farklı oluşunu öteki olmadan bilmesi zordur. “Wallon’un işaret ettiği üzere benlik oluşumunda ben ve diğeri ilişkisi önem taşımakta ve bu ilişki ben diğeri arası farklılaşma sürecinde kat edilen gelişim evrelerine göre değişmektedir.”²⁴

“Bir kimlik toplumsal olarak kabul edilmiş bir dizi farklılıkla olan ilişki yoluyla oluşturulur. Bu farklılıklar onun varlığı için hayati önem taşır. Eğer

²¹ Tok, Nafiz. *Kültür, Kimlik ve Siyaset*. İstanbul: Ayrıntı, 2003. s. 123

²² Bilgin, Nuri. *Sosyal Bilimlerin Kavşağında Kimlik Sorunu*. İzmir: Ege Yayıncılık, 1994. s.230

²³ Atak, Hasan. "Kimlik Gelişimi ve Kimlik Biçimlenmesi:Kuramsal Bir Değerlendirme." *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry* 3.1 (2011): 163-213.

²⁴ Bilgin, Nuri. *Sosyal Bilimlerin Kavşağında Kimlik Sorunu*. İzmir: Ege Yayıncılık, 1994. s.230

onlar farklı olarak birlikte var olmasıydı kimlik onlardan farkı sayesinde ve kendi sağlamlığı içinde var olamazdı.”²⁵

Güvenç karşıtlık ilkesini o kadar abartır ki öteki olmasa bile onları yaratacağını söyler. “Kendi kimliğini bulmak, tanımlamak ve korumak için.”²⁶

Canbay Tatar’a göre; kendimizle olan ilişkilerimiz dolaylı diğerleriyle olan ilişkilerimiz dolaysızdır. Aynada nasıl öz benliğimiz görüyorsak başkalarıyla olan ilişkilerimiz aynı zamanda kendimizle olan ilişkimizi yansıtır.²⁷

Stuart Hall’ün dediği gibi kimlik söylem olarak daima öteki üzerinden anlatılır. “Ben ancak öteki ile var olabilirim çünkü ben o olmayanım bu durum hem bireysel hem de grupsal kimliklerde geçerlidir.”²⁸

Ben ve öteki algısını bireysel bazdan toplumsal baza biz ve ötekiler şeklinde teşmil etmek yanlış sayılmaz. İster bireysel olarak ister toplumsal olarak kendimiz tanımlamak için hep ötekine ihtiyaç duyarız. Farklılıklarımız kendi kimliğimizin temellerini oluşturur. Kendi kimliğimizin farkına diğeri üzerinden ulaşırız. Farkında olmak, varlığından haberdar olmak için beyazın siyaha ya da gündüzün geceye ihtiyacı vardır.

1.4. KİMLİK TÜRLERİ

Kimlik türlerinin sınıflandırılması, kimliğin tanımı gibi çok farklılık gösterir. Yetersiz ve kısa tasnifler yanında detaylı sınıflandırmalara da gidilmiştir. Bazıları kişinin ya da toplumun konumuna göre pozisyon alır bazıları da kimliğin öğeleri (dil, din, ırk vs.) üzerinden sınıflandırmalara gitmişlerdir.

²⁵ Connoly, William E.: *Kimlik ve Farklılık*. Çev.: Lekesizalın, Ferma. Ed. Ayrıntı. İstanbul: Aytın, 1995. s.92

²⁶ Güvenç, Bozkurt. *Türk Kimliği*. 4. Baskı ed. İstanbul: Remzi Kıtabevi, 1996. s.7

²⁷ Tatar, Taner. "Kimlik: Ötekini Belirlemek ya da Kendini Bilmek." *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*.45 (2008 kış).

²⁸ Karaduman, sibel. "Modernizmden Post Mpdernizme Kimliğin Yapısal dönüşümü." *Journal of Yaşar University*.17(5) (2010): 2886-99.

Bu tasniflerden bir tanesi Anthony Smith'indir. Kimlik çeşitlerini üç grupta değerlendirmiştir.

“En keskin ve temel olanı cinsiyet kategorisidir. “Cinsiyete dair sınıflamalar değişmez olmamakla birlikte, evrensel ve bütüne şamildir. Aynı zamanda öteki farklılık ve tabiiyetlerin kökeninde bu tür cinsel sınıflamalar bulunmaktadır.

İkincisi mekân ya da ülke kategorisidir. Yerel ve bölgesel kimlik de özellikle modern öncesi devirlerde aynı ölçüde yaygınlık gösterir.

“Üçüncüsü kolektif kimlik türü, sosyo-ekonomik toplumsal sınıf kategorisidir... Belli toplumsal sınıf türleri- muhtelif aristokratlar, burjuvaziler, proloteryalar- zaman zaman belirleyici mahiyette siyasi ve askeri bir hareketin temelini oluşturmuşlardır...”²⁹

Manual Castells farklı bir bakış açısıyla kimlik türlerini sınıflandırır.

“Meşrulaştırıcı Kimlik: Toplumun egemen kurumları tarafından, toplumsal aktörler karşısında egemenliklerini genişletmek ve akılcılaştırmak için inşa edilir...”

Direnış Kimliği: Hâkim olanın, başat olanın mantığı tarafından değersiz görülen ve-veya damgalanan konumlarda/koşullarda bulunan aktörler tarafından geliştirilir...

Proje Kimliği: Toplumsal aktörlerin, kendilerine sunulan kültürel malzeme temelinde toplumdaki konumlarını yeniden tanımlayan yeni bir kimlik inşa etmeleri; bunu yaparken bütün bir toplumsal yapıyı amaçlamalarıdır”.³⁰

Bozkurt Güvenç de üçe ayırmıştır.

“Bireysel Kimlikler

Kişiyi ötekilerden ayırmak için kurumlarca verilmiş bireysel kimlikler; herkesin cebinde, iş yerinden aldığı çalışma, trafik polisinden aldığı sürücü, bankadan aldığı para-kredi kimlikleri(kartları) var Bunlara, kısaca “ Bireysel kimlik” diyebiliriz.³¹

²⁹ Smith, Anthony D. *Milli Kimlik*. Çev. Şener, Bahadır Sina. 2004 ed. İstanbul, 1991. s.17-18

³⁰ Castells, Manuel. *Enformasyon Çağı Ekonomi, Toplum ve Kimlik*. Kimliğin Gücü. Vol. 2.cilt. İstanbul: Bilgi Üniversitesi yayınları, 2008. s.14

³¹ Güvenç, Bozkurt. *Türk Kimliği*. 4. Baskı İstanbul: Remzi Kıtabevi, 1996. s.4

Kişisel Kimlikler

Kişilerin üyesi bulunduğu kurum ve kuruluşlar, dernekler, kulüpler ve okullarla gönüllü duygusal veya mesleki ilişkilerimizi gösteren psikososyal veya kişisel kimlikleri de vardır. Bu tür kimlikleri bireysel kimliklerden ayırmak için, “kişisel Kimlik” diyebiliriz. Bunların resmi belgesi(kartı/kanıtı) olabilir olmayabilir de.³²

Ulusal Kültürel Kimlikler

Nüfus kütüğündeki soy sop ilişkileriyle, kişiye özgü ad, cinsi evlilik, askerlik, sabıka bilgilerini bir araya getiren kimliklerimiz de vardır. Yurtdışına çıkarken almak ve kullanmak zorunda olduğumuz pasaport, resmi ve ulusal kimliktir. Ahmet Demir veya Hatice Bakır olduğumuz için değil de, Ay yıldız simgeli Türk pasaport taşıdığımız için yabancı ülkelerin çoğuna giderken vize alırız bu kimliğe, ötekilerden ayırmak için “ulusal kimlik” denir.”³³

Mehmet Anık ise bireysel kimlik, grup kimliği, etnik kimlik, ulusal kimlik ve medeniyet kimliği şeklinde bir tasnife gider.

Buna göre ilki bireysel kimlik, benlik ve kişilik tanımlarına da ihtiva eden bireysel kimlik insani ortak noktalardan daha ziyade bireyin ötekilerden farklılığını öne çıkarır. Kişinin ismi, cismi, medeni ve eğitim durumu siyasi görüşü, dinsel tercihi gibi faktörler bireysel kimliğin parçalarını oluşturur.³⁴

İkincisi grup kimliği, resmi ya da gayri resmi ortak amaç, beklenti veya sorunları için bir araya gelen vakıf, dernek veya mafya, çete gibi oluşumlardır.³⁵

Üçüncüsü etnik kimlik, kültürel, dilsel ve toplumsal oluşumlardır. Irk kavramından farklı olduğu özellikle vurgulanır. Çünkü ırk kavramında biyolojik köken vurgusu varken etnisitede sosyolojik anlam ifade edilir.³⁶

³² Güvenç, Bozkurt. *Türk Kimliği*. 4. Baskı İstanbul: Remzi Kİtabevi, 1996. s 4

³³ a.g.e. s.4

³⁴ Anık, Mehmet. *Kimlik ve Çokkültürlülük Sosyolojisi*. İstanbul: Açılım kitap, 2012. s.40

³⁵ a.g.e.. s.46

³⁶ a.g.e..s 50

Dördüncüsü ulusal kimlik, ulusun simgesi olan değerlerin sosyo-politik ve sosyo-kültürel düzeydeki temsilidir. Ulusçuluk modern toplumlara ait bir ideolojidir. Çeşitli alt kültürleri olan toplumu üst kültür etrafında bir araya getirme çabasıdır.³⁷

Beşincisi de ulus üstü yapılar olarak adlandırılan medeniyet kimliğidir. Medeniyet kimliği algısında dinsel unsurlar ön plana çıkar. Medeniyet kimliği ulusal ve etnik kimlikleri aşan bir yapısı vardır. Çünkü farklı uluslardan bireylerin aynı medeniyet havzasında ülkü ortaklığı anlayışına sahiptir.³⁸

1.5. BELLEK

Daha önce üzerinde bazı çalışmalar yapılmış olsa bile bellek kavramının 1960 ve 1970'lerde çıkan ansiklopedilerde yer almadığı görülmüştür. Ama hemen akabinde çok yazılan ve konuşulan bir konu olmuştur.³⁹Bellek nasıl oluşur, nasıl taşınır, nasıl korunur, gibi sualler sorulmaya başlanmış⁴⁰ ve giderek artan bir ilgiyle takip edilen, araştırılan konu olmuştur.

Bellekle ilgili ilk çalışma yapan kişiler Descartes, Leibnitz gibi düşünürlerdir. Daha sonra bellek alanına önemli katkı yapan kişi Henri Bergson'dur. Onun, *Madde ve bellek* adlı kitabı 1950'de basılmıştır. Yine bellek ilgili çalışma yapan Maurice Halbwachs, Jan Assmann ve Paul Connerton bu alanla ilgili çalışma yapmışlardır.

Bellek psikolojide sadece algı veya öğrenme gibi bir cüz iken yukarıda bahsi geçen bazı kişilerin de özel olarak bellek ilgili çalışmalarından sonra hız kazanmıştır.

Psikolojinin yakın ilgi alanı olan belleğe sosyoloji, genetik, biyoloji, nöroloji gibi diğer bilim dalları da yakından alakadar olmuşlardır.

³⁷ Anık, Mehmet. *Kimlik ve Çokkültürlülük Sosyolojisi*. İstanbul: Açılım kitap, 2012. s.55

³⁸ a.g.e. s.64

³⁹ Traverso, Enzo. *Geçmiş Kullanma kılavuzu*. çev.. Ergüder, Işık. Tarih, bellek, politika. istanbul: Versuskitap, Ocak 2009. s.1

⁴⁰ Connerton, Paul. *Toplumlar Nasıl Anımsar*. Çev: Şenel, Allaaddin. İstanbul: Ayrıntı, 1999. s.8

Psikolojide hafıza ya da bellek de denilen olgu saklama veya bilgiyi depolama ve ihtiyaç olduğunda oradaki bilgiyi kullanmaktır. “Hafıza bir soyutlamadır ve kavramlarla çalışır.”⁴¹ Belleği sadece saklama ve depolama olarak alırsak eksik bir tanım olur. Anımsama faktörü de çok önemlidir. Bundan dolayı *Ana Britanica*, belleği “İnsanın geçmiş deneyim ve bilgileri zihinde tutma ve anımsama yetisi” diye tanımlar. Anımsama olmaksızın öğrenme ve düşünme olmaz.⁴²

Bellek hemen kaydedilip saklanan ve ihtiyaç olduğunda anında geriye çağrılan bir süreç olarak değerlendirmek, belleği çok basite almaktır. Bellek, görüldüğünden çok daha karmaşıktır ve beynin belli bir yerinde depolanan bir oluşum değildir. Zaman ve bellek arasında bir bağ oluşur. Bilgiyi bellekte tutmanın zamana bağlı yanları vardır bu kimi zaman kısa süreliğine olduğu gibi, uzun süreliğine de olabilir. Zamanla belleğimize kaydettiğimiz bilgi, beceri ve deneyimler, sönebilir. Geçmiş deneyimlere ilişkin anılar uzun süre canlandırılmazlarsa bellek bunları unutma eğilimindedir. Zamanaşımıyla birlikte belleğin fizyolojik temelinin de değişme eğilim gösterdiği ileri sürülmüştür⁴³ Belleğin oluşum süreci bize belleğin nasıl oluştuğu ve çalıştığına dair daha açıklayıcı bilgi verir. Jensen bellek oluşum sürecini şöyle açıklamıştır:

1. “Duygusal uyarıcılarla düşünür, hisseder, hayatı yaşarız.
2. Tüm deneyimler beyinde kaydolur.
3. Deneyimler değerli ve anlamlı olarak öneleştirilir.
4. Beyin tarafından yapılandırılır ve işlenir.
5. Çoğu bireysel nöronlar etkinleştirilir.
6. Nöronlar bilgiyi diğer nöronlara elektriksel ve kimyasal reaksiyonlar aracılığıyla transfer eder.
7. Bu bağlantılarla tekrarlar duygularla güçlendirilir. Ve kalıcı bellekler oluşturulur.”⁴⁴

“Bellek Oluşum sürecinde, bilgiler zihnimize kaydolurken hafızanın temel işlemleri diye adlandırılan evreleri vardır. Belleğin bu evreleri bize belleğin nasıl

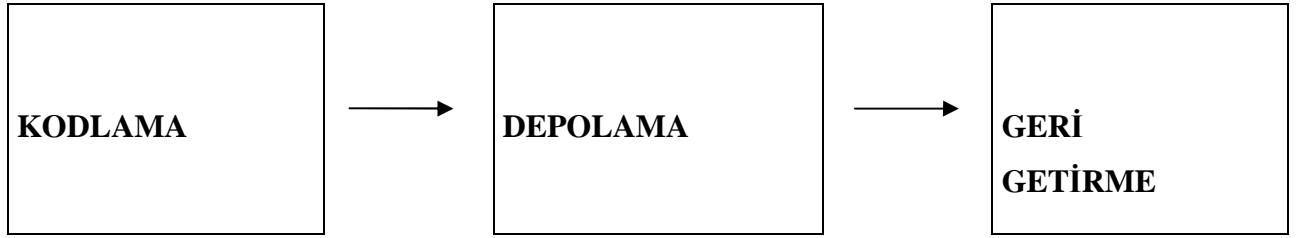
⁴¹ Assman, Jan. *Kültürel Bellek*. Çev. Tekin, Ayşe. İstanbul: Ayrıntı, 2001s.41

⁴² "Bellek." *Ana Britanica*. İstanbul: Ana yayıncılık A.Ş., 2004. Vol. 3. s.568

⁴³ a.g.e. s.569

⁴⁴ Duman, Bilal. *Neden Beyin Temelli öğrenme*. Ankara: Pegem Akademi, 2009. s. 183

çalıştığına dair ipuçları verir. Bunlar kodlama, depolama ve geri çağırmandan oluşan üç evredir.

Şekil 1: hafızanın evreleri

KODLAMA: Bilgiler belleğe kodlanarak kayıt altına alınır. Ve kayıt altına alınırken kullanılan sürece kodlama denir.

DEPOLAMA: Öğrenilen bilginin stoklamadır.

GERİ GETİRME: bellekte stoklanmış bilginin hatırlanmasıdır.⁴⁵

Beyne gelen bilgi bir iş yerinin deposuna gelen bir mal gibi onu ihtiyacı olduğunda kolayca bulabilmek için kodlanır ve daha sonrada orada saklanır. Beyne gelen bilgi de aynı depoya gelen mal gibi kodlanarak saklanır. Gerektiğinde de kodları çözerek kolayca bulunur. Eğer kodlama gelişi güzel yapılmışsa bilgiyi depoda bulmak zorlaşır.

1.6. BELLEK TASNİFİ

Psikologlar yaptıkları araştırmalarda belleği birkaç farklı kategori olsa da genellikle iki şekilde sınıflandırmışlardır.

⁴⁵ Selçuk, Ziya. *Eğitim Psikolojisi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2009. s.191

1.6.1. Kısa süreli bellek

Anlık hafıza da denilen bu bellek kategorisi, kısa bir süre zihinde tutup onları geri çağıran bellektir. İşlemden geçirilmediği takdirde saniyeler içinde bu bilgi kaybolabilir. Örneğin yazacak durumda değilken bize söylenen telefon numarasını derhal tuşlayacak kadar ancak tutabiliriz. Araya konuşma girip telefonu kapattıktan sonra başka bir hususu sormak için tekrar telefon etmek zorunda kalsak büyük ihtimalle telefon numarasının zihnimizden uçup gittiğini fark ederiz.⁴⁶

“İşte algı sistemine girip belli bir anda bilinci işgal eden bir malzemenin, henüz yerleşip kalıcı hale gelmediği ama yinede ne kadar kısa olursa olsun bir süre sistemde tutulduğu bir hafız süresine kısa süreli hafıza(bellek) denir.”⁴⁷

1.6.2. Uzun süreli bellek

“Eskiden” olanları hatırladığımız zaman uzun süreli hafızadan hatırlıyoruz demektir. Uzun süreli hafıza bir iki dakika öncesinden bir ömür kadar “eski” zamana kadar uzanan hatıralar, bilgiler, duygular ve izlenimlerle doludur.”⁴⁸ Kısaca zihne gelen bilgilerin kısa süreli bellekten uzun süreli belleğe aktarılması sürecidir.

Arasındaki farklar

1. “Uzun süreli hafızanın kapasitesi sınırsızdır. Bir ömür boyu bellekte kalabilir. Kısa süreli hafıza kapasitesi sınırlıdır. Hemen kaybolabilir.
2. Kısa süreli hafıza biyofizik, uzun süreli hafıza ise biyokimyasal bir süreçtir.
3. Kısa süreli hafızada bilgiler hemen hatırlanır. Uzun süreli hafızada bilgilerin hatırlanması için belli bir zaman geçmesi gerekir.
4. Kısa süreli hafızada bir bilgi kaybolduğunda bilgi geri getirilemez. Uzun süreli hafızadaki bilgi o an hatırlanamasa dahi sonradan geri getirilebilir
5. Kısa süreli hafıza dış uyarılara karşı dirençsizdir. Dikkat dağılırsa bilgi kaybolur. Oysa uzun süreli hafıza uzun yıllar bilgiyi korur.
6. Birey kısa süreli hafızanın bilincindedir. Ancak uzun süreli hafızadaki bilginin bilincinde değildir.”⁴⁹

⁴⁶ Özakpınar, Yılmaz. *Hafıza*. Vol. 56. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 1997. s.47

⁴⁷ a.g.e. s.49

⁴⁸ a.g.e. s.84

⁴⁹ Selçuk, Ziya. *Eğitim Psikolojisi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2009. s.195

Uzun Süreli Belleğin Kodlama Şekilleri

Uzun süreli hafızada bilgiler üç şekilde kodlanır.

a. Episodik(anısal) hafıza

Tekrara ihtiyaç duymayan, kolayca güncellenen ve herkes tarafından kullanılan bellektir. Dün gece ne yemek yedin? Gibi bir soru episodik belleği tetikler. Yalnızca bağlamsal ipuçları cevabı hatırlamamıza yardımcı olmaz aynı zamanda belleğimiz koku, tat, ses, müzik, gülümseme, görme dokunma, oturma şeklimizde hatırlamada etkili olur.⁵⁰ Kişisel yaşantıları tutan bilgi deposudur. Episodik hafızada bilgiler nerede ve ne zaman yaşadıklarına göre imgeler biçiminde örgütlenir. Bazı bilgiler bireyler üzerinde önemli izler bıraktıkları için silinmez bir biçimde zihne girer.⁵¹

b. Semantik(anlamsal) hafıza

Uzun süreli hafızanın kavramları, genellemeleri, şemaları, problem çözme ve düşünme stratejilerini tutan kısımdır.⁵² Bundan dolayı çoğu sınıf ortamlardaki öğrenmeler semantik belleğe dayandırılır.⁵³

c. Prosedürel(işlemsel) hafıza

Fiziksel becerilerin nasıl yapıldığı bilgisini depolayan kısımdır. Örneğin: bisiklet kullanmak gibi.⁵⁴ Tekrarlan hareketlerle gelişir ve ustalaşır. Bu bellek çoğu kez kas- vücut belleği olarak adlandırılır. Vücudun yaptığı işlemler ve tekrarlanan sıralamalar işlemsel belleğe depolanır.⁵⁵

Çağdaş psikologlar anımsamanın, yaşanmış olay ve deneyimlerin eski biçimleriyle ya da bunlara eşdeğer tutulan işaret ve simgeler aracılığıyla zihinde

⁵⁰ Duman, Bilal. *Neden Beyin Temelli öğrenme*. Ankara: Pegem Akademi, 2009. s. 197

⁵¹ Selçuk, Ziya. *Eğitim Psikolojisi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2009. s. 196

⁵² a.g.e. s.196

⁵³ Duman, Bilal. *Neden Beyin Temelli öğrenme*. Ankara: Pegem Akademi, 2009. s. 197

⁵⁴ Selçuk, Ziya. *Eğitim Psikolojisi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2009. s. 197

⁵⁵ a.g.e. s. 198

saklanması sağlayan fizyolojik mekanizmalarla ilgili olduğunu varsaymıştır.⁵⁶ Kişinin davranışını etkileyen şeyler iz ya da izler bırakır ve bu izlerin uyarılmasıyla anımsamalar meydana gelir. Belleğin ölçümü, eski bilgileri anımsama ve daha önce karşılaşılmış bir şeyi tanıma yeteneği bellekte tutmanın ölçülebilir iki gösteresidir. Bir kez yapılmış işi sonradan çabuk yapabilmek- yeniden öğrenme- üçüncü göstergesidir.⁵⁷

1.7. TOPLUMSAL VE KÜLTÜREL BELLEK

Paul Connerton belleğin genellikle bireysel bir yeti olduğu kadar toplumsal ya da kolektif bir yönü olduğunu söyler.⁵⁸ Toplumsal bellek hakkında şunları söyler.

“Geçmişin imgeleri bir araya gelince, o sırada var olan toplumsal düzenini meşru gösterirler. Herhangi bir toplumsal düzene katılmış bulunanların ortak anıları olduğunu var saymaları bir kuraldır.”⁵⁹

Michael Schudson daha ileri gider ve bireysel bellek olmadığı görüşünü savunur. Bellek öncelikle toplumsaldır çünkü bireysel bellek insan zihinlerinden çok, kurallar, kanunlar, standartlaştırılmış usuller ve kayıtlar halinde kurumlara yerleşmiş, yerleştirilmiştir.⁶⁰

Ziya Gökalp'ın üstadı Durkheim de farklı düşünmez. Durkheim toplumu basit bir bireyler toplamı olarak görmez onların birlikte oluşları dolayısıyla vücut bulan bir gerçeklik olarak düşünür. Buradan şu kuralını çıkartır. “Bir toplumsal olgunun belirleyici nedeni, kişilerin bilinç durumlarında değil daha önceki toplumsal olgular arasında aranmalıdır.”⁶¹

⁵⁶ "Bellek." *Ana Britanica*. İstanbul: Ana yayıncılık A.Ş., 2004. Vol. 3.s.568.

⁵⁷ " a.g.e. s.568

⁵⁸ Connerton, Paul. *Toplumlar Nasıl Anımsar*. Çev: Şenel, Allaaddin. İstanbul: Ayrıntı, 1999.s. 7, 8

⁵⁹ a.g.e..s 10

⁶⁰ Schudson, Michael. "Kollektif Bellekte Çarpıtma Dinamikleri." *Cogito Bellek: Öncesiz, sonrasız*.50 (Bahar 2007). s 179

⁶¹ Çağla, Cengiz. "Bellek Üstüne Düşünmek." *Cogito Bellek:öncesiziz,sonrasız*. 50 (2007). s. 228

Toplumsal ve “kültürel bellek ile insan belleğinin dış boyutu kastediliyor. Bellek denince insanın aklına bir iç olgu gelir ve bunun mekânı bireyin beynidir, yani beyin fizyolojisiyle nöroloji ve psikolojiyle ilgisi vardır. Oysa belleğin neleri içerdiğini, bu içeriklerin organize edilmesini, bireyin kapasitesi ve yöneliminden çok dış boyutlar belirler. Yani toplumsal ve kültürel çevrenin koşulları belirler”; görüşünü ısrarla belirten ilk kişi Maurice Halbwachs’tır.⁶²

Bellek kaynağını kaynaştırdığı bir gruptan alır. Halbwachs’ın söylediği gibi ne kadar grup varsa o kadar o kadar hafıza vardır.⁶³

İnsan toplulukları her zaman her yerde kolektif bir belleğe sahip olmuşlardır.

“Ritler(dinsel tören), seremoniler, hatta *politikalar* aracılığıyla bunu sürdürmüşlerdir.”⁶⁴

“Toplumsal kimliğin inşası pasif bir geriye gidiş değildir. Kültür tipleri uygulamaya konuldukları toplum yapıları içinde organize olur ve yine bu yapılar içinde değişime uğratılırlar. Geçmiş, günümüzle ilgili bir fiilde yeniden diriltirse de tam anlamıyla salt bir geçmiş olması söz konusu değildir.”⁶⁵ Bellek sanatı için mekân neyse, hatırlama kültürü için de zaman odur. Geçmiş ancak onunla ilişki içinde ise yeniden ortaya çıkar.⁶⁶

“Geçmişin toplum kimliğine göre inşa edilmesinde, hatırlama ve nakil aynı oranda rol oynar. Hafıza, bu kimliğin mevcut ihtiyaçlar doğrultusunda kendini ifade etmede başvurduğu bir araçtır. Buna tarihi hafıza da diyebiliriz.”⁶⁷

Geçmişte gerçekleştirilen tüm insan etkinliklerinin bilgisi, ancak onların bıraktığı izlerden yola çıkılarak toplumsal bellek hakkında bilgiye ulaşılabilir.⁶⁸

Durkheim’in öğrencisi olan Halbwachs ise grupların zaman ve mekân içinde konumlanışlarından hareketle “kolektif bellek” kuramını oluştur. Bellek, anıların

⁶² Assman, Jan. *Kültürel Bellek*. Çev:Tekin, Ayşe. İstanbul: Ayrıntı, 2001. s. 24

⁶³ Nora, Pierre. *Hafıza Mekanları*. Çev:Özcan, Mehmet Emin. Ankara: Dost Kitapevi, Şubat 2006. s.19

⁶⁴ Traverso, Enzo. *Geçmiş Kullanma kılavuzu*. , çev. Ergüder Işık. Tarih, bellek, politika. İstanbul: Versuskitap, Ocak 2009. s.5

⁶⁵ Öztürk, Yücel. "Tarih ve Kimlik." *Akademik İncelemeler* 2.1 (2007). s.17

⁶⁶ Assman, Jan. *Kültürel Bellek*. Çev: Tekin, Ayşe. İstanbul: Ayrıntı, 2001. s. 35

⁶⁷ Öztürk, Yücel. "Tarih ve Kimlik." *Akademik İncelemeler* 2.1 (2007). s.17

⁶⁸ Connerton, Paul. *Toplumlar Nasıl Anımsar*. Çev:Şenel, Allaaddin. İstanbul: Ayrıntı, 1999.s 25

basitçe anımsanması değildir, gerekli görüldüğü için anımsanan belli nesnelere bir araya getiren, anılara belirli anlamlar yükleyen toplumsal bir” ürün”dür.⁶⁹

Yine Les cadres sociaux de la mémoire (Belleğin Toplumsal Çerçevesi) ve La mémoire collective (kollektif Bellek) adlı iki önemli eseriyle toplum kuramcısı Halbwachs bireylerin anıları bir toplumsal gruba üyelikleri yoluyla özellikle akrabalık, dinsel ve sınıfsal bağlantıları yoluyla edinebildiklerini, belleklerinde bir yerlere yerleştirdiklerini ve anımsayabildiklerini ileri sürmüştür.⁷⁰

Kollektif belleğin en etkin tezahürü cenaze merasimleridir. Geleneksel olarak batı dünyasındaki cenaze tören ve anıtları Hıristiyan yüceliğin kutlama törenleridir.⁷¹ Batı dünyasında yapılan bazı cenaze merasimleri kollektif bellek şuurunu oluşturmak için yapılır. Farkındalık ve kimlik oluşturmak için bu merasimler önemlidir.

1.8. BELLEĞİN TÜRLERİ

Toplumsal belleğin türlerine Paul Connerton ve Jan Assman yaptığı sınıflandırmalar esas alınmıştır. Paul Connerton belleği, kişisel, bilişsel, performans(deneyimsel) ve toplumsal olmak üzere sınıflandırmıştır.

1.8.1. Kişisel Bellek

Bireysel bellek de diyebileceğimiz bu türün temel özelliği nevi şahsına münhasır oluşudur. Her anı kişiye özgündür, velev ki ortak bir olayın anısı olsa dahi. Paul Connerton şöyle ifade etmektedir.

“İlk elde kişisel bellek savlara vardır. Bunlar, konusunu bir kimsenin yaşam öyküsünden alan anımsama eylemleri gösterir. Onlara kişisel bir geçmiş içine yerleştirilmiş olduklarından ve kişisel bir geçmiş göndermede bulduklarından, kişisel bellek diyebiliriz. Benim kişisel bellek savım şöyle dile getirilebilir: Ben şunları şunları şu zamanda yaptım, şu şu yerlerde yaptım. Böyle bir olayı anımsarken aynı zamanda kendimle ilgilenmiş olurum.” üç yıl

⁶⁹ Çağla, Cengiz. "Bellek Üstüne Düşünmek." *Cogito Bellek: öncesiz, sonrası.* 50 (2007). S.228

⁷⁰ Connerton, Paul. *Toplumlar Nasıl Anımsar.* Çev:Şenel, Allaaddin. İstanbul: Ayrıntı, 1999. s 60

⁷¹ Traverso, Enzo. *Geçmiş Kullanma kılavuzu.* Çev:Ergüder, Işık. Tarih, bellek, politika. İstanbul: Versus kitap, Ocak 2009. s.5

önce Roma'ya geldim dediğimde, bir anlamda kendi üzerime eğiliyorumdur. ...
Bu tür olayları anlarıyla kişiler geçmişlerinin tarihine ve kendi kimliklerinin
gerçeklerine özel bir giriş biçimine sahip olurlar.”⁷²

1.8.2. Bilişsel Bellek

Geçmişte yaşadığımız bir bilişsel yaşandığının bilinmesidir. Şöyle ki şiir kitalarını, şarkı sözlerini, bir kentin planını, matematik denklemlerini veya geleceğe ilişkin olguları anımsadığımızın söylenebildiği durumlardaki “anımsama” filini kapsar. Bir kimsenin geçmişte bilişsel yahut duyuşsal bir durum yaşadığını bilmesi, bilgilerinin böyle bir durumun ürünü olması gerekir. Bu tür anımsamanın gerektirdiği, anımsanan şeyin geçmişte bulunması değil onu anımsayan kişinin geçmişte karşılaşmış olmasıdır.⁷³

1.8.3. Performans (deneyimsel) Belleği

Psikanalizcilerin prosedural hafıza dedikleri bir bellek türüdür. Öğrenmiş olduğumuz becerileri nasıl yaptığımız anımsamalarıdır. Yoksa nerede ve nasıl öğrendiğimiz anımsamalar değildir. Connerton belli bir uygulamayı yeniden ortaya koyma yerimiz olarak bahseder, nasıl okuduğumuz, nasıl yazdığımız veya nasıl bisiklete bindiğimiz anımsamalar bunlara güzel örnek teşkil eder. Böyle bir belleği alışkanlıklar belleği olarak adlandıran filozoflar da olmuşlardır.⁷⁴

1.8.4. Toplumsal Bellek

Birey kaçınılmaz olarak bir toplumun üyesidir ve bellek toplumsal bir olgudur, bireysel hafızanın birikimli olarak oluşabilmesi için (geçmiş, şimdi, gelecek sürekliliği, anılar birikimi) bir toplumsal bağlam ve üyelik (aidiyet-iyelik) gerekir.⁷⁵

“Halbwachs’ın ilk kez ortaya attığı toplumsal bellek, bireyselden çok kolektif bir bellektir. İnsanlar doğrudan ya da dolaylı olarak başkalarıyla ilişki içindedirler. Birçok durumda bir şeyi başkalarını onları bize anımsamaya kışkırttığı için anımsarız; çünkü başkalarının belleği bizim yardımımıza gelir ve

⁷² Connerton, Paul. *Toplumlar Nasıl Anımsar*. Çev: Şenel, Allaaddin. İstanbul: Ayrıntı, 1999.s 38-39

⁷³ a.g.e. s 39-40

⁷⁴ a.g.e.. s 40-50

⁷⁵ Dereli, Gülsüm. "Kültürel Bellek: hatırlayış ve unuüş." *Hafıza Çalıştayı*. Nesin Matematik Köyü, Ekim 2011.

belleğimize destek olur. Ne kadar kişisel olursa olsun, her bellek yoklama işi, her anımsama, hatta yalnızca bizim olayları anımsamamız, hatta dile getirilmemiş olarak duran düşünceleri ve duyguları anımsamamız, başka birçok kişinin de sahip olduğu bir düşünceler kümesiyle ilişki içinde olur; tarihler, kişiler, sözcükler, dil biçimleri şeklinde gibi şeylerle olur. Yani bir parçası olduğumuz toplumun maddi manevi tüm yaşamlarıyla birlikte gerçekleşir.”⁷⁶

Jan Assmann, kültürel bellek adı kitabında belleği Mimetik bellek, nesnel belleği, iletişimsel bellek ve kültürel bellek olmak üzere dört kategoriye ayırır.

1.8.5. Mimetik Bellek

Taklit belleği de diyebileceğimiz bu bellekten kasıt, davranışlardır. Davranışlar taklit sonucu edinilir. Ancak davranış biçimleri asla tam olarak kodlanamaz.

“Hala günlük yaşamın birçok alanında davranışlar taklit etme geleneğine bağlı alışkanlık ve kurallara dayanmaktadır. Kullanma kılavuzu, yemek kitapları, inşa planları yazılı davranış durumlarını ihtiva eden örneklerdir. Yazılı davranış kurallarından taklit edilerek davranış geliştirmenin bir sonucudur. Ve tam olarak kodlanması imkânsızdır.”⁷⁷

1.8.6. İletişimsel Bellek

Yalnız olanın belleği olmaz. Bireysel bellek belli bir kişide onun iletişim sürecine katılımı sayesinde gelişir.⁷⁸

Hiçbir maddi canlıya bahşedilmeyen dil yeteneğiyle insan iletişim kuran bir canlıdır. Dil sayesinde etkilemişim ve anlamaya yeteneği vardır. İnsan sadece bilinç ve bellekle açıklanamaz. Onun diğer insanlarla olan etkileşimine de bakmak lazım gelir. Çünkü bilinç ve bellek, her bireyin bu etkileşimde yer alma gücüne bağlı olarak oluşur.⁷⁹

⁷⁶ Connerton, Paul. *Toplumlar Nasıl Anımsar*. Çev: Şenel, Allaaddin. İstanbul: Ayrıntı, 1999. s 60

⁷⁷ Assman, Jan. *Kültürel Bellek*. Çev:Tekin, Ayşe. İstanbul: Ayrıntı, 2001.s. 25

⁷⁸ a.g.e.. s 41

⁷⁹ a.g.e.. s.25

1.8.7. Nesnelere Belleği

İnsan madde ile ihata edilmiş bir varlıktır. Kendisi ve çevresindeki eşyalarla kuşatılmıştır. İnsan kendini bildi bileli yatak, iskemle, giysi, alet-edevat günlük eşyalardan ev, okul, cami, köy, kent, sokak, cadde, gemi, arabaya kadar; amaca yönelik uygunluk, rahatlık, güzellik gibi hayallerle bir anlamda kendini bulduğu şeylerle çevrilidir. İnsanı çevreleyen bu eşyalar bir anlamda onun yansımasıdır. Geçmişini atalarını hatırlatır. İçinde yaşadığı şeyler dünyasının şimdiki zamanı yaşarken farklı geçmişleri hatırlatan bir zaman dizini de vardır.⁸⁰

1.8.8. Kültürel Bellek

Kültürel bellek bu üç belleğin buluşma noktasıdır. Örneğin taklidin rutine bağlanıp gelenek statüsüne ulaştığı, bir anlamda taklitçi belleğin sınırlarını aştığı durumdur. Kültürel bellek gelenekten beslenir. Gelenekler, kültürel anlamın devredilme ve canlandırma biçimi olarak kültürel belleğin alanına girer. Bu saptama, anıtlar, mezar taşları, tapınaklar, idoller gibi sadece amaca yönelik olmayan aynı zamanda bir anlam ve kimlik dizini çevirmesiyle nesnelere belleğinin sınırlarını aşan her şey için geçerlidir. Benzeri bir durum dil ve iletişim belleği için de geçerlidir. İletişimin iyice yayılmış dağılmış hali dıştan bir ara bellek gerekliliğini doğurur. İletişim sistemi, ileti ve bilgilerini- kültürel anlamı- koruyabileceği bir dıştan gerçekleşen bir alan, aynı zamanda bunları depolayacak, kaydedecek ve yeniden devreye sokacak bir sistem geliştirmek zorundadır.⁸¹

Bir önceki paragrafta sayılanlara ek olarak müzeler, arşivler, mezarlıklar koleksiyonlar, bayramları, yıldönümleri anlaşımlar, anıtlar, kutsal yerler, dernekler hafızanın tutunduğu yerlerdir. Hafıza mekânları kendiliğinden olmadığı düşüncesinden doğarlar. Onlar tarih kalıntılarıdır.⁸²

⁸⁰Assman, Jan. *Kültürel Bellek*. Çev:Tekin, Ayşe. İstanbul: Ayrıntı, 2001.s.25

⁸¹a.g.e. s.26

⁸²Nora, Pierre. *Hafıza Mekanları*. Çev: Özcan, Mehmet Emin. Ankara: Dost Kitapevi, şubat 2006. s.23

Kültürel bellek, büyük ölçüde grup içinde anlamlı olarak kabul edilen şeylerle özdeşir. Kültürel belleğin gelenekten beslendiğinden bahsetmiştik kültürel bellek iletişimden de beslenir ama onlar tarafından belirlenmez. Kopuşlar, çatışmalar, yenilenmeler ve devrimler ancak böyle açıklanabilir.⁸³

Geleneğin oluşumu “geçmişle ilişki” politik kimlik ve imgelem” için kültürel bellek kavramına ihtiyacımız var. Bu bellek kültürel, çünkü toplumsal iletişimle ilişkisi, bireysel belleğin bilinçle ilişkisi ile aynıdır. “Bellek sanatı” yapay belleğin temelidir. Bireyler onun yardımıyla birçok bilgiyi akılda tutabiliyor. Bu bellek sanatı bireyleri ilgilendiriyor ve onlara belleği geliştirme imkânı sağlıyor. Hatırlama kültürü ise sosyal sorumluluğun devamını amaçlıyor.⁸⁴

Schudson, belleğin bireysel oluşundan daha ziyade toplumsal ve ya kültürel bellek görüşündedir;

“Kültürel uygulamalar serisi aracılığıyla insanlar geçmişe borçlu olduklarını onaylar ya da geçmişin manevi devamlılığını(gelenek, kimlik, kariyer) ifade ederler. Bu kültürel kalıplar, bireylerin “ezberlediklerinin” farkına bile olmadan faydalandıkları bilgileri depolar ve iletirler bireyin belleğinin toplumsal ve kültürel uygulamalarının depolandığı geçmişi içeren kumbaralardan yararlanma kapasitesi vardır. Bir uçağı havada tutan şeyin ne olduğunu bilmeye gerek duymadan, 600 mil hızla çok uzun mesafeleri aşabilirim. Büyük bölümünü kendi zihnimde tutmak zorunda olmadığım bilginin depolandığı kültürel ambardan faydalanırım. Bireyin kullanımına açık olan kültürel bellek, toplumsal kurumlar ve kültürel yapılar aracılığıyla dağıtılır.”⁸⁵

1.9. BELLEK NASIL ÇALIŞIR

Bellek elbette anımsayarak çalışır. Ancak anımsamak için saklamaya ve sağladığımızı şeyi de sakladığımız yerden bulmak için kodlamaya ihtiyacımız vardır.

⁸³ Assman, Jan. *Kültürel Bellek*. Çev.: Tekin, Ayşe. İstanbul: Ayrıntı, 2001. s 27-28

⁸⁴ a.g.e.. s 28, 34

⁸⁵ Schudson, Michael. "kollektif Bellekte Çarpıtma Dinamikleri." *Cogito Bellek: Öncesiz, sonrasız*.50 (Bahar 2007). s 180

Ortam çok önemlidir. Assman, mekânın hatırlama kültüründe başrol oynadığını söyler. Bellek için bir mekâna, hatırlama için zamana ihtiyaç vardır. Geçmiş ancak kendisiyle ilişki olması durumunda ortaya çıkar. Geçmiş tamamen kaybolmamalı geride kalmış deliller olmalıdır. Bu deliller bugüne göre farklılık göstermelidirler. Bellek sanatı hayali mekânlarla, hatırlama kültürü doğal mekânlara koyduğu işaretlerle çalışır. Hatta bütün bir coğrafya kültürel belleğin aracı olabilir.⁸⁶

Henri Bergson, belleğin nasıl çalıştığını şöyle yorumlar: Beden üzerinde etkisi olan nesnelere ile beden etkilediği nesnelere arasındaki hareketler gayri iradi ise belirli, iradi ise seçici iletken aktarımdır. Dolayısıyla bedenimizin merkezde olduğu her şey bağımsız bir bellek tarafından zaman içerisinde oluşan imgeler ve onu çevreleyen şeylerle anlık olarak cereyan eder. Sonuç olarak geçmiş iki ayrı şekilde meydana gelir.

1. Devindirici (harekete geçirici) mekanizmalarla ve bağımsız (kendiliğinden) anılarla oluşur.
2. Mevcut nesnenin tanınması nesneden kaynaklanıyorsa hareketlerle, öznenin kaynaklanıyorsa tasarımla oluşur.
3. Zaman için dizilmiş anılardan bu anıların mekân içinde doğan ya da olası eylemini belirten hareketler geçiş kademeler şeklinde olur.⁸⁷

Bellek, mekân dışında, seslere, kokulara, dokulara, imgelere demirler. Bellek dilsel değil imgesel yapılanmıştır: Hatırlamak zihnine bir takım “imgeler” çağırmasıdır. Çocukluğundan bir sahne hatırlamak, en sevindiği/utandığı anı hatırlamak, toplumsal bir felaketin yaşandığı anı hatırlamak... Hepsi silik veya canlı bir imge olarak uçuşur. Hayalde canlandırmak, hayal, tahayyül, tasavvur... düşünümle dizgeleşir. Hatırlama çağrışımsal ve esinsel ilerler, sıralı değildir (başı, ortası, sonu yoktur). Hatırlama bağlamsaldır; sadece olay değil, olay hakkında

⁸⁶ Assman, Jan. *Kültürel Bellek*. Çev:Tekin, Ayşe. İstanbul: Ayrıntı, 2001. s 36,63

⁸⁷ Bergson, Henri. *Madde ve Bellek*. çev: Işık Ergüden,. Ankara: Dost Kitabevi, 2007 s. 58- 59

söylenenler, fikri, duygusal, ahlaki aktarımlar da hatırlanır ve yeniden yorumlanır. Hatırlanan şeyin anlamlandırılması sosyal olarak düzenlenir). Özneldir (kisisel, sınıfsal, kültürel, siyasal, konjontürel vs.)⁸⁸

Toplumsal bellek iki tür de çalışır, 1. kökensele tarzda 2. kişinin yakın geçmişini göz önünde tutan biyografik hatırlama tarzında. Kökensele hatırlama nesneleştirilmiş her türlü simgeye başvurur. Bu simgeler arasında törenler, danslar, desenler, giysi takı, yollar resim, mekân ve benzeri öğeler sayılabilir.⁸⁹

Geçmişteki sembolik figürlere tutunur. Babanın öyküsü, çölün aşılması yerleşme, sürgün, Bayramlarda, törenlerde **ritüeller** hatırlama figürleridir. Tarih önemlidir. Geçmiş değil tarih önemlidir. Efsane kurucu tarihtir. Tarih hatırlama yoluyla efsaneye dönüşür.⁵⁵⁹⁰

Kültürel bellek taşıyıcılar aracılığıyla da işlev görür. Ozanlar çok iyi bellek taşıyıcılarıdır. Din adamları, öğretmenler, yazarlar, filozoflar bilgiyi taşıma yetkisi olan kişilerdir.⁹¹

Bellek canlıdır, sürekli iletişim içindedir. Geçmiş, bellekte olduğu gibi kalmaz ilerleyen şimdiki zamanın değişken ilişkileri çerçevesinde sürekli olarak yenilenir. Her hatırlama aynı değildir. Her hatırlayış yeniden belleğin inşası olarak çalışır. Toplumsal bellek hem geriye hem ileriye doğru işleyebilir aynı zamanda şimdi ve geleceğin deneyimlerini de organize eder.⁹²

⁸⁸ Dereli, Gülsüm. "Kültürel Bellek: hatırlayış ve unutuş." *Hafıza Çalıştayı*. Nesin Matematik Köyü, Ekim 2011.

⁸⁹ Assman, Jan. *Kültürel Bellek*. Çev: Tekin, Ayşe. İstanbul: Ayrıntı, 2001. s 36-66

⁹⁰ a.g.e. s 36-66

⁹¹ a.g.e. s 36-66

⁹² a.g.e. s 36-66

1.10. KİMLİK, BELLEK VE SÜRGÜN

Kimlik kim sorusundan türeyerek oluşan kavram, bellek belleme sözünden gelen, sürgün ise sürmek veya sürülmek fiilinden türemiştir.

Kimlik ve bellek arasında direk bir bağ varken sürgünün kimlik ve bellekle dolaylı bir bağı vardır. Önce sürgün kavramını biraz açalım, sonra kimlik ve arasında ilişkiye temas edip nihayetinde üçü arasında ilişkiye göz atalım.

Adem Sağır, Pamir Kırgızlarının yurtlarından edilişleriyle ilgili monografik çalışmasında sürgünle ilgili tanımları şu değerlendirmeleri yapar.

“Kendi ülkesinden, malından, ülkesinden, kültüründen, sosyal yaşantısından, ailesinden ve mensup olduğu toplumdaki koparılmaya” (Yürükel, 2005: 11) şeklinde tasvir edilmektedir. Lippman ise tehciri de soykırım tanımlaması içine sokmaktadır; çünkü ona göre zorunlu göç etnik, dini, ırki ve milli grubu kültürel ve sosyal olarak yok etmeyi hedeflemektedir (Lippman’dan Akt.Yürükel, 2005: 3).Sürgün bir diğer tanımlamada sistemli bir şekilde yapılan tehcir ve yerleştirme yöntemlerini kapsadığı şeklinde betimlenmektedir. Buna göre“devlet, lüzum gördüğü zaman mükellefiyetleri olmayan halk üzerine mükellefiyetler koyduğu gibi, onları icap eden yerlere yerleşmek üzere gönderebilirdi” (Arslan, 2001: 317).Sürgün söz konusu olduğunda kişinin inançlarından, hayat pratiklerinden ve politik görüşlerinden dolayı ülkesinden çıkarılması ya da aynı sınırlar içerisinde başka yere gönderilmesi söz konusudur. Sürgünün temel hedefi kişiyi evinden ve yurdundan uzaklaştırmak onu boşlukta desteksiz bırakmaktır. Böylece sürgüne gönderilen kişi ya da topluluk; “köksüz, yerinden edilmiş, yabancılaşmış ve korkmuş” (Rose, 1993:6) bir kimse olmak zorundadır.”⁹³

Sürgün, sahip olunan her şeyden kopuş ve kültürel yok edilmedir. Sürgün sonucunda desteksiz ve boşlukta kalanlar kültürel yabancılaşma ile karşı karşıya kalabilirler.

⁹³ Sağır, Adem. "Sürgün Sosyolojisi Bağlamında Van-Ulupamir Kırgız Türkleri İle Oş-Karadenizli Türkler Üzerine Uygulamalı Ve Kıyaslamalı Bir Çözümleme." *Turkish Studies* 6/4 (Fall 2011):263-86.

“Geçmişin toplum kimliğine göre inşa edilmesinde, hatırlama ve nakil aynı oranda rol oynar. Hafıza, bu kimliğin mevcut ihtiyaçlar doğrultusunda kendini ifade etmede başvurduğu bir araçtır. Buna tarihi hafıza da diyebiliriz.”⁹⁴

Halbwahcs, bellek kimlik ilişkisinde belleği, kimliğin sürdürülmesinde önemli bir etken olduğunu belirtir. “ Biz anılarımızı hayatımızın her döneminde sürdürüp muhafaza ederiz ve onlar devamlı yeniden üretilir ve devam eden ilişkiler neticesinde kimlik duygusu ölümsüzleşir.”⁹⁵

Yücel Öztürk kimlik ve bellek arasındaki ilişkiyi Kratochwil ve Megil den de alıntılararak şöyle yorumlar.

“Kimliğin meydana gelişi, geçmiş, hal ve gelecek arasında muayyen bir insicam ve birliğin tesisiyle mümkündür. Bu üç zaman boyutunun bir birinden kesin hatlarla kopuk olması durumunda toplum hafızasında bir düzen, devamlılık ve birlik hali teşekkül edemeyecek ve onun kimliği de oluşamayacaktır. Tarih, toplulaşmanın, kimlik kazanmanın zorunlu bir şartı olmaktadır. Fert ve toplum bu hafıza ve hatırlama ile bir birine bağlanmakta ve etkileşim içine girmektedir (Kratowchwil, 2006: 16). Hafıza ve hatırlama, kişi ve toplumun kendisini ifade ederken başvurduğu referansları sağlar. Kişi, yaşadığı anın gerçeklerini içselleştirirken bir takım aşkın referanslara ve doğrulayıcılara ihtiyaç duyar. Hatırlama aslında yaşanan anı geçmişin düşüncesiyle inşa etme işidir. Hatırlama ve kimlik bu yönüyle bir birinin tamamlayıcısıdır. Mazi, ihtiyaç duyulan referans alanı haline getirmede gördüğü hizmettir. Bunu, hatırayı nakletmek ve hatırlamayı sağlamak şeklinde de anlayabiliriz. (Megill, 1998: 42).”⁹⁶

Kimlik aidiyet, bellek aidiyetin hafızası, sürgün ise yabancılaşma ve hafıza kaybına yol açabilecek kimlikten ve bellekten kopuşu ifade eder. Bunlardan uzaklaşma vatanından zorla çıkarılmak yurdundan edilmektir.

Sürgününe duçar olan birey ya da toplum, ister bireysel bağlamda ister toplumsal bağlamda kimliğinden ve hafızasından feragat ettirecek ya asimile olacak ya da kimliğini ya da belleğini unutmamak için hep canlı tutacak özel bir bilinç kazandıracak bir duruma yönelecektir.

Bu üç temel kavramın sonucu şudur:

⁹⁴ Öztürk, Yücel. "Tarih ve Kimlik." *Akademik İncelemeler* 2,1 (2007). S.17

⁹⁵ Halbwahcs, Maurice. *On Collective memory*. Chicago: University of Chicago Press, 1992.

⁹⁶ Öztürk, Yücel. "Tarih ve Kimlik." *Akademik İncelemeler* cilt 2 sayı 1 (2007).

Sürgününe duçar olan birey yahut toplum, ya kimliğinden ve belleğinden feragat edip bir müddet sonra ya asimile olacak ya da direnç gösterip kimliğini ve belleğini hep canlı tutup kimliğine ve belleğine karşı özel bir bilinç kazanacaktır. Kimliğini ve belleğini yaşatmak için her türlü gayreti gösterip yapması gereken ne varsa onu yapacaktır.

1.11. KİMLİĞE VE BELLEĞE ETKİ EDEN ÖĞELER

Kimliğe etki eden çokça unsurdan bahsetmek mümkündür. Doğuştan kazandığı etnik aidiyetten başlayıp aile, çevre, mekân, kültür, dil, din gibi olgular; kişinin hiç şüphesiz bireysel ve grup kimliğini şekillendirir. Tezimizin de bir ölçüde bakış açısını oluşturacak bu unsurların belli başlı olanları üzerinde duralım. Bu olgular o kadar iç içedir ki birinden bahsederken kısmen diğerinin alanına girilir. Bu olgulardan biri diğerinin varlık sebebi veya çeşidi yahut bir unsuru da olabilir.

Şimdi bunları tek tek ele alalım.

1.11.1. Millet

Millet kavramından esinlenerek oluşturulmuş kimliğe “milli kimlik” denilmiştir. Milli kimliğin kökü doğal olarak millet kavramına dayandırılmıştır. “Milli’lik, bir millete yahut bir milliyete mensubiyeti ifade eder. Sosyolojik bir terim olarak daha ziyade, sosyal bir olgunun belli milliyete özgü özellikleri ile ortaya çıkışını anlatır.”⁹⁷ Kösoğlu önemli olanın farklılık olduğunu söyler; onu başkalarından ayıran şeyin kendine has özellikler olduğunun altını çizer.

Anthony Smith modern milletlerin kökenleri ve gelişimine dair üç soru sorar:

1. “Millet kimdir? Modern milletin modelleri ve etnik temelleri nedir? Tek tek milletler neden ortaya çıktılar?”

⁹⁷ Kösoğlu, Nevzat. *Milli Kültür ve Kimlik*. İstanbul: Ötüken, 1992. S.106

2. “Bir millet neden ve nasıl doğar? Yani değişkenlik ve çeşitlik arzeden etnik bağ ve anılardan milletin oluşum sürecini harekete geçiren genel neden ve mekanizmalar nelerdir?”

3. “Millet ne zaman ve nerede ortaya çıkmıştır? Tek tek milletlerin belli zaman ve yerlerde oluşumlarını mümkün kılan özel fikir, grup ve konumlanışlar nelerdir”⁹⁸

Soruların içinde milletin oluşuma dair bize bazı ipuçları verir. Bunlardan biri etnisite kavramıdır. Ve bunun ilk ele alınması gereken kavram olduğunu belirtir. Bir etnik gruba aidiyetin altı ana niteliğini şöyle sıralar;

1. “Kolektif bir özel ad
2. Ortak bir soy miti
3. Paylaşılan tarihi anılar
4. Ortak kültürü farklı kılan bir ya da daha fazla unsur
5. Özel bir “yurt”la bağ
6. Nüfusun önemli kesimleri arasında dayanışma duygusu”⁹⁹

Kendine has bir adı, ortaya çıkış efsanesi, ortak tarihi bellek, belli bir coğrafya, dayanışma duygusu ve en önemlisi kendini diğerlerin farklı hissettiren milli hüviyet olgusu milleti millet yapan unsurlardır. Ortak bileşenler önem kazanmaktadır. Anık, Weber’e göre ortak kimlik inancının yapay olup olmasının önemli olmadığını, önemli olanın, ortak köken inancının sahiplenilmesi ve bu hissi paylaşmak olduğu söyler.¹⁰⁰

İster ideolojik olsun ister etnik millet olsun insanları bir araya getiren mefkûre çok güçlüdür. O kadar ki “ Toplumda sosyo ekonomik düzey, yaş, din, gibi çeşitli boyutlardaki farklılıkların yarattığı ayrılıkları, bölünmeleri telafi edici bir etkiye sahiptir.”¹⁰¹(Bilgin 57). Bir araya gelmiş topluğun üyelerinin diğer topluluk üyelerinden farklılaştıran aidiyet duygusu ve duygu, topluluk üyelerinin belirli bir biz

⁹⁸ Smith, Anthony D. *Milli Kimlik*. Çev.: Şener, Bahadır Sina. 2004 ed. İstanbul, 1991. s.39

⁹⁹ a.g.e. s.42

¹⁰⁰ Anık, Mehmet. *Kimlik ve Çokkültürlülük Sosyolojisi*. İstanbul: Açılım kitap, 2012. s. 50

¹⁰¹ Bilgin, Nuri. *Sosyal Bilimlerin Kavşağında Kimlik Sorunu*. İzmir: Ege Yayıncılık, 1994. s.57

mensupları olarak kendilerini hissetmeleri ve diğerlerinden farklılıklarını vurgulayarak kendi içlerinde birleşmelerini sağlar.¹⁰²

1.11.2. Din

Dünya'yı ve kâinatı bir ezeli ve ebedi yaratıcının iradesine bağlayan; insanları ise o yaratıcının istediği ölçülere çağırın müesseseye din denilir.¹⁰³

Tural'ın yaptığı bu din tanımından başka daha yüzlerce çeşit elbette din tanımı vardır. Ama dinin tanımından öte dinin insanlar üzerindeki tesiri ve onları nasıl tanımladığı bizim konumuz için daha önemlidir. Durkeim'in de işaret ettiği gibi din ritüeller ve ortak duygular ile insanlar arası ilişkiler ağını örmektedir. Din, aynı zamanda sosyal kontrol aracı olarak toplum bütünleşmesine katkıda bulunur.¹⁰⁴

“Kültürü biçimlendiren ana faktör inanç sisteminin muhtevasıdır. Kültürlerin inanç yapılarını oluşturan ana sistemler genellikle dinlerdir.”¹⁰⁵ “Bir kültürün inanç yapısı sadece dini inançlardan ibaret değildir. Gelenek birikimden gelen motifler, izler, bakış açıları değerler taşır.”¹⁰⁶ Aynı dini mensubiyeti taşıyan bazı toplumlar diğer toplumlardan farklılık gösterir. Kültür, örf ve adetler farklılık arzedebilir. Toplumsal kimliğin bir unsuru olan din, aynı dinin mensubu olsalar bile toplumlar kültürel olarak farklılık gösterebilir. Örneğin bir Türk Müslüman ile bir Asyalı Müslüman arasında belirgin farklılık vardır.

Kimlik ve din ilişkisini açıklayan kilit kavramlardan biri kutsallaştırma. Meşrulaştırıcı ve bütünleştirici bir etkisi vardır. Mol'dan alıntılanarak Taştan bu konuda şunları söyler: “Dinin kimliği kutsallaştırması nesnelleştirme, mit, rit, ve bağlılık mekanizmalarıyla ortaya çıkar ve dünyevi hayatı daha düzenli ve anlamlı

¹⁰² a.g.e. s..57

¹⁰³ K.Tural, Sadık. *Kültürel Kimlik Üzerine Düşünceler*. Vol. . Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1988. s.88

¹⁰⁴ Taştan,A. Vahap. *Değişim Sürecinde Kimlik ve Din*. Vol. 10. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür yayınları 1996. s.12-13

¹⁰⁵ Kösoğlu, Nevzat. *Milli Kültür ve Kimlik*. İstanbul: Ötüken, 1992. s.109

¹⁰⁶ a.g.e.. S.113

kılar.”¹⁰⁷ “ Her din kendine özgü belirlenmiş olduğu yasalar bütünlüğü çerçevesinde, kişileri hatta toplumu bile yönlendirir, biçimlendir.”¹⁰⁸ Kişilerin ve toplumların kimlik din ilişkisi onları şekillendiren, yönlendiren, onları harekete yönelten ve direnç gösteren bir faktör olduğu açıktır. Johnson, dini kişinin yaratıcısıyla işbirliği olarak tanımlarken¹⁰⁹ Star ve Glock herkeste bu iş birliğinin aynı olmadığını belirtirler. Dindarlığın beş temel boyutu olduğunu söylerler. Bunlar;

“İnanç boyutu

Bu boyut dindar bir insanın belirli inançlara sahip olmasını ve sahip olunan inançların kişi açısından taşıdıkları önem ve fonksiyonları belirten inancın ideoloji yönünü de ihtiva eder.

İbadet boyutu

Dinin bu boyutunda da dinin mensuplarının uygulanması gereken dini pratikler ele alınmaktadır. İslam dini esas alındığında, namaz, oruç, dua vb. uygulamalar örnek gösterilebilir.

Duygu boyutu

Duygu boyutu, dindarın tecrübe ettiği veya Tanrı “ilahi varlık” ile olan ilişkilerini ihtiva eden duyular, algılar ve duyguları içine almaktadır.

Bilgi boyutu

Dindar insanın mevcut dini inancının kutsal metinlerine ilişkin bilgisi ve sahip olduğu dinin muamelat vb. konularda bilmesi gereken bilgiler bu boyutun içinde yer alır.

Etki boyutu

Bu boyut genel olarak dini inanç pratik uygulamalar, tecrübe ve bilginin ferdin günlük yaşamı üzerinde yaptığı tesirleri içine almaktadır. Böylece dinin etki boyutu, aynı zamanda bireyin diğer insanlarla olan ilişkilerini ahlaki davranış ve hükümlerini de şekillendiren bir unsur olmaktadır.”¹¹⁰

Soy ve kültürel bağlarla birbirine bağlı olan etniklik kavramı ve din ilişkisi çok güçlüdür. Bazen öyle olur ki birbirinden ayrılmaz bir yapı haline gelebilir. Buna

¹⁰⁷ Taştan,A. Vahap. *Değişim Sürecinde Kimlik ve Din*. Vol. 10. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür yayımları 1996. s.15

¹⁰⁸ Abalı, Nurullah. *Gelenksellik ve Modernizm açısından Kılık Kıyafet*. İstanbul, 2009. S.43

¹⁰⁹ Kula, M.Naci. *Kimlik ve Din*. İstanbul: Ayışığıkitapları, 2001. s . 48

¹¹⁰ a.g.e. s. 49

en güzel örnek; Sırp askerlerinin Bosnalıları katlederken onlardan Türk diye bahsetmeleridir. Din gerçekte öyle olmasa bile kültürel bir kimlikten ziyade soy bağı gibi algılanabilir. Bu da bize dinin birey ve toplum üzerinde ne kadar etkili olduğunu göstermektedir.

1.11.3. Dil

“Dil” hiç şüphesiz kültürün de önemli bir unsurudur. Kimliğimizin de oluşmasında başat bir faktör ve onun tanıtılması ve taşınmasında büyük rol oynar. “dil, bir milletin kültürel değerlerinin başında gelir.”¹¹¹ “ aynı dili konuşan insanlar “millet” denilen sosyal varlığın temelini teşkil ederler.¹¹²

“Dil dediğimiz iletişim aracı toplumu bir arada tutan harç; kültürü taşıyan ortak bir hazine, toplumu yansıtan bir ayna; bireyler gruplara ve kümeler arasındaki ilişkileri düzenleyen hakem, hâkim veya hekim oluyor. Bu yüzden temel eğitim dil öğrenmeyle başlıyor, dille gelişiyor.”¹¹³

Dil, milleti meydana getiren manevi unsurların en önde geleni ve milliyeti teşkil eden unsurların başlıcasıdır... Millet bütününcü konuşulan anlaşılardır...¹¹⁴

“Her millet dilini kendi ihtiyaçlarına, kültür ve medeniyet seviyesine, zevkine göre yaratır.”¹¹⁵ Auguste Comte atfen Kaplan, dilin bir hazine olduğunu söyler.¹¹⁶ Gerçektende dil birçok unsuru içinde barındıran kimliği, kültürü saklayan eşsiz bir hazinedir. Heidegger de dil hakkında; “ dil insanın evidir,” der. Allain, “evin dışı tabiata, evin içi insana göredir,” der. Buradan yola çıkarak Kaplan, evler iklim çeşitlerine göre, medeniyet şekillerine göre değişiklik arzeder. Dil de böyledir. Dil de aynı ev gibi milletin duygu düşünce ve hayatın barınağıdır.¹¹⁷

¹¹¹ Kaplan, Mehmet. *Kültür ve Dil*. İstanbul: Derğah yayınları, 1992. s.35

¹¹² a.g.e. s.35

¹¹³ Güvenç, Bozkurt. *Kültürün abc'si*. İstanbul: YKY, 1997. s.48

¹¹⁴ Özkan, Mustafa. *Makaleler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları:693, 1997. s.10

¹¹⁵ Kaplan, Mehmet. *Kültür ve Dil*. İstanbul: Derğah yayınları, 1992. s.133

¹¹⁶ a.g.e. s.121

¹¹⁷ a.g.e. s.181

Ramis Dara'dan aktarımla; "Dil yalnızca insan ilişkilerini, yaptığı işleri ve yaşam tarzını etkilemekle kalmayıp neredeyse onu belirlemektedir."¹¹⁸ Bireysel ve toplumsal kimliğinin oluşmasında dil önemli bir unsur teşkil eder. İnsanın biçimlenmesinde onun tanınmasında ve tanıtılmasında etkili bir rol oynadığı aşikârdır. Bundan dolayıdır ki Mehmet Kaplan Dil konusunda yanılanlar dil'i, tarihinden kültüründen, toplumdan, insandan ayıran dilcilerin yanılanlar olduğunu söyler. Kimsenin dil'i sözlük ve gramere göre konuşmadığını belirtir. Sözlük ve gramer kitaplarındaki gibi dilin ruhsuz olmadığını söyler.¹¹⁹ Dilin kendine özgü dinamik bir yapısı vardır. "Toplum ve kültürde ne varsa dilde ifadesini bulur. Dilde neler varsa, toplum ve de asılları veya yankıları vardır."¹²⁰

Bu yüzden dil tarihin, medeniyetin, kimliğin, kültürün, gelenek ve göreneklerin aynası gibidir. Bu ve benzer kavramlarda var olan dil ile yansıtılır.

1.11.4. Kılık Kıyafet ve Görünüm

Esmer, açık tenli, çekik gözlülük gibi doğuştan gelen fiziksel görünümle, sonradan bedenimiz örtmek için veya süslenmek için giyinen kıyafet bireyin ve toplumun kimliğinin bir parçasıdır. Fiziksel görünümüleriyle birbirlerine benzeme yahut ötekiler ayrılma özellikle toplumların kimliklerinin oluşumunda etkilidir.

"Kılık kıyafet, bir kültürün farklılık şuurunun en belirgin ve sert tezahür noktalarından biridir; uzun bir geleneğe dayanır ve ilk anda kavranabilen bir olgudur."¹²¹

Tabii ki görünüm kılık ve kıyafetten ibaret değildir. Biyolojik ve fiziksel görünümleri de önemlidir. Bunlar doğuştan gelen özelliklerdir bazı halklar için kimliklerinin nitelenmesinde belirgin bir araç olabilir. Batıların sarışın, Asyalıların çekik gözlü ve ince yapılı, Afrikalıların esmer tenleri gibi özelliklerdir. Ancak bunlar doğuştan kazanılan özelliklerdir. Kılık kıyafet ise sonradan kazanılan kültürün ve

¹¹⁸ Kartal, Erdoğan. "Dil, Kültür Ve Eğitim İlişkisi." *e-Journal of New World Sciences Academy* 5 (2010).

¹¹⁹ Kaplan, Mehmet. *Kültür ve Dil*. İstanbul: Derğah yayınları, 1992. s.134

¹²⁰ Güvenç, Bozkurt. *Kültürün abc'si*. İstanbul: YKY, 1997. s.48

¹²¹ Kösoğlu, Nevzat. *Milli Kültür ve Kimlik*. İstanbul: Ötüken, 1992. s.48

iklim şartlarının meydana getirdiği bir olgudur. Ancak insanlar kendileri için hayat tarzı kurarken sadece iklim şartlarına göre şekillendirmezler. Tabii unsurları göz öne alınırken aynı zamanda kültürel unsurlarda devreye girer. Kılık kıyafet kişinin örtünme dışında kültürünü de yansıtır.¹²²

“Kılık kıyafet deyip geçmeyiniz” der Kösoğlu ve devam eder; “ Kadim çağlardan beri bir başka kültüre geçme anlamında bütün içtimai inkılâpçılar önce kıyafetten başlamışlardır.”¹²³

Kılık kıyafet, kısaca bir bireyin, toplumun, halkın, kültürün kimliğini oluşturan bir ögesi olduğu ve onu ve onları diğerlerinden ayıran ve tanınmasını da sağlayan temel bir öge olduğu muhakkaktır.

1.11.5. Kültür (Gelenek Ve Görenek)

Latince ‘cultura’ sözünden gelen kültür, Ziya Gökalp deyimiyile ‘hars’ bazılarına göre medeniyet(Birçok kişi medeniyet ve kültürün ayrı şeyler olduğunu söyler.) çok geniş bir anlamı mevcuttur. F. K. Timurtaş kültür için şunları söyler: “Bir milleti öbür milletlerden ayıran maddi ve manevi özelliklerin tümü, geçmişten tevarüs edilen davranışları, hayat görüşü, yaşayış tarzı.”¹²⁴ Bu geniş alanın da çok farklı tanımları bulunmaktadır.

Sadık Tural “Kültürel Kimlik Üzerine Düşünceler” kitabında şu kişilerin kültür tanımlarına yer vermektedir.

“ Bilgiyi imanı, sanatı ahlakı, hukuku, örf-âdeti ve insanın bir cemiyetin üyesi olması dolayısı ile kazandığı çeşitli diğer bütün maharetler ve itiyatları ihtiva eden bir bütün.”(E.B.TAYLOR) “ Bir toplulukta örf ve adetlerden, davranış tarzlarından, teşkilat ve tesislerinden kurulu ahenkli bir bütün.” (R.THURNWAALD) “Kültür bir toplumun hayat tarzıdır.”(R. LINTON) “ Kültür, bir grubun yaşama biçimidir.” (MARQUET) “ Kültür (hars bir milletin dini ahlaki, muakalevi(akli), bedii(estetik),lisanî, iktisadi, fenni hayatlarının ahenkdar bir mecmuasıdır.”(Z. GÖKALP) “Kültür, bir cemiyetin sahip olduğu maddi manevi kıymetlerden teşekkül eden öyle bir bütündür ki, cemiyet içinde mevcut her nevi bilgiyi, alakaları, itiyatları, kıymet ve davranış şekillerini içine

¹²² Abalı, Dr. Nurullah. *Geleneksellik ve Modernizm açısından Kılık Kıyafet*. İstanbul, 2009. s.42-43

¹²³ Kösoğlu, Nevzat. *Milli Kültür ve Kimlik*. İstanbul: Ötüken, 1992. S.48 Kösoğlu, Nevzat. *Türk Kimliği ve Dünyası*. İstanbul: Ötüken, 1998.

¹²⁴ Özkan, Mustafa. *Makaleler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları:693, 1997. s.12

alır. Bütün bunlar birlikte o cemiyet mensuplarının ekserisinde müşterek olan ve onu diğer cemiyetlerden hususi bir hayat tarzı temin eder.” (M. TURHAN) “Belirli bir topluluğa ait sosyal davranış ve teknik kuruluşlar kültürü meydana getirir.”(İ. KAFESOĞLU) “ Bir topluluğun ihtiyaçlarını karşılamak üzere benimsemiş bulunduğu hayat tarzı, bütün maddi ve manevi unsurlarıyla birlikte onun kültürünü teşkil etmektedir.”(E. GÜNGÖR).¹²⁵

Kültürde öne çıkan unsurlar ahlak, sanat, din gibi maddi manevi değerler ve bunların ahenkli bütünlüğüdür. Belli topluma ait özel bir hususilik arz eder.

“Kültür, yaşadığımız hayattır; içtiğimiz çorbadır, çorba içiş tarzımızdır, kaşık tutuş şeklimizdir.”¹²⁶ Sade bir şekilde ifade edilir.

Bozkurt Güvenç “Kültürün abc’si” adlı kitabında kültürü bize tanımlayıp özetlemektedir.

“Bilimsel anlamda kültür, *dini, sanatı, yapıp ettiğimiz her şeyi* içine alan karmaşık bir varlık alanıdır. O bütünlük içinde yer alan *her şey, her şeye bağlı ve bağımlıdır*. Gözle görülmeyen, elle tutulmayan, bu bağları, insanlar öğrenir; dil ve iletişimle kurar, sürdürür. Özetle,” *Bilimsel anlamda kültür, toplumun üyesi olarak insanının, yaşayarak, yaparak öğrendiği ve öğrettiği maddi manevi her şeyden oluşan karmaşık bütünüdür.*”¹²⁷

İnsanın yapıp ettiği her şey kültür alanına girer ve kendi tarzını oluşturur. Bu kendine özgü tarz ve insanın yaptığı her şeyi içine alan şey olan kültür, bireyden başlayıp topluma ya da tam tersi toplumdan bireye kimlik bahşeder. Bir kültür kimliği oluşur velev ki aynı coğrafyanın insanı veya aynı dinin mensubu olsalar bile aynı kültürün kimliğini taşımayabilirler. Her bireyin ve toplumun yapıp ettikleri şeyler aynı değildir yapılan işler farklıdır, yapılan aynı olsa dahi, yapış tarzları farklıdır. Yapılan şey ve yapış tarzı kültürün neticesidir.

¹²⁵ K.Tural, Sadık. *Kültürel Kimlik Üzerine Düşünceler*. Kültür ve Turizm Bakanlığı. Ankara:1988.S.33-35

¹²⁶ Kösoğlu, Nevzat. *Milli Kültür ve Kimlik*. İstanbul: Ötüken, 1992. s.48

¹²⁷ Güvenç, Bozkurt. *Kültürün abc'si*. İstanbul: YKY, 1997. s.15

1.11.6. Destan / Efsane

Bir halkın belleği ve kimliğini oluşturan unsurlardan biri de destanlar ve efsanelerdir. Burada bir şeyi vurgulamak gerekir. O da şudur ki; destan nedir veya efsane nedir ve benzerlikleri ve farklıları nelerdir gibi sorulardan ziyade bu ikisini kısmen aynı şey olarak değerlendirip onların kimlik ve bellek bağlamında icra ettikleri fonksiyonlara vurgu yapmaktır. Bir toplumun teşekkülünde oynadığı rollerdir. Birinin çok eski ve mazmun oluşu, tarih kaynaklarında olmaması, diğerinde ise daha yakın olaylar ve halk dilinde sōylenmesi gibi farklılıklar olsa bile temelde aynı işlevi gōrmektedirler. Hatta bunlara halk hikāyeleri de eklenebilir. Yaratılış, kahramanlık, aşk, bōyuk felaketler ana konulardan bazılarıdır.

“Destanlar milletlerin gelenek ve gōreneklerini, mimarisini, giyim-kuşam tarzlarını, inanç ve inanışlarını, başlarından geçen felaketleri, kahramanlıklarını kısacası o milleti millet yapan değerleri ve başlarından geçen önemli olayları gōnümüz insanına aktaran paha biçilmez eserlerdir. Hatta destanlar edebiyatın başlangıcı olarak da kabul edilirler. Bu sebeple destanlar, üzerinde durulması gereken kōltür hazinelerimiz olarak dikkat çekiyor.”¹²⁸

Destanlar çok eski geçmişin tam bir hafızadır. Kadim geçmişin bugüne taşınmasıdır. Bir toplumda şimdiki zamanda oluşan veya oluşturulan unsurların kimlikteki etkisi çok bōyüktür. Milleti oluşturan ve tanımlayan diğer toplumlarda ayıran ve yūcelten etkiye sahiptirler.

Destanlar milletlerin millet olma yolundaki çabalarından izler tařır ve bu çabaların hatıraları ile geçmiřle gelecek arasındaki zamanı canlı ve taze tutar. Bir çekirdek gibidir; dallanıp budaklanması, çiçek ve yaprak açması, ūrūnlerini tazeleme imkānına sahip bulunması gibi çekirdeđe has sūreklilik ve enerji kaynađı oluř hali, destanlarda vardır. Bu bakımdan destanlar, milletlerin geçmiřlerindeki diri ve canlı emellerin belirli ūlkūler halinde geleceđe aktarılmasında birinci derecede önem tařıyan eserlerdir.¹²⁹

¹²⁸ Yılbır, Serkan. *Tūrk Destanlarında İnanç Ve İnanıřlar* Basılmamıř Yūksek Lisans Tezi, Sakarya Ūniversitesi 2006. S.2

¹²⁹ a.g.e. s. 6

Fakat tarihî hadiseler bu kıymetli eserlerde halkın nokta-i nazarından, onların hafızasından elenerek çıkar ve halk destanlarda tarihî vakalara değer biçer. Fakat bunun haricinde, kahramanlık destanlarında, tasvir edilen vakaların öğrenilmesi, büyük tarihî, etnografik emniyete haiz olarak bize o dönemin yaşayışı, içtimaî kurumu hakkında bilgi verir.¹³⁰

Milletlerinin nereden geldiklerini anlatan varoluş ve türeyiş, milli hislerin güçlenmesi için anlatılan abartılı hatta hayali kahramanlıklar, ders vermek veya almak için anlatılan hikayeler, aşk ve doğal büyük felaketlere karşı yaklaşımlar destan ve efsanelere konu olmanın yanında onları bir arada tutan unsurlardır. Destan veya efsaneler bir toplumun folklorik zenginlikleri hakkında ipuçları vermesinin yanında, o toplumu yaşatan, besleyen kaynakları da işaret eder.

1.11.7. İsim

Bireysel bazda ismin taşıdığı anlam ya da simge A' yı hem tanımlayan hem de B' den ayıran bir işlevi olduğu kadar o toplumun tarihi ve kültürel kodlarının izlerini taşıması bakımından da önemlidir.

“Kimliğimizi gösteren ve bizi tanımlayan isimler, kendi seçimimiz dışında atfedilmiş olsalar da zaman içinde kültürel aidiyeti ve toplumsal varoluşu simgeleyen gösterge işlevi taşırlar. Toplumsal kimliği gösteren araçlar olarak isimler genelde tarihsel ve kültürel özgüllüğü simgeleyen kolektif bir hafızadan süzülüp gelmeleri nedeniyle, bir anlamda toplumsal dünyaya ve kimliğe referans olurlar.”¹³¹

İsmin kendisi tanımlayan veya tanımlanan ve aynı zamanda farklılığın simgesidir. İsmin taşıdığı simge soy, boy, anlam, din veya efsanevi kahramanlar hepsi beraber kültürel aidiyetin kodlarını sembolize edeler.

Toplumsal ve kişisel algılamada, isimleri varlığın kendisi gibi görme inancı, isimlerin geleceği biçimlendirmede de aktif bir rol üstlenebileceğini içermektedir. Ünlü sanatçıların, tarihe geçmiş kişilerin, yetenekli sporcuların, destan

¹³⁰ <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-88134/h/kirimhalkedebiyati.pdf>

¹³¹ Çelik, Celaleddin. "Bir Kimlik Beyanı Olarak İsimler: Kişi İsimlerine Sosyolojik Bir Yaklaşım." *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi/Journal of Sociological Research* 2007/2

kahramanlarının isminin çocuklara verilmesinde, takdir edilen o kişinin başarılarını, ününü ve saygınlığını gelecekte, ismi taşıyan çocukta da görme isteğinin payı vardır. Bu tür bir eğilimin arkasında, isimlerin de yazgısı olduğu inancı da yer alabilir. Deyimlerde olduğu gibi “adın hakkı verilecek”, “ada yakışır davranılacak” ve kişi “adını taşıma”yı bilecektir.¹³²

“İsim, bireysel kimliğin ötesinde kişiyi tarihsel ve toplumsal boyutlarda bir topluluğa veya topluma ait kılan önemli bir sembolik göstergedir. İsimlerdeki sembolik bağlayıcılık nedeniyle “isim verme uygulamaları”, belli bir kültüre, dünyaya aidiyeti ve kolektif ruha katılımı sağlama işlevine sahiptir. Bu anlamda isim özellikle kişinin sosyo-kültürel kimliğini gösteren bir varoluş parolası olmaktadır. Dolayısıyla belli bir kültür, tarih ve anlam dünyasına aidiyeti gösteren isimlerin arka planında özel bir zihniyet, inanç ve eylem yönelimleri ile bir kimlik sistemini okumak mümkündür.”¹³³

Toplumlara ve kişilere dair kültürel ve düşünsel gerçeklikler, bir dilin vazgeçilmez unsurlarından olan kişi isimlerine de bir suret gibi yansıyabilmektedir. Kişi isimlerinin gerek verilmiş nedenleri gerek onlara yüklenen rol ve beklentiler, harflerle perdelenmiş sahnenin arkasındaki bambaşka bir dünyayı gözler önüne sermektedir.¹³⁴

İsmin ön planında bireysel bir ayırım söz konusu iken arka planında dil, din tarih, soy sop gibi kültürün kodları saklıdır. Kısaca bir isimde hem kimliğe hem de belleğe atıf olabilir.

1.11.8. Mekân

Kültürün ve kimliğin oluşmasında mekânının diğer adıyla coğrafyanın da büyük önemi vardır.

¹³² Bostancı, Gülcan Çolak. "Kisilere İsim Vermenin Sahne Arkası." *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 4/3 (Spring 2009).

¹³³ Çelik, Celeleddin. "Bir Kimlik Beyanı Olarak İsimler: Kişi İsimlerine Sosyolojik Bir Yaklaşım." *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi/Journal of Sociological Research* 2007/2

¹³⁴ Bostancı, Gülcan Çolak. "Kisilere İsim Vermenin Sahne Arkası." *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 4/3 (Spring 2009).

“Topluluk mensuplarının az çok kendilerini özdeşleştirecekleri, aidiyet hissi duyacakları belli bir toplumsal mekân, az çok hatları kesin ve sınırlanmış bir toprak parçası akla gelmektedir.”¹³⁵

“Sosyal yapı incelemelerinde çevresel etkilerin önemini belirtmek gerekir. Sosyal yapının temelini teşkil eden sosyal hayat alanının dayanağı tabii çevredir. Tabii çevreden kasıt iklim ve bitki örtüsü, coğrafi ve jeolojik yapıdır. Tabii çevre iktisadi ve sosyal hayatı geniş ölçüde etkiler ve en çok insanların örf ve adetlerinde ayırıcı özelliğini gösterir.”¹³⁶

Mekânın konumu ve iklim şartları o bölgede yaşayan insanların giydikleri kıyafetten yaptıkları bina mimarisi ve estetiğine, yedikleri yemekten yaşam tarzlarına, örf adetlerine varıncaya kadar oldukça çeşitli tesiri olmuştur.

Anthony D. Smith milli kimlik kitabında kimlik kategorilerinden bahsederken ikinci kategori olarak mekân ya da ülke/ toprak sayar. Bunun modern öncesi devirlerde de yaygın olduğundan bahseder.¹³⁷ Ve bu mekân halklar için öyle gelişmiş güzel yer, alan ya da toprak parçası değildir.

“Ama söz konusu toprak parçasının herhangi bir yer olması mümkün değildir; o her hangi bir toprak parçası değil, “tarihi” bir toprak “ yurt” halkın “beşiği” olmalıdır. Türklerde olduğu gibi, o toprak soyun köklerini taşıyabilecek bile bu böyledir. “Tarihi toprak”, terrain (toprak) ile nesiller boyu birbirleri üzerinde müşterek ve yararlı etkilerde bulunduğu bir topraktır. Tarihi bellek ve çağrışımların mekânı haline gelir yurt; “bizim” bilgilerimizin azizlerimizin ve kahramanlarımızın yaşadıkları dua edip savaştıkları yerdir.”¹³⁸

Orada hayat sürdükleri, orada var oldukları, oradan çıkınca yaşamakta zorlanacakları bir yerdir. Yurt kavramı nehriyle, deniziyle gölleri ve dağlarıyla kutsal hale gelirler. Tarihi bellek ve çağrışımların mekânları haline gelir.¹³⁹

Ülke, şehir gibi geniş mekânlar, sokak, meydan ve bazı cami gibi özel yapılarıyla dar mekânlar toplumlar için sıradan mekânlar değildir. Bunlar adeta kutsal mekânlar hükmündedir.

¹³⁵ Smith, Anthony D. *Milli Kimlik*. Çev.: Şener, Bahadır Sina. 2004 ed. İstanbul, 1991. s.24

¹³⁶ Abalı, Dr. Nurullah. *Gelenksellik ve Modernizm açısından Kılık Kıyafet*. İstanbul, 2009. s.43

¹³⁷ Smith, Anthony D. *Milli Kimlik* Çev:Şener, Bahadır Sina. 2004 ed. İstanbul, 1991. s.18

¹³⁸ a.g.e.. s.25

¹³⁹ a.g.e.. s.25

Bir toplumun yaşadığı yerler, o toplumun tarihsel geçmişlerinden süzülüp gelen bellek mekânlarıdır. Bina, sokak, meydan, şehir gibi yerler kendine özgü şekilleriyle toplumların kimlik ve belleklerinin mekânlara yansımalarıdır. Bundan dolayı vatan yahut ülke toprakları sıradan mekânlar değildirler. Toplumların yurt bağıyla bağlandıkları kimlikleriyle özdeşleştirdikleri özel yerlerdir.

Sonuç olarak bütün bu unsurlar bir paragrafta şöyle özetlenebilir. Birey veya toplumlar millet ögesiyle etnik veya ulusal aidiyetini ve aynı zamanda ötekenden farklılığını ortaya koyar. Din unsuruyla hayatı daha anlamlı ve bütünleştirici hale getirir. Dil ile kendini ifade eder ve toplumlar arası ilişkileri düzenleyerek onları bir arada tutar. Görünümleri ve kıyafetleriyle benzerlik ve farklılıklarını, kendilerine has isimleriyle kültürlerini, dinlerini, efsanevi kahramanlarının kimliklerini simgesel olarak yaşatır. Destanlarla varoluş ve türeyiş belleğini, kültürleriyle yapıp ettikleri ve de yapmadıkları hayat tarzlarını oluşturur. Mekânla da özdeşleşerek hayat buldukları yerlere tutunurlar. Kısaca yukarıda saydığımız bütün bu unsurlar kimlik ve belleğin şekillenmesinde büyük paya sahiptirler.

2. BÖLÜM

KIRIM DİASPORA TARİHİ VE CENGİZ DAĞCI

İkinci bölümde Kırım tarihine diaspora penceresinden bakılacak ve Cengiz Dağcı'nın hayatı ve eserleri hakkında bilgiler verilecektir.

2.1. DİASPORA PENCERESİNDEN KIRIM TARİHİ

“Vatandan göç, kopuş, ayrılık ve sürgün ifadelerinin yerini alan diaspora kavramı topraklarından edinilmiş Yahudiler için kullanılan bir terim iken artık yurtlarından uzakta olan her türlü etnik, dini ırkı, vb. gruplar için kullanımı yaygınlaşmıştır. Diaspora kavramı her halükarda yer değişimi yerinden yurdundan olma anlamı taşır. Diasporaya maruz kalan sadece fiziksel ya da coğrafik olarak değil aynı zamanda kültürel dokusu ve kendi öz bilinç ile yeni bir dünyaya göç eder. Diaspora çalışmaları başlıca yurdundan edilme duygusunu, yabancılaşma, bellek veya hatırlamalar gönüllü ya da gönülsüz yerinden edilmeye sebep olan dönüşü romantik özlemi içeren bir yer değiştirme hikâyesidir.”¹⁴⁰

Şimdi Kırım'ın tarihine Kırım diaspora öncesinden başlayarak kısaca değinelim.

Karadeniz'in kuzeyinde bulunan Kırım yarımadasında Türk mevcudiyeti VI. yüzyıla kadar iner. Hazarlar, Peçenekler, Kıpçaklar, Altın Orda bunlardan bazılarıdır.¹⁴¹ Cengiz Han 1227 ölümünden sonra bu topraklar Cengiz Han'ın torunu Batu Han'a kaldı. Batu Han Altın orda devletini kurar. Yerine geçen kardeşi Berke han Müslümanlığı kabul eder. Uzun süre bu bölgede Türk ve Moğolların birlikteliğinden oluşan Altın Orda devleti hüküm sürer.¹⁴² Geniş bir coğrafyayı hâkimiyet altına alır. Bir müddet sonra devlet ikiye bölünür. Önce Kırım

¹⁴⁰ Mishra, R. K.. *Colonialism, Postcolonialism, and Diaspora in Terms of Translation*. IUP Journal of English Studies, Jun2012, Vol. 7 Issue 2, s. 61-69, 9

¹⁴¹ Kırımlı, Hakan. *Kırım Tatarlarında Milli kimlik ve Hareketler(1905-1916)*. Ankara: Türk Tarih kurumu, 1996. S. 5

¹⁴² Ülküsal, Müstecip. *Kırım Türk-Tatarları(Dünü Bugünü Yarını)*. İstanbul: Baha Matbaası, 1980. s.9-11

Hanlığı(1441) sonra Kazan Hanlığı(1486) kurulur. Kırım Hanlığı 1475’de Osmanlı himayesine girer ama yinede kendi hesabına kudretli bir devlet olmayı sürdürür.¹⁴³

“11 Eylül 1663 tarihi, Kırımı’nın ve Osmanlılının talihinin dönüm noktası kabul edilir. İkinci Viyana Kuşatması’nı sürdüren Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Jan Soieskki’nin 70 kişilik kuvvetle Viyana’ya yardıma geldiğini haber alınca Kırım Han’ı Murat Giray’a(1677-1683) bu kuvvetleri nehrin karşı yakasına geçirmeme görevini verdi. Ancak Murat Giray Merzifonlunun kendine sert davranmasına kızarak bu kuvvetlerin köprüyü geçmesine seyirci kaldı. Ardından İkinci Viyana Bozgunu ve pek çok yenilgi birbirini takip etti. Ardından Murat Giray Han idam ettirildi.”¹⁴⁴

Bu olaydan Cengiz Dağcı geçmişte yapılan karşılıklı hatalar şeklinde üstü kapalı sitemde bulunur. Fakat ihanet gibi ağır suçlamaları kabul etmez.

1769-1774 Türk – Rus savaşı sonrasında imzalanan Küçük Kaynarca anlaşması ile Osmanlı himayesi Kırım hanlığı üzerinde sona erdi.¹⁴⁵ Sonrasında Kırım bağımsız bir devlet olsa da bundan sonraki yıllar Rus istilasına maruz kalır. Ardından Ruslar tarafından 1783’de ilhak edilir. Kırım’ın ve Kırım’ların günümüze kadar devam eden trajedilerinin başlangıcını oluşturur. Kırım halkı sürekli fakirleşmeye başlar. Başta Osmanlı olmak üzere Kırım halkının kitleler halinde göç etmesine neden olur. Bu göçler *Open Society Institute Report’a* (96- 20) göre 1863’den sonra daha da artmıştır.¹⁴⁶ Tatar nüfus azalmaya başlarken Rus nüfus artmaya başlar. Zaman zaman görece bölge için bazı iyileştirmeler olsa bile bu Kırım ve Tatarların tedricen hüviyetlerinin yok olmasına yönelik olmuştur. Yüzlerce yıllık mekân isimleri bile değişime uğramaya başlamıştır. Hayali Yunanca köklerine izafeten Gözleve ‘Yevratapiya’ya, Kefe ‘Feodosiya’ya ve Akmesit ‘Simferopol’a dönüştürüldü.¹⁴⁷ Döneminin büyük şair ve yazarı İsmail Gaspıralı zorluklara

¹⁴³ Kırımlı, Hakan. *Kırım Tatarlarında Milli kimlik ve Hareketler(1905-1916)*. Ankara: Türk Tarih kurumu, 1996. s. 5

¹⁴⁴ Kocakaplan, İsa. *Kırım’dan Londra’ya Cengiz Dağcı*. İstanbul: Ötüken, 1998. s.14

¹⁴⁵ Kırımlı, Hakan. *Kırım Tatarlarında Milli kimlik ve Hareketler(1905-1916)*. Ankara: Türk Tarih kurumu, 1996. s. 5

¹⁴⁶ Aydıngün, Ayşegül, İsmail Aydıngün. *Kırım tatarlarının Vatana Dönüşü*. Ankara: Atatürk kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2004.s. 14

¹⁴⁷ Kırımlı, Hakan. *Kırım Tatarlarında Milli kimlik ve Hareketler(1905-1916)*. Ankara: Türk Tarih kurumu, 1996. s. 7

dayanamayıp ülkelerini terk eden Tatarları ikna etmek için çok gayret göstermiştir. Ama onun çabası Kırım'dan göçleri durduramamıştır. 1917 Bolşevik İhtilal'ını takiben bir grup Tatar Noman Çelebi önderliğinde Tatar Özerk Cumhuriyet'i kurmaya çalışmış ama kısa sürede engellenmiş sonuç yine acı ve hüsrana olmuş nüfus ¼ oranında, değiştirilmiş ekonomik ve kültürel yapı bozulmuştur.¹⁴⁸

Mayıs 1918'de Almanlar Kırım'ı işgal eder. İki yıl boyunca Kırım Bolşevikler ve Almanlar arasında el değiştirir. Kasım 1920 Kızıl Ordu Kırım'da Sovyet yönetimini kurar. 18 Ekim 1921 Sovyet yönetimi tarafından Kırım Muhtar cumhuriyeti kurulur.¹⁴⁹

Tam bu hengâmede Cengiz dağcı 1919'da dünyaya gelir. Bolşevikler Almanlardan tekrar Kırım'ı almışlardır. Sovyet Sosyalist rejimin ilk uygulamalarından biri toprak meselesidir. Buna göre özel mülkiyet kaldırılır ve köy teşkilatları devlet idaresine verilir. Önce halk memnun görünse de 1921-1922'de çıkan açlık yüzünden pek sonuç alınmaz bu açlığı izole etmek için Veli İbrahim başa geçirilir. Halk bir müddet serbestlik ve görece rahat yaşamaya başlar.¹⁵⁰ 1927'de Rus rejimi sert yüzünü tekrar göstermeye başlar. Veli İbrahim idam edilir. Başlatılan din aleyhi kampanya ile binlerce aydın Sibiryaya sürgüne gönderilir. *Hatıralarda Cengiz Dağcı* adlı kitabında Cengiz dağcı açlık ve kıtlık hadisesini yaşının küçük oluşundan dolayı hatırlamaz ancak 1929'daki trajik olaylardan göç ve sürgüne şahit olduğunu hatırlar.

“1927 yılında Stalin'inin iktidara geçmesiyle tekrar çarlık döneminin acı günlerine dönmeye başladı. Bu dönemde Ruslaştırma faaliyetleri ve milli kültürün imhasına hız verildi. Özellikle Sovyetler Birliği içerisinde yer alan Müslüman cumhuriyetler üzerinde yoğunlaştırılan devlet adamları ile milli aydınların tasfiye edilerek ortadan kaldırılması Kırım'da da büyük etkiler

¹⁴⁸ Aydınğün, Ayşegül, İsmail Aydınğün. *Kırım tatarlarının Vatana Dönüşü*. Ankara: Atatürk kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2004. s. 14

¹⁴⁹ Kocakaplan, İsa. *Kırım'dan Londra'ya Cengiz Dağcı*. İstanbul: Ötüken, 1998. s.18

¹⁵⁰ Ülküsal, Müstecip. *Kırım Türk-Tatarları(Dünü Bugünü Yarını)*. İstanbul: Baha Matbaası, 1980. s.229-239

meydan getirdi. 1930'lu yılların başlarında kolektifleştirme çabaları sonucunda 40-50 bin Kırım Türk köylüsü Sibiryaya sürüldü.”¹⁵¹

Cengiz Dağcı'nın ailesi de bu kolhozlaştırmadan etkilenir. Hatıratında bunda şöyle bahseder.

“1930 yılının ortalarında kolhozlaşma başladı. Kolhoz rejiminin ilk kurbanı Osman amcam oldu. Han kapatıldı, demirhane kapatıldı. Osman amcam öldü...”

1931-1932 yılında kuruldu kolhoz rejimi Kızıлтаş'ta. Kızıлтаşlı onurunu, toprak sevgisini bir kenara itti ve hayatta kalabilmesi için, ailesinin açlıktan ölmemesi için maaşsız, ayda birkaç kilo unun karşılığında bir işçi olarak çalıştı kendi toprağında.

Babam da 1931 yılında tutuklandı. Neden? Gösterişsiz, müşiri bir azametın uzağında hatta fizikçe zayıf, uysal ve tatlı dilli bu adam neden tutuklansındı? Sebebini kimsemiz bilmiyordu.

Bunun gerçeğe dayanıp dayanmadığını bilmiyorum; yıllar sonra babamın Yalta tarafındaki, artık kolhozlaştırılmış, Hastalar bağlarında çalışırken kendi bağının asmalarını tutup öptü ve ağladı diye tutuklandığını annemden duydum”.¹⁵²

Ülkenin tahılları dışarıya gönderildiğinden 1941'de tekrar kıtlık olur ve binlerce Kırım Türk'ü hayatını kaybeder. Kırım tekrar Almanlar tarafından 1941'de işgale uğrar. Diğer unsurların da bulunduğu bazı gruplar ve Kırım Türklerinden bazıları gönüllü ve bazıları ise zorla Alman kuvvetlerine yardım etmek için esir kamplarında yıldırıldıktan sonra Alman saflarında savaştırılmışlardır.¹⁵³

“Almanlar Stalingrad muharebesinde yenilgiye uğrayıp ve geri çekilip Rus topraklarını terke başladıktan sonra, kızıl ordu birlikleri 1944 yılının Nisan ayı içinde Kırım Yarımadasına girdiler.24 saat (içinde) Türk Tatarları(nı) NKVD ajanları ve askerler kurşuna dizdiler. Mallarını yağma ettiler, namuslarına ve ırzlarına geçtiler. Stalin'in caniyane emri ile kamyonlar ve arabalarla istasyonlara taşıyıp kapalı eşya ve hayvan vagonlarına tuktılar ve kapılarını kilitlediler. Bunu yaparken suçlu, suçsuz, kadın, çocuk, ihtiyar, genç ayırmadılar.”¹⁵⁴

¹⁵¹ Özcan, Kemal. *Kırım Dramı*. İstanbul: Bab-ı ali Kültür Yayıncılığı, 2010. s. 14

¹⁵² Dağcı, Cengiz. *Hatırlarda C.D.* İstanbul; Ötüken,1998. S.30-32

¹⁵³ Çapraz, Kemal. *Sürgünde Yeşeren Vatan Kırım*. İstanbul: Turan Yayıncılık,1995.s 9

¹⁵⁴ Ülküsal, Müstecip. *Kırım Türk-Tatarları(Dünü Bugünü Yarını)*. İstanbul: Baha Matbaası, 1980. s.313

Çoğunluğu Özbekistan'a olmak üzere orta Asya steplerine sürgüne gönderildiler. Bu yaşananlar Kırım'ın ilk işgalinden bu yana Kırım Tatarları için en büyük trajedi olmuştur. Vagonların perişan halinden, açlıktan, hasatlıktan, Kırım Türklerinin % 46'sı hayatlarını kaybetmiş.¹⁵⁵ Gittikleri yerlerde de büyük sıkıntılar yaşadılar geleceğe olan ümit ve imanları, doğrulukları sayesinde toparlanıp ev, bark, iş, güç sahibi oldular.¹⁵⁶ Özbek halkı Tatarlar aleyhine yapılan propagandalardan önce etkilenmişler ama Kırım Tatarlarının çalışkanlığı ve doğruluğu sayesinde onlara sahip çıkmış ve yardımda bulunmuşlardır.

Bu sürgünle Kırım Tatarları asimile ve yok olmayla karşı karşıya kalmışlardı. Ama acılarını özlemlerini önce içlerinde daha sonra serbestlik ortamı bulduklarında kendi diasporalarını oluşturarak yaşattılar. Stalin'in ölümünden sonra yerine geçen Kruşçev bazı yanlışlarını kabul eder ve Kırımlıların bazı haklar tanınır. Sivil toplum örgütlenmesi Tatarlar arasında artar. Milli bilinçleri ve vatan özlemlerini canlı tutmak için ellerinden gelen dayanışmaları yaparlar. Bundan istifade eden Tatar Türkleri peyderpey vatanlarına dönerler ancak orada sıkıntılar yaşanmaya başlarlar çünkü Kırırna yerleşen Ukraynalıların çoğu buna sıcak bakmaz. Özellikle Kitleler halinde dönüş olduğu zaman polis engeliyle karşılaşrlar ama Kırımlılar vatanlarına olan hasretlerinden ülkelerine dönmekten vazgeçmezler ve birçok Kırımlı Tatarlar ülkelerine dönerler. Bu dönüşler hala da devam etmektedir.

Kırım halkına reva görülen bu zulüm ve acı aynı durumda olan diğer Sovyet halklarına gösterilmemiştir. Kırım Türkleri bugünde haklı mücadelelerini sürdürmektedirler. Kırım diasporasını canlı tutmak için açılan derneklerin sayısı hem Türkiye de hem diğer ülkelerde artarak devam etmektedir. Bu dernekler kendi kültürlerini yaşatmaktan başka Kırım'a kültürel geziler, dergiler kitaplar, kurultaylar organize etmektedirler.

¹⁵⁵ Ülküsal, Müstecip. *Kırım Türk-Tatarları(Dünü Bugünü Yarını)*. İstanbul: Baha Matbaası, 1980. s. 314 - Çapraz, Kemal. *Sürgünde Yeşeren Vatan Kırım. İstanbul: Turan Yayıncılık,1995.s 10*

¹⁵⁶ Ülküsal, Müstecip. *Kırım Türk-Tatarları(Dünü Bugünü Yarını)*. İstanbul: Baha Matbaası, 1980. s.314

2.2. CENGİZ DAĞCI'NIN HAYATI

Yaşar Nabi Nayır Londra'dan bir mektup alır; içinde bir hikâye vardır. Dili biraz Türkiye Türkçesinden farklıdır. Ama usta bir kalemden çıktığını anlar. Hikâye kısa olduğundan basmaz ama bu sefer 'Korkunç Yıllar' adlı bir roman gelir; onu Osman Saba Tümer'e redakte ettirir ve kitap iki cilt(Korkunç Yıllar ve Yurduyu Kaybeden Adam) olarak basılır. Kitabı gönderen yurdundan edilmiş bir Kırım Türkü olan Cengiz Dağcı'dır.¹⁵⁷ Basılan bu kitaplar dört baskı yapar ve çok kişi Cengiz Dağcı'dan ve Kırımlıların çektiği acılardan ilk kez haberdar olur.

9 Mart 1919/1920'de Kırım'ın Gurzuf kasabasında doğar. Doğmadan hemen önce Kırım Rus askerleri tarafından Almanlardan tekrar alınır. Hemen sonrasında Kırım Özerk Cumhuriyet haline getirilir. Devletleştirme politikasından dolayı ülkede açlık ve kıtlık hüküm sürmektedir. Akabinde Lenin'in ekonomik iyileştirme yasasından dolayı halk biraz rahatlar. Ama çok sürmez 1929 geldiğinde Kırımlılar için felaket yılları başlar. Kırımlılar yurtlarından sürülür. 1929'daki sürgüne Dağcı şahit olur. İnsanların yurtlarından kopuşları ona çok tesir eder. Bir gün gelir o da yurdundan kopmak zorunda kalır ve Polonyalı Regina adlı hanımla evlenir ve Londra'ya yerleşir. Regina'yı çok seviyordur ve mutludur ama Dağcı'nın kalbinin derinlerinde Kırım sevgisi vardır ve ondan uzakta olmanın elemi vardır. Kısmen kendi hayatı, Kırım ve Kırımlıların çektiği acılar ve elemeler eserlerinin ana konusudur. Ancak böylelikle Kırım diasporasını ve kimliğini canlı tutacağını düşünür.

Korkunç Yıllar'ı okuyan herkes hemen Sadık Turan'ı Cengiz Dağcı'nın kendisi sanır. Ancak o bunu kabul etmez.

“Romanlarımda her yazar gibi, kendi hayatımın gerçeklerinden istifade etmişimdir. Gördüğüm, bildiğim, duyduğum, tanıdığı olduğum olaylar, bir sanatkar prizmasından geçirilerek aktarılmıştır eserlerime. Ancak bu benim romanlarım şahsi hayatım anlamına gelmez...”

¹⁵⁷ Dağcı, Cengiz. *Korkunç Yıllar*. İstanbul: Varlık Yayınları, 1956. s.5.

Hayalle gerçeği bir araya getirdiğim “Yansılar”ın birkaç yerinde hayatım üzerinde durdum bir Sadık Turan olmadığım; Korkunç Yıllar’ın’ Sadık Turan’ın katıldığı savaflara katılmadığımı, savaşta yaralanmadığımı eşimin Polonya asıllı ama hemşire olmadığını açıkladım.”¹⁵⁸

“Bazı kimselere tanıtıldığım gibi Kızıltaş köyünde doğmadım.” der Gurzuf kasabasında doğdum ve annem doğum günümü *dokuz mart* yazmış ama yılı yazmayı unutmuş ve Almanlar çekildikten bir yıl sonra doğduğunu söyler. Almanlar 1918 ‘de çıktığına göre 1919 olabileceğini tahmin eder.”¹⁵⁹ Ama pasaporta 1920 diye yazılmıştır.

O Gurzuf’a âşıktı. Londra’da yaşıyordu ama doğduğu bu şehirden uzakta değildi. Her gün ziyaretine giderdi.

“ Gurzuf.

Denizin kıyısında Ceneviz kalesi ve en yüksek noktasında beyaz camisiyle güzel Gurzuf.

Yıllar vardır dönüşsüz olur. Barışçı ve insani dünyada dönüşsüz olmamalı yollar. Benim için dönüşsüz oldu. Elli yıl evvelsi çıktım Kırım’dan; çıkınca da dönüşsüz yolların ötesinde buldum...

Ama döndüm. Sık sık. Altmış yıl boyunca üstünde doğup büyüdüğüm topraklara dönmediğim bir günüm, gecem olmadı. Yolum oraya her düştüğünde başkalarının beni görmelerini ve duymalarını istedim.

Hayır, hayali değildi benim ziyaretlerim. Hiç kopmadı benim gerçeklerimizden benim ziyaretlerim.”¹⁶⁰

Diyerek hiçbir zaman gözünün önünden ayırmadığı Gurzuf’unu nakış nakış işler bütün eserlerinde.

Babası berber Emir Hüseyin’dir kolhozlaşma sürecinde toprakları, bağları ellerinden alınır ve zorla kendi topraklarında çalışmak zorunda kalır. Karşı gelenler ve karşı olduğundan şüphelendiklerini tutuklarlar. Babası da kendi bağının yaprağını

¹⁵⁸ Dağcı, Cengiz. *Hatırlarda C.D.* İstanbul; Ötüken,1998. s.8

¹⁵⁹ a.g.e.s.13

¹⁶⁰ a.g.e. s.12

öptüğü için tutuklanır.¹⁶¹ Hapisten çıktıktan sonra Gurzuf'a dönmez. Akmescit'e yerleşir. Cengiz'i yanına çağırır. Dağcı orada kaldığı yerden orta eğitimine devam eder.¹⁶² Bitirince 1937'de Pedagoji enstitüsünün tarih bölümüne kaydolar.¹⁶³ 1939'da Sovyet ordusuna askere çağrılır. Çünkü 2. Dünya savaşı başlamıştır. İki yıl sonra Almanlara esir düşer Alman kamplarında çok zor günler geçirir. *Korkunç Yıllar* romanında anlatılanlar kadar acımasızdı o günler.¹⁶⁴ Sonra kamptaki Türk esirlerden Ruslara karşı savacak Türk Lejyoner Birliği kurarlar. Cengiz Dağcı bu birlikte subay olarak görev yapar. Bir müddet sonra izin alarak Kırım'ı ziyarete gider. Hayalindeki Kırım değişmiştir. Bir hafta kaldıktan sonra lejyona geri döner. Ama Alman orduları doğu cephesinden geri çekilmektedirler. Türkistan ordusu artık hayal olmuştur. İzin alarak tekrar Kırım'a dönmek ister. Ama Varşova'ya kadar gelir. Yollar kapalıdır, daha öteye gidemez. Orada bir ömür beraber yaşayacağı Regina'la tanışır. Yolları sırayla Avusturya, Almanya, İtalya ve derken en son İngiltere'ye düşer. Çiftliklerde, lokantalarda çalışmaya başlar. Sonra iki katlı bir ev alır ve o evin alt katında kendi lokantasını işletir ve eserlerini yazmaya başlar. Yirmi beşe yakın eseri vardır.

2.3. CENGİZ DAĞCI'NIN ESERLERİ

Cengiz Dağcı'nın eserleri roman, hatıra, hikaye ve mektupları olmak üzere üç kısma ayrılabilir.

2.3.1. Roman

Korkunç Yıllar (1956), Yurdunu Kaybeden Adam (1957), Onlar da İnsandı (1958), Ölüm ve korku Günleri (1962), O Topraklar Bizimdi (1966), Dönüş (1968), Genç Temuçin (1969), Badem Dalına Asılı Bebekler (1970), Üşüyen Sokak (1972), Anneme Mektuplar (1988), Benim Gibi Biri (1988), Yoldaşlar (1991), Biz Beraber

¹⁶¹ Dağcı, Cengiz. *Hatırlarda C.D.* İstanbul; Ötüken, 1998. s. 29

¹⁶² a.g.e. s 46

¹⁶³ a.g.e. s. 58

¹⁶⁴ a.g.e. s. 109

Geçtik Bu Yolu (1996), Bay Markus Burton'un Köpeği (1998), Bay John Marple`ın Son Yolculuğu (1998), Oy Markus Oy (2000), Rüyalarda Ana ve Küçük Alimcan (Bir Kırım Öyküsü) (2001), İhtiyar Savaşçı (2005)

2.3.2. Hatıra

Yansılar 1 (1988), Yansılar 2 (1990),Yansılar 3 (1991), Yansılar 4 (1993),Ben ve İçimdeki Ben (Yansılardan Kalan 5) (1994), Hatıralarda Cengiz Dağcı (1998), Regina (2000)

2.3.3. Hikâye ve Mektup

Haluk'un Defterinden ve Londra Mektupları (1996)

Bu eserlerinin bazıları önce Varlık Yayınları daha sonra da Ötüken Yayınları tarafından neşredildi. Romanlarının birkaç tanesi hariç hepsi Kırım ve Kırımlıların maruz kaldıkları acılardan bahsetmektedir. Türkiye`de neşredilmemiş bir tiyatro eseri de bulunmaktadır. Yine basılmamış hikâyeleri de mevcuttur. Kırım`dayken şiir de yazmıştır. Eserlerin bazıları İngilizce`ye Arapça`ya, Rusça`aya ve Tatarca Türkçe`sine çevrilmiştir.

Londra'nın Southfields bölgesindeki evinde 22 Eylül 2011 Perşembe günü vefat eden Cengiz Dağcı; Dışişleri ve Kültür Bakanlığı'nın katkılarıyla çok sevdiği, çok özlediği öz yurdunda, Gurzuf'a defin edilir. Cengiz Dağcı, yurdundan koparılmış, yurdundan uzakta yaşamak zorunda kalmış, yaşadığı sürece yurdunu yazmış, yurdunu geri kalan hayatı boyunca hiç görmemiş, yurdundan uzakta hayata gözleri yummuş, ölünce ancak yurduna, topraklarına kavuşmuş biridir.

3. BÖLÜM

CENGİZ DAĞCI'NIN ESERLERİNDE KİMLİK VE BELLEK

Bu çalışma; Cengiz Dağcı'nın eserlerindeki ana karakterler neler söylemiş, nasıl davranmış, olayları nasıl görmüş ve diğer karakterlerin ana karakterlere yaklaşımları ve onlar hakkındaki düşünceleri ve Cengiz Dağcı'nın hatıratlarındaki eser değerlendirmeleri ışığında yazarın kimlik ve bellek algısının ne olduğunu ortaya çıkarmaya yönelik çabadır. Bu arada Cengiz Dağcı'nın kendi yaşadığı olaylar ve bu konudaki görüşleri de bize önemli ölçüde yol gösterecektir. Bu tezin bakış açısına temel dayanak olarak öne çıkan unsurlar açısından Cengiz Dağcı'nın eserlerini incelemeye başlayalım.

3.1. MİLLET AÇISINDAN KİMLİK VE BELLEK

Daha önce bahsedilen kimlik tanımlarından; eğer kimlik Castell'in tanımladığı şekliyle anlam ve tecrübe kaynağı, Deng'in tarifiyle kim olduğunu tanımlama tarzı(ırk, etnisite vb.), Güvenç'in yaklaşım tarzıyla kim ve kimlerdensiniz sorularına verilen cevapta saklı veya Anık'ın yorumlama şekliyle bir gruba, etnik bir millete ve medeniyete aidiyet ise, Cengiz Dağcı eserlerinin kahramanlarını Kırımlı, Tatar, Türk ve Müslüman olarak tanımlar.

Eğer milletin tanımı da; ortak tarih ve kültür bilincine sahip olmak(Yıldırım), kendine has bir adı, ortaya çıkış efsanesi, ortak tarihi bellek, belli bir coğrafya, dayanışma duygusu(Smith) ise Cengiz Dağcı kendini Kırımlı, Müslüman Türk- Tatar olduğunu belirtecektir. Eserlerinde karakterlerine bunları söyletecektir.

3.1.1. Kırımlılık

Bireylerin birden fazla kimliği olabilir; bundan dolayı Cengiz Dağcı'nın kendini tanımladığı kimliklerden bir tanesi vatan ortak paydası olan Kırımlılık kimliğidir. Bu vurguyu eserlerinde sıkça görmek mümkündür.

Korkunç Yıllar adlı eserinde ana kahraman Sadık Rus askeri kampındaki arkadaşı Süleyman'la beraber Almanlara karşı cephedeyken Süleyman, Sadık'a on iki Tatardan bahseder. Sadık da kendi takımında sadece Kırimlı olarak bir Rus olduğunu söyler.¹⁶⁵

Sonraki sayfalarda ondan şöyle bahseder.

“Orta boylu, geniş omuzlu,, kırmızı yüzlü, mavi gözlü, kirpikleri, kaşları, saçları ekin gibi sarı Grişa Kalaçof. Aluştalı balıkçıydı, Adıyla övünürdü.

- Ne bilirsin, derdi, belki kanımda bir damla bile olsa Tatar kanı vardır. Bedavadan bize Kalaç demediler ya!.

- Otur Grişa, otur, derdim. İkimiz de Kırimlıyız, arkadaş olacağız.”¹⁶⁶

Belki kırimlı olduğu için belki de Tatar kanı değil ama Tatar soy ismi olduğu için bu kişiye sempati duyar. O da Sadık Turan' a Kırimlı olduğundan yakınlık duyar.

- “Otururdu ve başını avuçlarının arasına alarak:

- Ee, Aluşt, Aluşt, derdi. Bu cenk kime lâzım? Sana lâzım? Bana lâzım? Cenk olmaz, ben Aluşt'da oturur, balık tutar. Sen de Kırim'da oturur. Cengiz sana, bana ne lâzımı var, kumandan arkadaş?

- Sen komisere ne konuştu ben eşitti. Sen beni sevmez a! Ben bilir... Ben bir gâvur a! Ben bilir. Ama ben de Kırim'da doğdu. Ben de Kırim'ı sever, Tatar'ı da çok sever. Ben sen ile beraber gider. Sen ölür ben kalır, ben ölür sen yaşar. Teğmen Süleyman benimde arkadaş...”

Kalaçof' da bir Kırimlı olduğu için fedakârlık yapmaktan çekinmez. Sadık'la beraber cepheye Süleyman'ı aramaya beraber gitmeyi teklif eder. Kırimlılık kimliği sadece onun için değil diğer orda yaşayan sair milletler için de geçerlidir. Dağcı'ya göre Kırimlılık ortak bir vatan ve orası ile ilgili bireylerin bir şekilde hissettikleri bağlılık duygusudur. Aynı zamanda Kalaçof'un Tatarları seviyor olması, farklı aidiyet duygusu olsa da, Kırim topraklarına ve insanlarına bir bağlılık sergilemesi Kırimlılık'ın etnik ve dini bağların ötesinde ortak bir alan olduğunu ortaya koymaktadır. Ölüm yani kader birliğinin de bu bağlılıkta vurgulandığını görmekteyiz. Dolayısıyla Kırimlılık üst bir kimlik olarak farklılıkların kader birliğine

¹⁶⁵ Dağcı, Cengiz. *Korkunç Yıllar*. İstanbul: Ötüken 19895. Basım s.51

¹⁶⁶ a.g.e. s.54

de vurgu yapmaktadır. Kalaçof'un bu ifadelerinde, nüfus olarak üstün olan Müslüman kesimin yargılarının da sorgulandığını göstermektedir. Dağcı, bütün yaşanan acılardan sonra, sürgünde geriye dönük tasarladığı ve hayal ettiği Kırimlılık kimliğine ilişkin yeni bir açılım getirmekte ve "gavur" olarak adlandırılan kesimin ağzından ortak vatan ve kader birliğini genişletmektedir.

Alman esir kampı Ştalga no.3'de kalan Sadık Turan'ın yanına kendisinin Tatar olduğunu tahmin ettiği biri yanaşır ve sorar ve Sadık bundan büyük bir heyecan duyar.

"-Tatar mısın? diye soruyor.

Adamın sesinden kalbim çatlayacak gibi atıyor. Heyecanla ayağa kalkıyorum.

-Nerden bildiniz?

-Ben de Kırimlıyım. Yüzünden anladım. Burada üç beş Kırimlı Tatar daha var. Merak ederseniz gelin götürüyüm der

-Kırimlının konuşmasından hemen Kırimçak olduğunu hemen anlıyorum.

-Niçin siz onlarla beraber değilsiniz?"

Kırimçak bu suale sessiz kalır; bir müddet yürüdükten sonra duvar dibinde beş kişiyi gösterip;

"- Onlar Tatar siz de oraya gidin der.

Allahısız marladık deyip tam gideceği sırada Sadık Kırimçak'ın omzundan tutarak

-Benimle gelin o saçığın altında hepimize yer bulunur. Vatandaş değil miyiz?"¹⁶⁷

Kendisini tanıyan, Almanlara çalışan Ukraynalılardan korktuğu için Kırimçak onlara katılmaz. Kırim'da yaşayan Yahudiler de Kırim'ın yerli halkıdır. Bu sebepten dolayı olsa gerek onlara Yahudi tanımlamasından ziyade Kırimlı olduklarını ifade etmek için Kırimçak denmiştir.

Bir Ermeni asıllı olan başka bir Kırimlı ile diyalogu şöyledir Sadık Turan'nın.

"- Azerbaycanlı mısın? dedi. Hayır, kırimlıyım. Bir an sustu. Sonra:

- Bende Kırimlıyım, Ermeni'yim, dedi.

¹⁶⁷ Dağcı, Cengiz. *Korkunç Yıllar*. İstanbul: Ötüken 1989. Basım s.131-132

- Bizi nereye götürüyorlar canım, diye sordum.

Başını barakalardan yana çevirdi:

- Kampa... Sizin gene talihiniz var. İki ay önce, biz altmış bin esir; o çukurun içinde bir ay yaşadık. Siz yalnız bir gece kaldınız. Senden başka Kırmılı var mı?

- Vardı. Akmescitli Mustafa Onbaşı... Dün kalabalık arasında kaybettim.

- Ölmüştür...¹⁶⁸

Yine yazar Ermeni olan birinin ağzından onların da Kıırım'ın bir unsuru olduğunu vurgulamaktadır.

Bekir'in bir Rus kızıyla evlenip Kerç'te yaşamakta olduğunu tamamen uydurma olduğunu, babası cepheden ziyarete Alman üniformasıyla gelen Sadık'a söyler; onun Almanlara karşı dağa çıkıp savaşmasının bir nedenin de Kırmılılar için olduğunu altını çizer.

“... Kurtuluş günü geliyor diye hepimiz Almanları bekledik. Ama yanılmışız, Sadık... Kurtuluş değil, kan ve ölüm getirdiler memlekete. Binlerce Kırmılı'yı kurban ettiler. Şehir kenarına çıkarıp kendilerine kazdırdıkları çukurun başında vurdular. Aron'nun Mayko'su, Şalom'lar Pinas, Levi'ler hep arkadaşları öldürüldü. Sonra Çingenelelere geldi sıra. Biçareler ellerinde yeşil bayraklar, göğüslerinde Kur'an'ları, Tatar mahallelerine, imdat diye koştular. Ama Tatarın elinden ne gelir? Çingene olsun; dilimiz dili, dinimiz dini onlarda Kıırım halkı değil mi? Bekir'in dağa çıkmasına sebep senin ölümün mü Yoksa milletin çektikleri mi oldu, bilmiyorum.”¹⁶⁹

Birden fazla işgal yaşayan, hem Rusların hem de Almanların zulmüne uğrayan bu toplumda farklılıkları birleştiren şey acı ve zulümdür. Sadık'ın babası Alman zulmünü anlatırken Kıırımın bütün unsurları birkaç cümle içerisinde bir araya gelir. Ermeni, Rum, Çingene ve Yahudi kimlikler Kıırımın acı çeken insanlarıdır ve aynı mekânda yaşayan insanların kader benzerliği Kırmılılık fikrini oluşturur.

¹⁶⁸ Dağcı, Cengiz. *Korkunç Yıllar*. İstanbul: Ötüken 1989 5. Basım. s.164-165

¹⁶⁹ Dağcı, Cengiz. *Yurdunu Kaybeden Adam*. İstanbul: Ötüken, 2012, 15. Basım, S. 98.

“*Onlar da İnsandı*” romanında Bekir’in bir Yahudi olan Levi’ye sürekli “Çıfit Levi” diye takılmasına Levi, Kırimlı ve Akmescitli olduğunu söyle ifade etmiştir.

“İlahi... Çıfit deme, gözünü seveyim Bekir Ağa! Kırimçak desen Yanmam, Çıfit dersin Tatarlar beni İsrail’den geldi sanırlar. Ben Akmescitli’yim, dedem Giray’lara hizmet etti, ben de size ederim.”¹⁷⁰

Netice olarak, Dağcı’ya göre Kırimlılık kimliği sadece Kırimda yaşayan Tatarlara has değil; Kırim’da yaşayan bütün halkları kapsamaktadır. Kırimda yaşayan Grişa’lar, Mayko’lar, Leviler Kırim’ın asli unsurlarıydı. Rum’u, Ermeni’si, Yahudi’si ve Çingene’siyle birlikte hepsi Kırimlıydı. Tatarlarla beraber Kırim’da yaşayan bütün diğer unsurlar Kırimlılık kimliğinin bir parçasıydılar. Sadık yine Kırimlılık kimliğin özeti niteliğindeki Ahmet Özenbaşı’nın şu sözünü hatırlar. “*Kırim halkı çeşitli çiçeklerden yapılma bir demettir.*”¹⁷¹

3.1.2. Tatarlık

Yine Cengiz Dağcı’nın eserlerinde Kimlik ve bellek bağlamında üzerinde durulan diğer bir kavram etnik kimlik olan Tatarlıktır. Sosyolojik olarak bir araya gelen kendine ait kültürüyle diğer gruplardan ayrılan etnisite kimliğidir. İşgale uğramış, sürgüne maruz kalmış, kimliği eritmeye çalışılmış bir millet olan Kırim Tatar kimliği var olma ve şartlar ne olursa olsun yaşama mücadelesinden vazgeçilmemesi için hep vurgulanmıştır.

Tatar milletinin tarihsel bir arka zemini olduğu, kuvvetli olduğu ve gelecekte var olmaya devam edeceğini Cengiz Dağcı *Korkunç Yıllar* adlı eserinde vurgular ama tamamen de yok olup gitmekten endişe etmektedir.

“Tatar milletini, tarihin her devrinde, tek bir vücut halinde yaşamış görüyorum. Bundan dolayı, gelecekte, benim milletim ya kuvvetli, sağlam ve büyük olarak yaşayacak; ya da bütün mahvolacak diye düşünüyorum.”¹⁷²

¹⁷⁰ Dağcı, Cengiz. *Onlar da İnsandı* İstanbul: Ötüken, 2011, 15. Basım, s. 368

¹⁷¹ Dağcı, Cengiz. *Korkunç Yıllar*. İstanbul: Ötüken 1989 5. Basım. s. 35

¹⁷² a.g.e. s 139

Tatarlar uzun bir süre Kırım bölgesinde güçlü bir devlet idiler. Ruslara komşu oldular. Zaman zaman onlarla savaştılar. Ruslara uzun zaman geçit vermediler. Hatta Tatarların hâkimiyeti altındaydılar. Sonra Ruslar gücü ellerine geçirdiklerinde Tatarların istilasından çekindikleri ve korktukları için onları tamamen yok etme girişiminde bulunurlar. Tatarlardan korktukları için Tatarlardan bir avuç kalsalar dahi korkmuşlardır. Cengiz Dağcı Rusların Tatarları yok etme sebebini tarihten gelen Tatarlardan korkmaları olduğunu iddia eder.

“-Biz bunlara bakıp korkmamalıyız. Düşmanlarımız korksun. Hem de nasıl korkuyorlar. Korkularından bize bu zulümleri yapıyorlar. Korkmasaydılar yapmazdılar. Yüz elli yıldır bizi tüketmeğe uğraşıyorlar. Yüz elli yıl! İşte bu yurttta bir avuç Tatar kaldık. Bizi büsbütün yok etmedikçe içleri rahatlamayacak. Biz mahvolduktan sonra bile bu sefer ruhumuzun önünde titreyecekler. İyi bak bu yıkıntılara!...”¹⁷³

Yıkıntıları göstererek Sadık’a babası bu yapılanlarının sebebini söyler. Tatarların esaret altında yaşamlarının zor olduğu ya onların başına asker olup onlara emir edecek ya da bu diyarı terk edip gidecektir.

“- Sadık be, dedi. Sen gavur takımıyla iki sene yaşamazsın. Ya subay olup onlara emredeceksin ya da sıvışacaksın. Bizim mayamız başkadır.

Babam, belki Süleyman’ın fikrini doğru bularak, belki de gönlüme kuvvet vermek istediğinden Süleyman’dan taraf oluyordu:

- Kim olursan ol, büyük adam ol Sadık, diyordu. Her sahada siz bu yurda lazımsınız. Bilginizi arttırırsınız, yeni insanlarla tanışırsınız. Kırımında sürülmekle millete ne faydanız dokunacak? Doktorlarımızı tüketiyorlar. Hiç olmazsa subaylarımız olsun. Onlar da bir gün millete hayırlı olurlar.”¹⁷⁴

Sadık Turan’ın babası Sadık’a ve Süleyman’a bakınca, onlarda Tatarların geleceğini görür. Tatarların hep var olması gerektiği ve hep ezilmekten ancak emir veren konuma gelince kurtulacaklarını düşünmektedir.

¹⁷³ Dağcı, Cengiz. *Korkunç Yıllar*. İstanbul: Ötüken 1989 5. Basım. s.22

¹⁷⁴ a.g.e. s.38

“Sizleri yaşlı gözlerimle anarken, bir sis perdesinin gerisinden imanlı Tatar gençliğini görüyorum. Evet, siz, gençlerin kalplerinde yaşayıp nesilden nesile sürüp gideceksiniz. Tatar adı yaşadıkça sizde yaşayacaksınız.”¹⁷⁵

Düşman elbisesi içinde olsa da iç âleminde hala Tatar’dır. Tatarları yaşatmak duygusunun altını çizer ve bundan dolayı mesuttur. Onlardan gurur duyar; bu gurur gözlerini yaşartır.

“Artık ağlamıyorum. Biliyorum ki Tatar oğlu bu gazeteleri okumayacak. Babamın sözlerini hatırlıyorum: “Onlar sizden korkuyorlar, Sadık! Onlar bizim varlığımızdan korkuyorlar.” derdi. Ne kadar haklıymış! Şimdi ağlamıyorum. Biliyorum ki, düşmanlarımız bizden korkuyorlar. Bizi böyle hayâsızca Ruslaştırmak istiyorlar. Çünkü bizden korkuyorlar. Gazetelere iftiharla bakıyorum. Şimdi mesudum. Düşman üniforması içindeki vücudum çelik gibi sağlam!”¹⁷⁶

Her şeye rağmen mesuttur. Ağlamasını gerektirecek bir durum yoktur. Bir başka eserinde yazar başlarına gelen bu trajedinin diğer bir sebebinin de bir avuç kadar az olmalarına bağlar. Eğer çok olsalardı bütün bu sürgün ve baskının kendi halkalarına yapılamayacağını savunur.

“Milletçe geçirmiş olduğumuz tragediyanın başlıca sebebi burada yatıyor işte”, dedi Atik. Ve devam etti: “Sayımız savaş öncesi Kırım’da üçyüz bin değil de, söz gelimi, iki milyon olmuş olsaydı, Stalin’in gözü dönmüş mavi gözlü molyets’leri bile yapılanı yapamazlardı bize. Kendi tarihinden ders almayan bir millet...”¹⁷⁷

Sadık Turan’ın babasının Sadık’a söylediği şu sözler bir milletin belleği olan ata mirası yerlerin halini resmederek kimlik ve bellek bağlamında bir farkındalık oluşturma çabasıdır.

“-Bak Sadık, harçlarına atalarımızın alın teri karışmış din ocaklarımız düşmanlarımızın ayakları altında!

Bakamazdım, alnımdan gene soğuk terler boşanırdı. Göğsümün içinde yüreğim bir tokmak gibi vururdu.¹⁷⁸ ...-Bak, derdi iyi bak bu yıkıntılara...

¹⁷⁵ Dağcı, Cengiz. *Korkunç Yıllar*. İstanbul: Ötüken 1989 5. Basım s.145

¹⁷⁶ a.g.e. s.43

¹⁷⁷ a.g.e. s.112

¹⁷⁸ Dağcı, Cengiz. *Korkunç Yıllar*. İstanbul: Ötüken 1989 5. Basım s.21

Sonra bana kuvvet verirdi:”

Babası yüzlerce yıllık destansı büyük anlı şanlı bir tarihsel belleğe sahip olan Tatar kimliğinin yok olmakta olduğunu Sadık’a bir avuç Tatar kaldık diyerek onun hislenip kuvvetli ve metin olmasına sebep olur. Ayrıca harap olmuş yapıtların imgelerini oğlunun belleğine kazıyarak var olmaya çalışmaktadırlar. Sadık’ta bütün bu olanları acıyla belleğinde tutup sabırla eski günlerine dönmeyi bekleyecek. “*Tatarların kini gibi, susması da acı olur. O gün istasyondaki ve meydandaki insanlarla o türlü susarak baktım.*”¹⁷⁹ sözleriyle Tatar milletinin başına gelenlerin asla unutulmayacağını belirtir.

3.1.3. Türklük

Yine Cengiz Dağcı’nın eserlerinde kimlik ve bellek bağlamında üzerinde durulan diğer bir kavram da soy bağı olan Türklük’tür. Bu kavram üzerinde ise söyle durulmuştur.

Tatarlık Cengiz Dağcı’nın özelinde bir alt kimliktir. Türklük ise bir üst kimliktir. Kazak, Kırgız ve Özbek boylarıyla bir üst kimlik olan Türklük kimliğinde buluşmaktadır.

“Sen benim evladım olmakla beraber bu toprağın bu yıkıntılarının bir parçasısın... Seni bu toprak doğurdu, büyük bir milletin zengin geçmişi seninle beraber. Bahçesaray’dan Kaşgar’a vatana kadar minarelerimiz uzanıyor. Bize Tatar diyorlar, Çerkez diyorlar, Türkmen diyorlar, Kazak diyorlar, Özbek diyorlar, Azer diyorlar, Karakalpak, Çeçen, Uygur, Kabardı, Başkırt, Kırgız diyorlar. Bunlar hep yalan! Deniz parçalanmaz. Biz Türk-Tatarız. Bunu senin kalbinin bildiği gibi, her Başkırt, her Kırgız, her Kazak’ın, Kırgız’ın da kalbi bilir. Kalbinin hisleriyle hareket et. Dünyanın boş hırslarına kapılma...”¹⁸⁰

Sadık sadece babasının oğlu değildir aynı zamanda bu vatanın, bu toprağın oğludur çünkü toprak dişi bir ögedir. Bundan dolayı toprak yetiştirir, büyütür¹⁸¹. Toprağa atılan tohum nasıl yetişip büyürse Dağcı’nın Sadık’ın

¹⁷⁹ Dağcı, Cengiz. *Yurduyu Kaybeden Adam*. İstanbul: Ötüken, 2012, 15. Basım s.79

¹⁸⁰ Dağcı, Cengiz. *Korkunç Yıllar*. İstanbul: Ötüken 1989 5. Basım. s.22

¹⁸¹ Şahin, İbrahim. "Cengiz Dağcı'nın Eserlerinde Neden/nedensizlik Dili." *Bellek-İnsan- Eser*. Ed.Emel Kefeli, Nesrin Sariahmetoğlu. İstanbul: Ötüken, 2011.s. 145

babasına söylettiği şudur. Seni bu toprak doğurdu demek suretiyle bu vatanda doğdun, burada büyüdün, bu vatanın bir parçasısın ve zengin tarihi geçmiş bizim belleğimiz, minarelerimiz de bizim kimliğimizin sembolüdür diyerek zengin tarihi miraslarıyla kimlik vurgusu yapmaktadır. Büyük bir milletin zengin geçmişi ile tarihsel belleğe tutunması Bahçesaray'dan ta Kaşgar'a kadar da minarelerimiz uzanıyor diyerek sembolik yapıt imgelerine sarılarak Türk soy kimliğinin daha bütünlüyle olduğunu Kazak, Özbek, Tatar vs. hepsi bilir diyerek Cengiz Dağcı Korkunç Yıllar kitabında Sadık Turan'ın babasına söyler.

Sadık Ruslarla beraber Almanlara karşı savaşırken bir Alman askeri tarafından esir edilirken kendisini kurtaran unsurun Türklük olduğunu vurgular:

“-Bolşevik? dedi.

- Hayır...

Askere, ne milletten olduğumu iftiharla anlatmak istedim.

- Tatar... Tatar. Ben Tatar...

Ne demek istediğimi anlamadı galiba. Yüzündeki sertlik yumuşadı.
Aynı sesle:

-Ben Tatar. Türk ... Türk ... dedim. Bu sefer güldü ve birden arkasını dönerek, geride bir çukurun içinde yüzükoyun yatan subaya haykırdı:

-Eine Türkische officiere, herr leutnant! Türkische officiere!..”¹⁸²

Bolşevik diye soran askere önce Tatar olduğunu söyler ama anlamayınca Türk der. Askerde onun bir Türk subayı olduğunu üstlerine bildirir. Burada yazar zoraki, istemeden Bolşevik askeri olduğunu gerçekte yazar kendisinin Tatar ve Türk olduğunu kitabın hem önceki hem ilerleyen sayfalarında söylemektedir.

Korkunç Yıllar'da Sadık Turan'la görüşmesinden sonra Cengiz hemen otele döner. Türk şiir antolojisini okumaya başlar ve sonra bütün bu olanları düşünmeye koyulur.

¹⁸² Dağcı, Cengiz. *Korkunç Yıllar*. İstanbul: Ötüken 1989 5. Basım s 241

“ Türk şiirleri antolojisi olarak yatağa uzandım. Kitabı açtım. Sayfaları çevirirken bir şiirin son mısrasına gözlerim takıldı:“Türk’üm ve düşmanım sana kalsam da bir kişi”. Kitabı ve kitapla birlikte gözlerimi kapayarak Sadık’ı düşündüm. Dünyasından bezmiş, insanlardan yılmış Sadık gözlerimin önünde belirirken, bu yenilmiş adam bundan böyle ne yapabilir, diyordum içimden. Ya ben, ben ne olacağım? Bizler hepimiz, bu savaştan nasılsa sağ çıkan bizler, hepimiz ne olacaktık, ne yapabilirdik? Ne olacaktı sonumuz bizim?”¹⁸³

Gelecekteki durumlarından endişelidir. Şiirin son mısrasında:“*Türk’üm ve düşmanım sana kalsam da bir kişi*” ifade ile Türk kimliğinin yabancılaşmayacağını belirtmesidir. Ne olursa olsun velev ki tek kişi kalsa da Türklük’ünden feragat etmeyeceğini söylemektedir. Sonrasında savaştan sağ çıkan soydaşlarının ve kendisinin geleceklerinin ne olacağını ve gelecekte beraberce neler yapacaklarına dair düşüncelere dalar.

Kitabın ilerleyen sayfalarında Sadık Türk Lejyon’una gelince aranızda Tatar yok mu diye sorar. Ayakta duran bir Kırgız’dan aldığı cevap onun için manidardır.

- “Aranızda Tatar yok mu canım? Ayakta duran Kırgız:
- Tatar yok, diye söze başlamıştı. Deminki adam, başın gene oyundan kaldırmadan:
- Hep Türkistanlı, birader, dedi, bundan sonra Tatar, Kırgız yok, hep Türkistanlı... Geçen gün Berlin’den gelen Tokay Bey söylemedi mi bunu? Sen neredeydin? Hepimiz Türkistanlıyız, kan kardeşiyiz diye ne güzel sözler söyledi. Baba adam ha! Göreceksin; o, bir gün, halkı sefaletten nasıl kurtaracak... Türkistan toprağında Rus gavurunun ayak izini bile bırakmayacak...”¹⁸⁴

Burada Sadık babasının daha önce söylediklerine benzer bir cevap alır. Burada Tatar, Kırgız yok hepimiz kan kardeşiyiz diyerek Sadık’ın babasının söylediği Türklük üst kimliğinden müteşekkil Türk veya Türkistanlılık vatan kimliğinde bir araya gelmiş unsurlar vardır. Bu bir gurup unsur beraberce ortak düşman Ruslara karşı topraklarını geri almak için savaşacaklardır.

Korkunç Yıllar adlı romanda Mehmet, Sadık’a 1946’da bir mektup yazar. Artık savaş bitmiştir. Çeşitli bölüklerde savaşan askerler ve etraftan toplanan insanlar

¹⁸³ a.g.e. s.8

¹⁸⁴ Dağcı, Cengiz. *Korkunç Yıllar*. İstanbul: Ötüken 1989 5. Basım s 109-110

İsviçre hududuna yakın bir yerde Amerikalıların toplama kamplarına yerleştirilmişlerdir. Oralardan bilgiler aktarır. Orada çeşitli ülkelerin barakaları vardır. Her barakanın kapısında o ülkenin bayrakları asılıdır. Mehmet yüksek dağ eteğindeki üç barakayı görünce çok şaşırır.

“- Ve nasıl şaşmazsın, Sadık, kampın en kenarında yüksek dağ eteğindeki üç barakada, üç Türk bayrağı! Evet, Türk bayrağı!... Bütün bayraklardan yüksekte, bütün bayraklardan şanlı, bütün bayraklardan güzel üç bayrak!... Türk bayrakları beni şaşırtmıştı. Evet, Türkler! Ama nasıl? Nereden? Hemen barakalara koşmuştum, heyecan içinde, Türk araştırıyordum. Üç baraka da ağızlarına kadar Türk doluydu Genç, ihtiyar, çocuk, kadın, hepsi Türk, bizim Türkler, Kırmılılar... Barakanın önünde, yamalı ama temiz gömleklî, koçboynuzları gibi burma, beyaz bıyıklı, Ali Amca diye çağrılan bir ihtiyar, bir grup genci etrafına almış, nasihat ediyordu;

- Kimin ağzında Rusça bir söz, bir kelime çıkacak olursa, gözünü patlatacağım onun; derisin yüzüp leşini gübreye gömeceğim... Anladınız ya! Amerikalı, kimsin diye sorarsa lamı cimi yok! Türk'üm Vesselam. Amerikalı, nerelisin diye sorarsa gene lamı cimi yok: Türkiyeli! Eskişehirli, Ankaralı, Türkiyeli, vesselam. Hem barakadan çok uzaklaşmayın!.”¹⁸⁵

Mehmet, üç barakanın üçünde de Türk bayraklarını görünce çok heyecanlanır. Mehmet hemen koşar barakalara gider. Hepsinin bizim Türkler dediği Kırmılı olduğunu görür. Bunlar burma bıyıklı temiz kıyafetli kendi insanlarıdır. Ali amca da herkese sakın burada kimse Rusça konuşmasın burada herkes Türk'tür ve Türkiyelidir diye nasihat eder. Ali amcanın herkes Türk'tür Türkçe konuşsun diye söylemesi, Rusçayı yasaklatması Rus komiserinin oradakilerin hepsinin Rus tebaası olduğunu savunduğundandır. Ancak burada aslında heyecanlanan Mehmet değil yazarın kendisidir. Bunu *Korkunç Yıllar* ve *Yurdunu Kaybeden Adam* romanlarında kâh Sadık'a kâh Mehmet'e zaman zaman Türk olduğunu söyletse dahi, Türk olduğunu ifade eden yazardır. Yazar, Türk olmaktan gurur duyan biridir.

Sadık *Yurdunu Kaybeden Adam* adlı romanda Mehmet'in mektubunda kamplarda da kalan vatandaşlarının “Türk'üz, Türkiyeli'yiz” demesi üzerine, aklına Roma'daki Türk konsoloslğuna gitmek gelir.

¹⁸⁵ Dağcı, Cengiz. *Korkunç Yıllar*. İstanbul: Ötüken 1989 5. Basım s.186

“Avusturya mülteci kamplarında bulunan vatandaşları yanına gidemiyorum. Param yok ki gidebileyim? Vatandaşlarım orada, kamplarına, Türk bayrakları asmışlar. Biz Türküz, vatanımız Türkiye’dir, diyorlarmış. Onlar elbette Türktürler! Türk bayrakları altında yaşamak hakkını onlardan hiç kimse alamaz. Ben de, bu acılı günlerimde, onların arasında, beraber bulunmalıydım! Türkiye bizi unutmaz; unutamaz. Doğrudan doğruya Türk konsoloshanesine gidip derdimi anlatsam?”¹⁸⁶

Sadık keşke bende onların arasında olsam diye hayıflanır. Onların yanında olsam dertleriyle dertlensem diye düşünür. Bende Türk bayrağı altında yaşasam benim ve bütün vatandaşlarımızın Türk bayrağı altında yaşamak hakkıdır çünkü bizler de öz be öz Türk’üz. Bari ben de buradaki konsololuğa gideyim. Bana da Türkiye’de Türk bayrağı altında yaşama hakkı elbette verirler diye düşünür.

“Yeni Türkiye’nin fabrikalarında, kömür ve maden ocaklarında, Anadolu topraklarında Türk kardeşlerimle omuz omuza çalışır, bu iki kolla, bu iki elle ben de Türkiye’yi başarıdan başarıya ulaştırmak için küçük bir yardımda bulunurum. Ben onlarlayım, onlardan biriyim. Türk yurdu bir tehlikeyle karşılaştığı zaman, sırtıma Türk üniforması giyerim ve o üniformanın içinde, nihayet, hakiki Sadık Turan olurum ben!.. Sabaha kadar uyumadım. Sabaha kadar Türk konsolosuyla nasıl buluşacağımı, neler söyleyeceğimi düşündüm.”¹⁸⁷

Ben de Türkler için, Türkiye için bundan sonra elimden geleni yaparım. Ülkenin kalkınması ne gerekirse yaparım. Artık başkaların üniformaları altında değil, kendi yurdumun üniformasını giyer ve kendi vatanım için savaşıyorum; diye düşünür ve konsololuğa gider. Sonra da olayı şöyle nakletmeye devam eder.

“Yarım saat sonra Türkiye konsolosluğunun kapısı üstündeki ay yıldızlı armanın altındaydım. Hayatında hiçbir zaman kendimi bu kadar mesut hissetmemiştim. Tepemde o ay gururla bana bakıyor. Benim de dünyada, lüzumlu bir insan olduğumu söylüyordu. Zile bastım. Temiz ve beyaz önlüklü bir kadın, kapıyı açtı”¹⁸⁸

Ama gel gör ki umduğunu bulamaz Sadık’ın orada sevinci kursağında kalır. Türkçe selamına görevli İtalyanca karşılık vermiştir. Sadık buna aldırılmaz konsolosla görüşmek istediğini söyler. Biraz bekledikten sonra konsolos gelir nereli olduğunu sorar. “Türk’üm, efendim Kırım Türk’ü...” “Rus tebaasısınız, değil mi?” diye cevap

¹⁸⁶ Dağcı, Cengiz. *Yurdunu Kaybeden Adam*. İstanbul: Ötüken, 2012, 15. Basım s.173

¹⁸⁷ a.g.e. s.174

¹⁸⁸ a.g.e. s.174

alınca başından sanki kaynar sular akar. Konsolos şu anda sizi alamayız der ve orada akrabalarınız varsa onlara yazmasını, onlar da konsolosluğa mektup yazarlarsa yardımcı olabileceğini belirtir. Sadık ay yıldızlı bayrağa hüzünle bakar. Ay yıldızlı bayrağın kendisini bir kez daha acıttığını söyler. Oysa kendisini hep asli unsur Türk diye tanımlamıştı.¹⁸⁹

Bu Cengiz Dağcı'nın bizatihi yaşadığı bir olaydır. İngiltere'de konsolosluğa gitmiş ama maalesef derdine derman bulamamıştır. Ama bundan dolayı Türkiye'ye hiçbir zaman darılıp gücenmemiştir.

3.1.4. Müslümanlık

Millet başlığı altında değerlendirdiğimiz Müslümanlık kimliğine burada kısaca değineceğiz; çünkü Müslümanlığa ait bazı öğeler "din" başlığı altında daha geniş ele alınacaktır.

Cengiz Dağcı kendisi çok dindar olmasa da Kırım Tatarlarının İslam dinine mensup olduklarını, İslam'ın Tatarların kimliğinin olmazsa olmaz parçası olduğunu hem hatıratlarında hem romanlarında sürekli vurgulamaktan çekinmemiştir. Din bütün baskılara rağmen tamamen silinmemiş Tatar milletinin yaşamlarında hala etkisini sürdürmüştür.

*Korkunç Yıllar'*ın kahramanı Sadık Turan Alman ordusundayken üstlerinden izin alarak Kırım'a ailesini ziyarete gider. Yolda eşiyile beraber kalpaklı yaşlı bir Tatar görür. Kendi milletinden ve vatanından biriyle konuşmanın hasreti içindedir. Sadık yaşlı Tatar'a seslenir.

“ -Buraa da bir bah,emce! diye seslendim. Döndü, sesimde ve yüzümde benden gayri daha bir çok şeyler görmüş veya hiçbir şey görmemiş gibi, baktı.

Şaşkınlığına nihayet vermek ister gibi:

-Buralıyım, dedim.

-İnşallah.. diye başladı söze.

¹⁸⁹ a.g.e. s. 174- 175

-Tatarım, Müslümanım.. dedim.

İhtiyarın gözleri gene türlü renkte ateşlerle tutuştu ve geride ilerleyen kadına dönerek:

-Cürü, Esmâ, cürü! Bu tatar balasına kara! Dedi.

Heyecanla, pencereye geldi; ellerini uzattı.

-Maşallah, oğlum, subhanallah! Bu ciğitlerinle curdu Rus'tan temizlediniz.(Biçare, trendeki askerleri benim askerlerim sanıyordu.)

-Esiriniz bolayık.. Kulunuz bolayık.. Poyuzunuza cakın barmıcakmız. Tek o gavur Uruslar kelmesinler.Uruslar kelmesinler!..

Titriyor, hemen hemen ağlıyordu. Bazan kadına dönüyordu:

-Kel karı!.. Kara bu Tatar ciğite. Bizim arslanlardan bu! Allah saklasın, Allah..”¹⁹⁰

Sadık kendini Tatar Müslüman olarak tanımlar. Belki tek başına Tatar olmak kendini tanımlamada yetersiz olacağını düşündüğü için belki de yaşlı adamın dindar oluşundan Müslüman kimliğini de öne çıkarma ihtiyacı hisseder. Yaşlı adam da Suphanallah! diyerek övgüde bulunur. Sadık'ın kendilerini düşmanlardan koruyacağını düşünür.

Sadık, Türk Lejyonu'na katıldıklarında, bu lejyonun kimliğini tanımlayıcı dini sembol ve özlü sözler kullanırlar.

“-üniformalarınızın kol yenlerine bakınız! Diyorlardı. Üniformalarınızın kol yenlerine üç beyaz Semerkand Camisi, çevresinde de “Allah bizimdir” cümlesi işlenmişti.

-o camilerinizi, Allah'a söven Rus gâvurundan kurtarmayacak mısınız?

Biz hep bir ağızdan cevap veriyorduk:

-Kurtaracağız!”.¹⁹¹

Üniformalarına işlettikleri cami sembolü Müslüman kimliğin göstergesidir. “Allah bizimledir” özlü sözüyle de dini kimliklerini pekiştirip Allah yolunda

¹⁹⁰ Dağcı, Cengiz. *Yurduunu Kaybeden Adam*. İstanbul: Ötüken, 2012, 15. Basım s.86

¹⁹¹ a.g.e. s.10

savaşarak camilerini yıkan ve dine hakaret edenlere karşı savaşta motive edici bir faktör oluşturmaktadır.

Türk birliğin komutanı olan Sadık Turan yanlış davranışlarda bulunan askerlerini uyarmak için şunları söylemektedir.

“-Söz dinlemeyenin kafasına kurşun sıkacağım! Kadınlara, çoluk çocuğa el kaldırmak siz, Müslümanlara yakışır mı? Sizi gidi utanmazlar, reziller sizi...”¹⁹²,

Müslüman gelenek ve göreneklerinde kadın ve çocuğa hiçbir şekilde kötü muamelede bulunulmayacağını bilinen bir gerçektir. Savaşta öfkesine yenilip gaflete düşen askerlerine Müslümanlığa yakışırımı diye uyarma ihtiyacı duyar.

3.1.5. Öteki

TDK'nun *Büyük Sözlük*'üne göre “mevcut kültürün içinde dışlanmış olan”¹⁹³ anlamındaki “öteki” kavramı ben yahut biz'in dışında olanlar; bana veya bize birçok yönüyle benzemeyenler için kullanılan bir kavramdır. Kendine benzemeyeni dışlama diğer ifadeyle ötekileştirme değildir. Kimlik kendini tanımlamak için ötekine ihtiyacı vardır. Özellikle toplumlar kendini ancak başkası üzerinden tanımlar. Farklılıklarının farkına öteki sebep olur. Bundan dolayı her şey tam olarak zıddıyla bilinebilir. Siyah olmadan beyaz tam olarak algılamak mümkün değildir. Bu yüzden öteki olmadan kimliği tanımlamak eksik olur.

Cengiz Dağcı'nın romanlarında az da olsa Ukraynalılar, Ermeniler, Rumlar ve Almanlar; Tatarları yahut Tatarlar bu milletleri ötekileştirseler de esas ötekileştirme Ruslar ve Tatarlar arasındadır. Ruslar Tatarları; Tatarlar Rusları karşılıklı olarak belirgin şekilde ötekileştirmektedirler. Bundan dolayı Cengiz Dağcı'nın eserlerinde öteki kavramı iki alt başlıkta incelenebilir. Birincisi Tatarlara göre Rus öteki algısı, ikincisi Ruslara göre öteki Tatar algısıdır. Şimdi bu kategoriler üzerinde duralım.

¹⁹² Dağcı, Cengiz. *Yurduyu Kaybeden Adam*. İstanbul: Ötüken, 2012, 15. Basım s.83 s.207

¹⁹³ <http://tdkterim.gov.tr/bts/>

3.1.5.1. Tatarlara Göre Öteki

Cengiz Dağcı'ya göre Tatarlar için Ruslar ötekidir. Hemen hemen her şeyiyle bu toplum bir birlerinden farklıdır. Kültür, tarih, görünüm, dil, din farklıdır. İki toplum tamamen farklı iki kimliktir. Bu farklılığı şu satırlarda görmek mümkündür.

“Tekrar gözlerini dağlarda gezdirdi, fısıldar gibi: “Çıfıt da olsa kırımlı” dedi.
“Bu dağları Tanrı bizler için yarattı. Bu dağların arasında Türk de yaşar, Çıfıt da, Rum da! Eh ermeni de yaşar. Ama Rus? Ama Rus?”¹⁹⁴

Kırım topraklarda Türk, Yahudi, Rum ve Ermeni yaşar çünkü onlar bu toprakların unsurlarıdır. Ama Ruslar yaşamazlar çünkü onlar bu topraklara ait değildirler. Onlar bu topraklara sonradan gelip işgal edenlerdir.

Kırımlılara göre Ruslar gâvur olarak adlandırılır. Yazar da sık bu ifadeyi Ruslar için kullanır.

- “-O camilerinizi, Allah’a söven Rus gâvurundan kurtarmayacak mısınız?
- Biz hep bir ağızdan cevap veriyorduk:
- -Kurtaracağız!..”¹⁹⁵

Gâvur sözcüğü TDK'nun Büyük Sözlük'üne göre birçok anlama gelmektedir bunlar biri “*Dinsiz kimse*”¹⁹⁶ anlamındadır. Burada Allah'a söven Rus gâvuru derken dinsiz anlamında kullanıldığı aşikârdır.

TDK'nun Büyük Sözlük'üne göre gâvur kelimesinin ikinci anlamını “*Müslüman olmayan kimse*”¹⁹⁷ anlamındadır.

- “Birkaç defa içinden tekrarladı bu sözleri:”Gâvur memleketinden gelen ağaç, kök tutmaz Müslüman toprağında.. Bekir bizim yardımımızı münasip görmedi.”
- Bekir, bu sözleri çoban Seyd-Ali'nin söylediğine bir türlü inanamıyordu.”¹⁹⁸

Onlar da insandı adlı romanda Bekir adlı kahraman evine aldığı iki Rus yüzünden bir tanıdığı olan Seyd-Ali tarafından eleştirilmeye başlanır. (Gerçi gerçekte öyle değildir ama Bekir'e öyle gelir.) Eleştirinin sebebi evine aldığı

¹⁹⁴ Dağcı, Cengiz. *Onlar da İnsandı*. İstanbul: Ötüken, 1990. 15 Basım. s.374

¹⁹⁵ Dağcı, Cengiz. *Yurdunu Kaybeden Adam*. İstanbul: Ötüken, 2012, 15. Basım s.10

¹⁹⁶ <http://tdkterim.gov.tr/bts/>

¹⁹⁷ <http://tdkterim.gov.tr/bts/>

¹⁹⁸ Dağcı, Cengiz. *Onlar da İnsandı*. İstanbul: Ötüken, 1990. 15 Basım. s.87

Ruslardır. Tatarlar Müslüman'dır. Ruslarsa Hıristiyan'dır. Rusları evine almaması gerektiği; çünkü onların gâvur yani Hıristiyan olduğu ve bundan dolayı da bu toprakların onlara yar olmayacağını belirtmektedir.

Yine aynı kitabın başka bir yerinde Sey-Ali' ye karşı kendini savunmak için saldırıya geçer.

- “Hah, biz iki Rus çalıştırırız, kalktı köye gâvur getirdin demeye! Kendi ise Ermeni elinden ekmek yiyor. Ermeni yahu Çıfıt da değil. Çıfıt Müslüman değil ama Hıristiyan da değil. Mademki Müslüman değil, Hıristiyan da değil, o halde malı mübah. Ama Ermeni? Ohoo! Birinci düşman kim? Ermeni! Yoksa Rus mu? Eh, Rus da, Ermenide aynı şey. Sonra Çıfıt. Bunlar mallarını birinci düşmana veriyorlar, birinci!”¹⁹⁹

Bekir Çıfıt Levi adlı Yahudi'den de alış veriş yaptığından dolayı eleştiri alınca Bu sefer Seyd-Ali'yi suçlayarak o da Ermeni'den alış veriş yapıyor diye kızmaktadır. Yahudiler Müslüman değildirler ama Hıristiyan' da olmadıkları için Yahudileri kendine yakın görür. Ama Ermenileri bir an Ruslarla bir tutar hatta düşman gibi algısına kapılır.

Şu ifadelerle gâvur sözcüğü Hıristiyan anlamında söylendiğini söylemek yanlış olmaz.

- “Herkes yedi, ben de yedim.
- Herkes yedi, ben de yedim miş! Lafa bak! Gavur midesiyle Müslüman midesi bir olur mu?
- Ne bileyim; mide, mide değil mi?
- Gavur midesi domuz midesi gibi kalın ve kaba olur. Helali haramdan ayıramaz, ne bulursa yer. Gavur suratı da bundan domuza benzer a. Sense Müslümansın!”²⁰⁰

Burada yazar Müslümanlar Hıristiyan toplumlara nazaran her buldukları şeyi yemezler. Helal-haram ayırımına dikkat ederler. Ama gâvur diye nitelenen Hıristiyan toplumlar ne bulursa yerler. Onlar için yeme konusunda helal-haram ayırımı yoktur. Mesela domuz Müslümanlar için haramdır ve onu yemezler. Hıristiyanlarsa domuz yerler. Bundan dolayı olsa gerek yüzleri domuza benzerler diye ifade etmektedir.

¹⁹⁹ Dağcı, Cengiz. *Onlar da İnsandı*. İstanbul: Ötüken, 1990. 15 Basım. s.148

²⁰⁰ Dağcı, Cengiz. *Korkunç Yıllar* İstanbul Ötüken Yayınları s. 133

Yine aynı sözlüğün üçüncü anlamına göre” Merhametsiz, acımasız”²⁰¹ anlamındadır.

“Tatar köylerini sessizce geçtiler. Yağmurdan sonra her yere bir ağırlık, derin, acılı bir sessizlik çökmüştü. Rum köyüne yaklaştıkları zaman köpekler acı acı ulumaya başladılar. Bekir:”Gâvur itleri bunlar. Yerli insanı bile tanımıyorlar!” diye mırıldandı, Atı daha hızlı sürdü.”²⁰²

Gavur Hıristiyan olanlara söylenirken burada soyut anlamı ihtiva eden merhametsiz manasındadır. Gavur itleri bunlar derken merhametsiz acımasız anlamında kullanılmıştır.

Şu satırlarda geçen gavur sözcüğü Tatarların bir öteki olarak Ruslar hakkında düşüncesidir.

- “Sadık be, dedi. Sen gavur takımıyla iki sene yaşamazsın. Ya subay olup onlara emredeceksin ya da sıvışacaksın. Bizim mayamız başkadır.”²⁰³

Gavur burada soyut veya somut anlamların hepsini ihtiva eden bir anlamda kullanıldığı kuvvetle muhtemeldir.

Gavur sözü Hıristiyan- Müslüman ayrını göstermek için kullanılmış olsa da ağır bir ifadedir. Tatarlar için Rusları öteki kılmaya yeterlidir.

- “Hayvan mı bunlar?
- Sofada uyusunlar öyleyse.
- Olur mu, biz müslümanız, onlar hıristiyan
- Hıristiyan iseler ne olmuş! Sizde Molla Receb’in sözüne uyuyorsunuz. Mezarlıkta cin filen yok babacığım. Bunlar hep uydurma!
- Sus, tövbe de!
- Tövbe Rabbim, tövbe Resulullah !
- Nasıl günah yok, hıristiyan onlar biz ise müslümanız. Öylemi esma?
- Öyle ya?”²⁰⁴

Onlar da İnsandı da Bekir Molla Receb’in sözüne inanarak Müslüman olan Tatarların Hıristiyan olan Ruslarla bir arada yaşamaları imkansız olduğuna inanır. Bundan dolayı onlara sofada değil de ahırda yer göstermiştir. Evde bir arada

²⁰¹ <http://tdkterim.gov.tr/bts/>

²⁰² Dağcı, Cengiz. *Onlar da İnsandı*. İstanbul: Ötüken, 1990. 15 Basım. s.169

²⁰³ Dağcı, Cengiz. *Korkunç Yıllar* İstanbul Ötüken Yayınları s. 37

²⁰⁴ Dağcı, Cengiz. *Onlar da İnsandı*. İstanbul: Ötüken, 1990. 15 Basım. s.73

yaşarlarsa mezarlıktaki cinlerin kendilerini rahatsız edeceği endişesini taşımaktadır. Yeni yetme kızı bu hurafelere inanmamaktadır ve babasını ikna etmeye çalışmaktadır. Babanın pek ikna olmaya niyeti yoktur. Karısına da bu durumu teyit ettirmektedir.

Rusların Tatarlara yaptıkları zulümden dolayı zalim olarak ötekileştirilirler. Sadık cephede ölümle pençelesen Kazanlı bir Tatar görür. Sadık'ın Kırımlı olduğunu öğrenince onun kulağına şunları fısıldar.

“-Harp etme Bu zalim millet uğrunda kan dökme kardaş.. İri gözleri gözlerimin içinde devam etti: - Ben Kazanlıyım... Tatarım... Kazan'da okudum. Doktor oldum... su ver, kardaş.. 935'te beni canımdan çok sevdiğim çocuğumdan ve karımdan ayırıp götürdüler... Hapse attılar... Niçin? Bilmiyorum. İki ay önce hapishaneden alıp beni buraya getirdiler... Dinle beni!.. Sen harp etme.”²⁰⁵

Cengiz Dağcı'nın Kırımla ilgili tüm romanlarında Tatarlar Ruslardan hep zülüm, işkence, acı, sürgün, idam görmüşlerdir. Bundan dolayı zalimdirler ve savaşta onlara yardım etmenin Tatarlara bir faydası yoktur.

Tatarlara göre Ruslarla alakalı bir diğer öteki algısı temizlikle ilgilidir.

“Celbi aldığımız gün, Simferopol Ray.Voyen Kom. una gittik. Koridorda tahta çantalar üstünde oturmuş bekleyen sekiz, on Rus vardı. Pis ve iğrenç insanlardı. Cigara içip ikide bir yere tükürüyorlardı. Kalın, pamuklu pantolonlarından insanın nefesini tıkayan bir ter kokusu yükseliyordu.”²⁰⁶

Rusların temiz olmadıklarını pis ve iğrenç olduklarını uzun zamandır yıkanmadıklarından dolayı ter koktuklarını çok sigara içip yere sık sık tükürdüklerinden dolayı onları pis diye nitelemektedir. Yazar yine temizlikle ilgili şu benzer ifadelerle de yer verir.

“Bu insanlara bakarken, kendi milletimi, kendi kanımdan olanları düşünüyordum. Girilmeyecek kadar pis ayakyollarının ötesinde, şimdi şişe şişe rakı içip keyfeden, sırtında çuvalı, çamurlu yollarda köyden köye, ta Kırım'ın kıyı köylerine kadar yalınayak, bir lokma ekmek için taban tepen bu halkın, Nikola'nın sopası altında da hep aynı olduğunu düşündüm.”²⁰⁷

²⁰⁵ Dağcı, Cengiz. *Korkunç Yıllar* İstanbul Ötüken Yayınları. s. 87

²⁰⁶ a.g.e. s.36

²⁰⁷ Dağcı, Cengiz. *Yurduunu Kaybeden Adam*. İstanbul: Ötüken, 2012, 15. Basım s.78

Yurdunu kaybeden adam adlı kitapta yine temizlikle alakalı olarak tuvaletlerinin çok pis oluşundan bahsetmektedir. Özetle Ruslar Tatarlar için rakı ve sigara içtiklerinden, ter koktuklarından, yere tükürdüklerinde dolayı pis diye nitelendirilmekteler.

Yazar, Rus için Tatar her halükarda Tatar'dır düşüncesindedir. Bunu şu satırla kanıtlamaktadır.

- "Moskova'nın nezdide bizim partililerle partisizlerimiz, arasında bir fark yok. Veli İbrahimov halis bir komünistti. Öldürdüler."²⁰⁸

İster parti üyesi olsun, ister en iyi komünist olsun, isterse Rusların en gözde adamı olsa fark etmez, onlar için bütün Tatarlar potansiyel tehlikedir. Sonları mukadder ölümdür. 1920'lerdeki Kırım Muhtar Başkanı Veli İbrahimov her türlü fedakârlığına rağmen 1927'de idam edilmiştir.

Komünizmin uygulanması için her türlü fedakârlığı yapan hatta Ruslar için Almanlarla savaşırken kolunu kaybeden Selim Çilingirov Rus sözlüsü tarafından Rusların da düşman bildiği bir Alman'la aldatılınca, ona şu cümlelerle haykırır

- "Gözleri Natalya'nın yüzünde, yüreğinin en derin bir yerinde, yorgun bir ses:
- 'İnsan mısınız siz? İnsan mısınız?' diye tekrarlayıp duruyordu."²⁰⁹

Ben sizin her türlü fedakârlığı yapacağım sizin düşman bildiklerinizle savacağım sen o düşmanlarla beni aldatacaksın bu yüzden "siz insan mısınız" diye sorar. Yazarın Selime sordurduğu bu soruya cevabı kendisi aynı kitabın en sonunda şöyle verir.

- "Tanrım!" diyorum. "Onlar da insan! Acı onlara! Kendileri gibi, başkalarının da insan olduklarına inandır onları!" Ötekiler, o hayvan gibi sürülüp götürülenler... Onlar da insandı!"²¹⁰

Yazar Tatarlara reva görülen bütün acı ve zulümlere rağmen onların da insan olduğunu düşünmektedir. Bir gün gelecek bir vicdan muhasebesinden sonra bu Tatarlara yapılanların bir zulüm olduğuna inanacaklarını düşünmektedir.

²⁰⁸ Dağcı, Cengiz. *Badem Dalında Asılı Bebekler*. İstanbul: Ötüken, 2012, 15. Basım s.183

²⁰⁹ Dağcı, Cengiz. *O Topraklar Bizimdi*. İstanbul: Ötüken, 1990. 15 Basım. s. 175

²¹⁰ Dağcı, Cengiz. *Onlar da İnsandı*. İstanbul: Ötüken, 1990. 15 Basım. s.459

3.1.5.2. Ruslara Göre Öteki

Cengiz Dağcı'nın romanlarında Ruslar kendilerine benzemediği için ötekileştirdikleri Tatarlardır. Ruslar için Tatarlar ötekidir. Cengiz Dağcı bu Rus halkının karakterleri ağzıyla yahut kendi sözleriyle onların Tatarlar hakkında düşüncelerine yer vermiştir.

Ötekileştirme sebeplerinin en belirgin olanı dindir. Dinden dolayı farklılık ve ötekileştirme Tatarlarda Ruslara karşı olduğu gibi Ruslarda da Tatarlara karşı bir ötekileştirme mevcuttur. Şu şatırlar bu iddiamızı desteklemektedir.

“-Ho, ho!
-Hiç olacak şey mi; Müslüman Tatar, Rus'u Sevsin?
-Ho, ho! Sevmez.
-İki gözünü dört aç, haa!”²¹¹

Onlar da İnsandı adlı eserde Bekir'in yardım edip evine aldığı iki Rus yapılan iyiliğe karşı şüphe duymaktadırlar. Onlar Müslüman, kendileri ise Hıristiyanlardır. Ne olursa olsun onlara göre bir Müslüman'ın Hıristiyan'ı sevmesi mümkün değildir. Müslümanlara karşı hep ihtiyatlı olunmalıdır.

Aynı kitabın başka bir sayfasında dinden dolayı şu ifadeler benzer bir ötekileştirmedir.

“Bu Müslüman, fena adam!
- Ho, ho! Fena adam!
- Ho, ho Çok fena adam!
- Ama sen korkmazsın.
- Ho, ho! Korkmam.”²¹²

Bekir'in evine aldığı iki baba- oğul Rus hemen eve yerleşme hayalleri kurmakta ve Müslüman olan Bekir'in çok fena bir insan olduğundan ve iriyarı olan oğul Rus İvan'ın kötü olan Müslüman'dan kokmadığından bahsetmektedir

Yazar Rusların Müslümanlardan neden korkulması gerektiğini *O Topraklar Bizimdi* adlı kitapta şöyle açıklamaktadır.

²¹¹ Dağcı, Cengiz. *Onlar da İnsandı*. İstanbul: Ötüken, 1990. 15 Basım. s.72

²¹² a.g.e. s.83

-“Tatar o, kuzum, Tatar! Öyle tin tin konuşup yürümesine bakma; kızdı mı, bıçağı hazır...”²¹³

Ruslara göre Tatarların öyle tatlı konuşmalarına itimat edilmemesi gerektiğini; onlar bir kızarlarsa sağları solları belli olmaz bıçakları hazır, bizleri keserler anlamına gelecek bu sözleri *O Topraklar Bizimdi* adlı kitapta Zaytsev adlı bir Rus karakter söyletmektedir.

Ruslara göre Tatarlar eğitimsiz Cahil insanlardır.

-“Cahil Tatar, sen ne anlarsın! Görmüyor musun, tepe şoseyi hamut gibi nasıl bükmüş?

- Eee, bükmüşse?
- Tepeyi devirsek Yalta ile Simferopol arasındaki yol, en az iki yüz kilometre kısalacak. Anladın mı?”²¹⁴

Neden deviriyorsunuz o tepeyi diye soran Bekir’i cahille suçlayıp yolu biraz daha kısaltmak için olduğunu söyler. Bekir bir çiftçidir, mühendislik işlerinden anlamaz. Bu doğaldır. Ancak Bekir’in şahsında Tatarların cahil insanlar olduğunu ve bunun Rusların kanısı olduğunu yazar vurgulamaktadır.

Ruslar Tatarların kendilerini pek sevmedikleri düşüncesine sahiptirler. Ruslar Tatarlara karşı ne olursa olsun mesafelidirler. Tatarlar ne kadar kendilerine yakın olsalar da bu değişmez. Bunu şu sözlerde görmek mümkündür.

-“Niçin sen... Evet, sen Ruslar’ı seviyorsun?.. Ama yok. Öyle demek doğru olmaz. Sen Rusları sevmiyorsun. Severim dersen de inanmam. Çünkü kalbinin en derin bir yerinde Ruslar’dan nefret ediyorsun. Daha fazla! İğreniyorsun onlardan. Bu böyledir.”²¹⁵

O Topraklar Bizimdi’de Selim Çilingirov’a söylenen bu sözler Tatarların Rusları sevmelerinin imkânsız olduğuna kanıt niteliğindedir. Bu mealde şu ifadeler de bu savı destekler niteliktedir.

- “Hiç de hiç şaşmıyorum. Çünkü Tatar olduğunu biliyorum. Tatar kadını doğurdu seni, Tatar kadını emzirdi seni. Sonra biz Ruslar’ın arasında yaşadın. Büyüdüün... Komünist oldun. Bir kurt gibisin sen Selim. Bir kurdu evine al, yedir, besle, yıllarca insanın yanında yaşamaya alışır. Alışır mı? Yaşar mı?”²¹⁶

²¹³ Dağcı, Cengiz. *O Topraklar Bizimdi*. İstanbul: Ötüken, 1990. 15 Basım. s. 253

²¹⁴ Dağcı, Cengiz. *Onlar da İnsandı*. İstanbul: Ötüken, 1990. 15 Basım. s.126

²¹⁵ Dağcı, Cengiz. *O Topraklar Bizimdi*. İstanbul: Ötüken, 1990. 15 Basım. s. 320

²¹⁶ a.g.e. s.413

“ Tatar bir anneden doğdun” diyerek biyolojik olarak Tatarların Ruslara yakınlığının imkânsız oluşu gerçekte biyolojik değildir. Esas sebebin kültürel ve tarihsel olması kuvvetle muhtemeldir. Tatarların Ruslara yakın olması veya komünist olmasının hiçbir önemi yoktur. Onlar hep Tatarlardır; asla Ruslaşmazlar. Çünkü Tatarlar Kurda benzerler kurdu ne kadar beslersen besle onlar asla köpek gibi uysal olmazlar.

Yine *O Topraklar Bizimdi* adlı romanda Selim Çilingirov’a Ziko Batkov şunları söyler.

- “Çünkü böyle düşünen yalnız sen değilsin; hepiniz! Kafkasyalılar... Türkistanlılar, Tatarlar! Hele siz ve sizin gibi okumuşlar! Hepiniz eşeksiniz!”²¹⁷

“Kimin yenmesini istersin Almanların mı yoksa Rusların mı yenmesini?” sorusuna Selim “Tabi ki Rusların” deyince Ziko Batkov yukarıdaki cevabı verir. Ziko Batkov, Rusların yenilmesini istemeyen bu toplukların üstüne binilecek bir eşek olduğu düşünmektedir. Evet, Ruslar Kafkasyalılar, Türkistanlılar, Tatarlar hakkında böyle düşünmektedir. Ancak Cengiz Dağcı her ne kadar bir Rus karaktere bu sözleri söyletse de aynı zamanda çuvaldızı kendilerine batırmaktadır. Çünkü bazı okumuş Tatar kesim kendi halkı gibi yaşamayıp başkasına benzemek isteğinden dolayı bu ifadeleri yazar bir ötekine söyletmiştir.

Şu sözler öteki algısının belki de en ağır ve en dışlayıcı olanıdır.

“(Rusların Tabirince)Davet edilmemiş misafir Tatar’dan beterdir, diye hakkımda düşündüklerini düşünmekten alamıyorum kendimi.”²¹⁸

İzmail Tavlı adlı kahraman *Biz Beraber Geçtik Bu Yolu* adlı eserde Madam Lipska Bay Lipski’ye misafir olduğunda bu sözü hatırlar ve onları rahatsız etmemek için söyler. Ancak bu söz Ruslar da yaygın kullanılan tabirdir. Bu tabir artık dışlayıcılığın ve ötekileştiriciliğin en bariz şekilde kök salıp o kültürde bir atasözü haline geldiğinin göstergesidir.

²¹⁷ Dağcı, Cengiz. *O Topraklar Bizimdi*. İstanbul: Ötüken, 1990. 15 Basım. s. 319

²¹⁸ Dağcı, Cengiz. *Biz Beraber Geçtik Bu Yolu*. İstanbul: Ötüken, 1996, 1. Basım s.249

Netice olarak Cengiz Dağcı'nın eserlerinde iki farklı toplum olan Ruslar ve Tatarlar birbirlerini öteki olarak algıladıkları aşikârdır. Tatarlar Rusları Hıristiyan, gâvur, pis, iğrenç merhametsiz, vefasız olarak ötekileştirirken; Ruslar da Tatarları Müslüman, kötü, güvenilmez, bizden nefret edenler, cahil, eşek diyerek ötekileştirmektedir.

3.2. DİN AÇISINDAN KİMLİK VE BELLEK

Durkeim'in de işaret ettiği gibi dini ritüeller ve ortak duygular ile insanlar arası ilişkiler ağı örülmektedir.²¹⁹ Mol'e göre de din kutsallaştırarak mit ve ritleriyle yani menkıbe ve dini ritüeller ile bağlılık mekanizması oluşturur.²²⁰ Ritüelsiz ve menkıbesiz bir din düşünülemez. Her dinin ritüelleri ve kendine özgü menkıbeleri vardır.

Kimlik ve din ilişkisini açıklayan kilit kavramlar dini ritüellerle beraber menkıbeler, ortak duygular ve kutsallaştırmalardır.

Dini ritüeller, ortak dini duygular, dini kültürün meydana getirdiği soyut ve somut sembol kutsal yapılar dini kimliğin ve belleğin oluşumunda ve devamında etken faktörlerdir. Cengiz Dağcı'da kendini Müslüman diye tanımlamanın yanında, Müslümanlık öğeleri olan namaz, dua, Yasin, Kur'an, Siyer-i nebi kavramlar ve belleğin tutunduğu camiler, minareler gibi sembol yapıtlar ve molla ve müezzin gibi dini aktörlerden sıkça eserlerinde sıkça bahsetmektedir.

Sovyet işgali altındaki Kırım'da din yasaklanmış, camiler kapatılmış minareler yıkılmış ama rejim yinede Kırımlı Müslüman Tatarların gönlünden dini tamamen söküp atamamıştır. Bu durumu Cengiz Dağcı *O Topraklar Bizimdi* adlı eserinde Hüsnü'nin babası Berber Hasan'ın kayınbabasının ölümü üzerine kalhoz reisi Bilal şunları söyler.

²¹⁹ Taştan, A. Vahap. *Değişim Sürecinde Kimlik ve Din*. Vol. 10. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür yayınları 1996. s.12-13

²²⁰ a.g.e. s.15

“-Kolay ölüm. Tanrı herkese vermez böylesini, dedi...-Şey... dilini sıkı tut ama ha! Sakın kimse bilmesin... Akmesic’te Eşref Efendi’yi bilir misin?.. Kantar’ın üstünde, Çardak kahve yanında... Hatim duası yapılsın, birazıyla da ufak tefek bir şeyler al. Belki biraz helva...”²²¹

Dinin yasak olduğu bir ortamda hem de hükümet temsilcisi kalhoz reisi Bilal Reis biraz para vererek dini bilgilere haiz Akmesic’teki Eşref Efendi’ye ulaşıp merhuma hatim duasını yaptırması ve kalan parayla da helva alınmasını istemesi Müslümanlık geleneğine şartlar ne olursa olsun yazar tarafından yapılmış bir vurgudur.

Aynı kitabın bir kaç sayfa ilerisinde komünist parti sekreterinin elinde bir iddianame vardır. O iddianameden yazılanlardan bazıları şunlardır:

“Çukurca’da din, eski adetler, gelenekler ve milliyetçi duyguların kökten silinmediği bildiriliyor.

Mesela: Hasan Berber adında şahsın evinde kaynatasının ölümü şerefine dualar okundu. Bir tane de koyun kesildi. Nişanlanma ve evlenmelerde eski adetler hala sürüp gidiyor...”²²²

Bu yukarıdaki iddianameyi romanın kahramanı Selim’e okuyarak Müslüman adetlerinin devam ettiğini teyit etmektedir. Kırımlı Tatarlar nişan, evlilik ve cenazelerde dinlerinden ve adetlerinden vazgeçemediklerini ne yaparlarsa yapsınlar bu dini adetleri halkın kalbinden tamamen sökemediklerini yazar parti sekreterine de itiraf ettirmektedir.

Anneme Mektuplar’da Saf, Tokal Cami’nin etrafını çevreleyen demir parmaklıkların sökülüp götürülmesine şahit olunca şok olur. Adeta annesini çıplak görmüş bir genç gibi olur şaşkınlık duyar.

“...donakaldım. Sarsıntım, annesini çıplak görmemiş, görmeyi de aklımdan geçirmemiş genç bir adamın beklenmedik bir anda kendi annesini çırlıçıplak görünce uğradığı sarsıntıyla kıyaslanabilirdi ancak: karşıda Tokal Camii, belden aşağı eteksiz bir kadın gibi duruyordu.”²²³

²²¹ Dağcı, Cengiz. *O Topraklar Bizimdi*. İstanbul: Ötüken, 1990. 15 Basım. s. 13

²²² a.g.e. s. 40

²²³ Dağcı, Cengiz. *Anneme Mektuplar*. İstanbul: Ötüken, 1996. 3. Basım. s. 396

Yazar için Akmesçit'te bulunan Tokal Cami'nin ayrı bir önemi vardır. Hemen hemen bütün eserlerinde muhakkak ondan bir şekilde bahseder. Ona yapılan her bir kötü müdahaleden üzüntü duyar.

Korkunç Yıllar'ın kahramanı Sadık henüz daha yedinci sınıfa giden bir öğrencidir. Mektebin yanında Tokal Cami bulunmaktadır.

“Derslerimiz de dine karşı olmasına, mektepte dinsizliği, komünizm ideallerini öğrenmemize rağmen ben ruhumla o minarenin bir parçasıydım. Her evden, her damdan, her eşikten, her kalpten, gözle görülmez bağlar uzanıp bütün varlığı o minareye bağlıyor gibi gelirdi bana.”²²⁴

Okulda din karşıtı bir eğitim olmasına rağmen, o yaşta dahi cami ile Sadık arasında uhrevi bir bağ vardır. Bu muhtemelen babasının kendisine küçük yaşlardan itibaren “Akşamları ‘Kuzu Kurpeç’, ‘Çora Batır’ destanları söylerdi. Gezintilere çıkardık. Beni Tokal cami taraflarına götürürdü.”²²⁵ Babasının okuduğu dini hikâyelerden ve dini mekânlara götürmesinden dolayıdır ki bu uhrevi bağ Sadık'ta oluşmuştur. Babasının yaptığı bu şeyler bir kimlik inşasıdır. Bundan dolayıdır ki cami ile kendi arasında görülmez bir bağ oluşmuştur. Daha sonra caminin yıkılışını şöyle hatırlar.

“O sarı toprak yığınlarına bir çıksam! Yığınların gerisinde göğe ince, uzun bir şey yükseliyor. Akmesçit, Tokal camisinin minaresi mi acaba? ... Hatırimda, hatırimda ... 1934'te o camiyi Ruslar yıkmışlardı. Minarenin devrildiğini sınıfımızın penceresinden görmüştüm. Ah, o cami, o cami!.. Dedelerimizin, nasırlı, çatlamış elleriyle kurulan, yükselen din, iman ocağı... Yıkıldı gitti!..”²²⁶

Caminin minaresi toplumun belleğinin sembolüdür. Minarenin yıkılması; o toplumun belleğine müdahale edip belleklerinin temizlenmesine yönelik bir tutumdur. Ancak yıllar sonra hafızasında minare hala yer almaktadır. Yığınların gerisinde uzun ince bir şey yükseliyor diyerek minare imgesi belleğinde hala canlıdır. Cami ve minare atalardan miras hafıza mekânlarıdır.

²²⁴ Dağcı, Cengiz. *Korkunç Yıllar*. İstanbul: Ötüken 1989 5. Basım. s.19

²²⁵ a.g.e. s.21

²²⁶ a.g.e. s. 155

Yazar Yurdunu Kaybeden Adam adlı eserde askeri üsten izin alıp memleketine dönen Sadık Turan’a ilk işgalden bu yana dini kimliğin sembollerine nasıl müdahale olduğunu bir iç konuşmayla anlatmaktadır.

“Minareler devriliyor, ocaklar sönyor, camiler kilise, ambar, Marksizma Leninizma kulübü oluyor. Yüz yetmiş yıl! İşte, kıralar boş; kıralar kara bulutların altında, vahşi rüzgârlarla beraber, milletim, senin ‘Aytır da ağlarım’ diyen sesini dinliyor. Yüz yetmiş yıl.. Hey gidi günler, hey!.. Yalnız bu sesle mi karşıladınız beni gene! Evet, bu sesle.”²²⁷

Yani 1783’te işgale uğrayan Kırım’da meydan gelen belleğe ve kimliğe tecavüz; komünizm ile daha fazla iyme kazandığını belirtmektedir. Komünizmden önce camiler kiliseyse çevrilmiş sonra ise Lenin’in öğretilerinin okutulduğu bir kulübe dönüştürülmüş. Bu acı durumu yazar Sadık Turan’ın şahsında çaresizce söyler ağlarım diye ifade ederek durmadan eski günleri hatırlayıp üzülmemektedir.

İhtiyar Savaşçı adlı romanda, kahraman İhtiyar Savaşçı İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra köyüne dönmüştür. Ama o gün köyleri müsadere edilmiş, yağmalanmış anne babası dâhil birçok insan öldürülmüştür. Kalan bir avuç insan da sürgüne zorlanmıştır. Hayvan vagonlarında sürgüne giderlerken yolda bazıları yolculuk şartlarına dayanamayıp ölmüştür. O ölen insanları defnetmek istemiş İhtiyar Savaşçı. Bin bir zorluktan sonra tren durunca onları defnederken yazar olayı şöyle anlatır.

“Kucak dolusu dal kopardı. Her ölünün yüzünü yeşil bir dalla örttü usulca. Sonra cesetlerin başları ucuna dikildi, başını göğsüne eğdi, köyünde cenaze merasimlerinde okunan Fatihalar misali bir Fatiha, bir dua okumak istedi. Bilmiyordu. Ne bir dua, ne bir Fatiha. Öğrenmemişti. Öğretmemişlerdi ki, öğrensin! <<Yazık>>, dedi içinden, ve doğruldu; demiryolu kıyısına sıralı yatan öteki cesetlere baktı. <<Ne yazığı!>> dedi içinden. <<Duayla kimin yükünü hafifleteceğim, kimin ağrısın gidereceğim? Bu suçsuz sabi sübyanı görmüyor mu Tanrı?>>”²²⁸

Baskı ve asimile politikalarından dolayı İhtiyar Savaşçı herhangi bir dua öğrenmemiş veya ona öğretilmemiştir. Fakat dini merasimlerde ne okunduğunu ve

²²⁷ Dağcı, Cengiz. *Yurdunu Kaybeden Adam*. İstanbul: Ötüken, 2012, 15. Basım s.83

²²⁸ Dağcı, Cengiz. *İhtiyar Savaşçı*. İstanbul: Ötüken, 2010. s. 57

orada nasıl hareket edilmesi gerektiği az da olsa belleğinde kalmıştır. Sonra yazık diye hayıflanır; küçük günahsız yavruların duaya ihtiyacı olmadığını düşünerek teselli olur.

Biraz kendilerini serbest hissettiklerinde ise halk daha rahat davranmaya başlar. Dini ritüellerini yaparken biraz çekinirler ama eskisi gibi çok ketum davranmazlar.

“Kışın ortalarında Çukurca’da bir canlılık başladı. İlk dualarla başladı bu canlılık. Dualar, öncesi gibi, pek gizli okunmuyordu. Evden eve, komşudan komşuya gidip gelen ihtiyarların elinde tesbihler görülüyordu.”²²⁹

Bir araya geldiklerinde dua gibi dini vecibelerini(ritüellerini) yaparlar. İhtiyarlarsa yaşlılığın verdiği cesaret ve tecrübe ve dini temayülleri dolayısıyla ellerinde dini bir sembol olan tespih taşırılar.

Müslüman halkların özellikle yaşlılarının daha bir dindarlaştıklarını yazar *O Topraklar Bizimdi*’ de Cavit Dede adlı kahramanla anlatır.

“Kalbi de gözlerinin hayata kapanacağı günün yaklaştığını hissediyordu galiba. Önceki yıllarda meydanda geçirdiği vaktinin hemen hemen yarısını namaz ve dua veriyordu.”²³⁰

Cavit Dede’nin yaşı epey ilerlemiştir. Önceleri Çukurca’nın meydanında çok vakit geçirmektedir; ölümün yaklaştığını hissettiğinde kendini daha fazla ibadete verir. Bu hal Müslüman toplumlarda genellikle görülen bir temayüldür.

İhtiyar savaşı savaştan köyüne dönerken yolda yağmalanmış bir ev görür. Bu ev Dede Soytar’ın evidir. İçeriye girince acı bir durumla karşılaşır.

“Köşede yanüstü devrilmiş kuşsuz bir kuş kafesi, yerdeyse pencerenin kırık camları arasında Kur’an-ı Kerim i buldu. Kur’an’ı kaldırıp sedire koydu; sonra Dede Memet Soytar’ın yanına gitti. Dede Soytar’ın kulağına bir şeyler fısıldamak istiyordu galiba, yine dizleri üstüne çöktü. Dede Soytar’a mı, kendi kendine mi? bilinmeyen bir sesle: “Korkma”, dedi, ve ayağa kalktı, gidip sedirden Kur’an’ı kaldırdı, asker gömleğinin düğmelerini çözdü, Kuranı göğsü

²²⁹ Dağcı, Cengiz. *O Topraklar Bizimdi*. İstanbul: Ötüken, 1990. 15 Basım. s. 189

²³⁰ a.g.e. s.451

üstüne koydu, gömleğini düğmeleme düğmeleme terasa çıkıyordu ki, kendisinden fazla Dede Soytar'ın Kur'an'ı Kerim'e ihtiyacı olduğunu düşünerek, tekrar odaya döndü, Kur'an'ı gömleği altından çıkarıp dede Soytar'ın göğsü üstüne yerleştirdi, ve terasa çıktı.”²³¹

İhtiyar Savaşçı yerde bulduğu Kuran-ı Kerimi yerden alır. Önce yüksek bir yer olan sedire koyar sonra göğsünün üstüne. Bu davranış Müslüman Türk kimliğinin karakteristik özelliğidir. Mukaddes bir kitap olan Kuran'a saygının tezahürüdür. Dindar Anadolu insanları da Kuran'a olan saygılarından dolayı hep onu yüksek bir yerde tutmuşlardır. İhtiyar Savaşçı rahmete kavuşmuş olan Dede Soytar'ın daha çok ihtiyacı olacağını düşündüğünden kutsal kitap Kuran'ı rahmetli naşının üstüne koyar.

Yine İhtiyar Savaşçı'nın sürgünde yol arkadaşı sonra eşi olan Melek Hanım ölüm döşeğinde iken Kutsal kitap Kuran'la gözlerini hayata yumar.

“Kur'an'ı göğsü üstüne bastırды, yüzünü Kible'den yana çevirdi, ve gözlerinde Kızıltaş, uzun bir süre öyle sessizce yattı; sonra da –bu akşam onun yaşamında en mutlu bir akşam olmuşçasına –‘Allah'ım, çok şükür sana,’ dedi içinden, ve gözlerini yumdu.”²³²

Benzer satırlar *Dönüş* adlı romanda da vardır. Romanın kahramanı Niyazi dedesinin ölüm döşeğindeki hali ihtiyar Savaşçı'nın Melek Hanım'ıyla hemen hemen aynıdır.

“Henüz sekiz aşındaydım. Yakın köylerin bütün imam ve hocaları seferber edilmiş, iki ağabeyimi de yanına alıp kendileriyle uzun uzun konuştuktan sonra Yasin-i Şerif okutturmuştu. O günün akşamı Gurzuf imamları sofada Yasin-i Şerif okurlarken kapı arasından gizli gizli ölüm döşeğinde yatan dedemi gözetliyordum. Yattığı odaya ağabeyim girdiği zaman başı ucunda duran Kêlam-ı Kâdim'e el uzatıyor, yüzüne, gözlerine sürüyordu. Ağabeyimden kendisini, Kible'ye çevirmesini istedikten sonra son duasını da etmişti.”²³³

Kibleye dönmüş göğsünde Kuran güzel bir ölüm şeklidir. Birçok dindar Müslüman böyle güzel bir ölümün herkese nasip olmayacağını düşünür. Ahrete irtihal ederken Yasin-i Şerif'ler okunur ve herkes böyle güzel dini motifli ölümün kendilerine nasip olmasını umarlar.

²³¹ Dağcı, Cengiz. *İhtiyar Savaşçı*. İstanbul: Ötüken, 2010 s.21

²³² a.g.e. s.161

²³³ Dağcı, Cengiz. *Dönüş*. İstanbul: Ötüken, 1997. Basım s.18

Yasak olmasına rağmen savaş süresinde dini vecibelerini gizli gizli yerine getirdiklerini yazar, *Korkunç Yıllar*'da anlatır.

“- Bugün Cuma ya, agay, diyor. Bizim aksakal, cephe mephe demez, fırsat buldu mu namaz kıldırır. ...

Çalıkların arasında namaz kılanlara bakıyorum, onların fısıltılı sesleri ile içime bir şeyler doluyor, yalnız hissettiğim, anlayamadığım, anlatamayacağım bir şey. Oturduğum yerden kalkıp o insanların yanına gitmek, koşmak istiyorum; Kalbimde ne varsa onların önünde boşaltmak, onlarla yaşamak, onlardan biri olmak istiyorum.

Onlar bana, hayatta ebedi imişler gibi geliyor. Onların dualarında bir kuvvet var. O kuvvet bana da geçiyor. Onlar Allah la yaşıyorlar. Allah la yaşarken bir dağ gibi heybetli görünüyorlar. Bende her nefesimde Allah adını anarak yaşamak istiyorum. Gözlerime sevinç yaşları doluyor. Savaşmak ve yaşamak istiyorum. Niçin yaşayacağımı neyin uğruna savaşacağımı bana o çalıkların arasında namaz kılan sekiz on Özbek'in bir ağızdan çıkan “ Allah” adı gösteriyor.”²³⁴

Namaz kılıp Allah'ın adını anmaları savaş esnasında nasıl bir iman kuvveti olduğunu Sadık'a söylediği iç konuşmayla yansıtır. Kendisi çok dindar olmasa da onlara içinden dolu dolu namaz kılan insanların arasına katılmak Müslüman kimliğinin vecibesi olan namaza iştirak edip onlarla beraber doya doya ibadet edip dua ile kuvvet bulmak istiyor. Gerçekte Allah adına savaşılması gerektiğini alıntının son cümlesinde yalın bir şekilde ifade etmektedir.

Yurdunu Kaybeden Adam'da Sadık içinde bulunduğu şartlardan dolayı yaptıkları bazı şeylerden dolayı pişmanlık duymaktadır.

“İşte günahlarımız: köylünün hayvanına ateş etmek, evlere girmek, duvarlardan ikonları indirmek... İşte günahlarımız: avluda ak saçlı ana ağlarken, karanlık köşelerde, daha belimizde Alman kamçısının izleri, alman onbaşlılarıyla birlik olup kızlarla eğlenti yapmak. Bu da istiklal için miydi Yarabbim!”²³⁵

Alman askerleriyle birlik olup savaş şartlarından dolayı bazen yaptıkları bilinçsizce davranışlar olan hayvanlara zarar vermek evlere girip ikonları indirmek

²³⁴ Dağcı, Cengiz. *Korkunç Yıllar*. İstanbul: Ötüken 1989 5. Basım. s 91

²³⁵ Dağcı, Cengiz. *Yurdunu Kaybeden Adam*. İstanbul: Ötüken, 2012, 15. Basım s.30-31

ve kızlarla eğlentilerde bulunmaktan bin pişmandır. Bu yaptıklarını işledikleri günahlar olarak görmektedir. Sonrada:

“- Allah’ım! Günahlarımız yüzünden önümüze hayatın ve ölümün en korkunç perdesini indirdiğin dakikalarda bile biz Seni sevecek, Sana inanacak ve Senden imdat bekleyeceğiz.”²³⁶

Kendilerine isabet eden felaketin günahlarından dolayı olduğunu Allah’a itiraf edecektir. Fakat başına ne gelirse gelsin Allah’ı seveceğini söylemesi Sadık Turan şahsiyetinde yazar Cengiz Dağcı’nın Müslüman kimlik algılamasının bir tezahürüdür.

Sonuç olarak Namaz, dua, Kur’an, tespih, cami, minare gibi birçok dini sembol ve unsurlara ilaveten Sadık’ın ramazan akşamları ezanı bekleyip Tokal camisinde müezzin ezan okuyunca, “okudu okudu” diye kuşlar gibi sofraya koşturmalarını²³⁷ hatırlaması belleğin; ramazanları oruç tutmak ise Müslüman kimliğin şiarıdır. Aynı zamanda Sadık’tan haber alamayan ailenin ona mevlit okutması²³⁸ da dini kimliğin gerektirdiği bir ritüeldir.

Ayrıca dini kitap Kuran’a saygı, ölüye okunan dua, dinin özününe aykırı davranışlardan pişmanlık(tevbe), yaşlılıkta dine daha fazla meyilli olma bir kültürün Taklit belleğinden performans belleğine yansımış davranışsal bellek kalıplarıdır.

Yazar romanlarında birçok yerde hep dua eder. Yazarın eserlerinde bu ritüeller sıkça tekrarlanmaktadır. İşte onlardan bir örnek;

“Dualarım basit

Allah’ım koru bizleri.

Karanlığımızda ışığı esirgeme bizlerden.

²³⁶ Dağcı, Cengiz. *Korkunç Yıllar*. İstanbul: Ötüken 1989 5. Basım. s 206

²³⁷ Dağcı, Cengiz. *Yurdunu Kaybeden Adam*. İstanbul: Ötüken, 2012, 15. Basım s.93

²³⁸ a.g.e. s.89

Günahlarımızı bağışla”.²³⁹

Dini ritüellerin en yalını, en kolay yapılamı şüphesiz ki duadır. O dualardan biri olan bu duayla her şeyden yüce olduğuna inanılan Allah’a iltica etmek, zor anlarda yardım istemek, günah işlendiğinde af dilemek, Cengiz Dağcı’nın dini kimliğinin en sade göstergesidir.

3.3. DİL AÇISINDAN KİMLİK VE BELLEK

Milleti oluşturan unsurların en önemlilerinden biri toplumu bir arada tutan bir harç vazifesi gören ve ayrıca toplumun iletişim aracı ve kimliğin oluşmasında başat faktör olan dildir. Birçok yazar eserlerinde dilin önemine vurgu yapar. Cengiz Dağcı’da dile vurgu kuvvetli bir şekilde yapılmıştır.

Cengiz Dağcı’nın eserlerinde dil bağlamında ele alacağımız diller Tatarca ve Türkçedir. Yazar dilin bir millet için ne kadar önemli olduğunun farkındadır. Bu önemi roman kahramanlarına söylettirir.

Korkunç Yıllar adlı eserinde Süleyman kendi öz değerlerine duyarsız biridir. Okullarının yanındaki Tokal Cami’nin minaresi yıkıldığında o çocuksu bir heyecan içindeyken Sadık üzgündür ve kendinden de bir şeylerin kopup gittiğini hisseder. Süleyman daha sonra asker olduğunda da Rus üniforması içinde gururla ortalıkta caka satar. Oysa Sadık mecburiyetten o formayı giymiştir. Sadık’ın kendi öz değerlerine karşı duyarsız arkadaşı Süleyman dil konusunda da duyarsızdır. Sadık gazetelere bakarken bir de ne görsün Tatar sözleri Rus harfleriyle yazılmaya başlamış. Birden içinde bir nefret oluşur adeta bu harflerle yazılmış kendi diline karşı annelerinin sevimli yavrularına söylemek istedikleri ninniye garipser ve babasından bu harflerle mektubunda eski destanlardan Sıyer-i Nebi ve Çora Batır’dan birkaç satır yazmasını nasıl isteyebilirdi. O esnada içeri girip ne yaptığını soran Süleyman’a “gazete okuyorum al sende oku “diye atar önüne ama Süleyman okuyamaz, “bundan

²³⁹ Dağcı, Cengiz.*Biz Beraber Geçtik Bu Yolu*. İstanbul: Ötüken, 1996, 1. Basım s.177

sonra sözler Tatarca ama harfler Rusça olacak” buna ne dersin “bilmem ki” diyen Süleyman ‘a çok kızar ve şunları bunun üzerine söyler:

“- Şu gazetelere bak. Senin dilin, benim dilim. Atalarımızın, dedelerimizin dili. Bir milletin varlığı dili ve yurdu ile belli olur, öyle mi? Yüz elli yıldır, eski, çarlık idaresi, biz cennet yurdumuzdan sürdü, astı, kesti. Bu günkü Kızıl Rus idaresi de, şuracıkta bir avuç Tatarın canlı dilini kesiyor.

- Yook Süleyman! Benim gibi düşünen âlimin başına neler geleceğini sen de iyi bilirsin. Sonra dil, yalnız âlimin dili değildir herkesin dilidir çobanın, köylünün, bütün milletin... herkesin ...”²⁴⁰

“Yüz yıllardır konuşulan bizim dilimizdir; atalarımızın dilidir”, der. Uzun tarihsel bir sürecin sonucunda bu günlere gelindiğini ve “milletin varlığı dili ve yurdu ile belli olur” diye Sadık’a söyleten yazar; dil bahsinde Mehmet Kaplan’dan alıntıladığımız “Dil” hiç şüphesiz kültürün de önemli bir unsurudur. Kimliğimizin de oluşmasında başat bir faktör ve onun tanıtılması ve taşınmasında büyük rol oynar. “dil, bir milletin kültürel değerlerinin başında gelir.”²⁴¹ “ Aynı dili konuşan insanlar “millet” denilen sosyal varlığın temelini teşkil ederler.”²⁴² İfadelerine adeta atıfta bulunuyor. Çünkü dil kültürün önemli bir unsuru, kimliğin oluşumu ve milletin varlığını teşkil eder diye ifade Mehmet Kaplan’la aynı paralelde dile vurgu yapmaktadır. Yüz elli yıldır çarlık Rusya’sı Tatarlara olanca zulmü reva gördü ve şimdi Sovyet Rusya’da bütün bu zulümlere ilaveten dilimizi kesip yok etmekte olduğunun altını çizmektedir. Dilin herkesin ortak iletişim aracı olduğunu çobanın, köylünün ve âlimin hepsinin ortak iletişim aracı olduğu vurgular.

Bu fikre katılmayan Süleyman vatandaşı Kerim’in kara cahil bir köylü olduğunu, dilin önemi onun anlamayacağını, adamın emirden başka bir şey bilmeyeceğini söyler. Sadık Kerim’e anlatmaktansa Süleyman’a göstermek istemektedir.

²⁴⁰ Dağcı, Cengiz. *Korkunç Yıllar*. İstanbul: Ötüken 1989 5. Basım. s. 45-46

²⁴¹ Kaplan, Mehmet. *Kültür ve Dil*. İstanbul: Derğah yayınları, 1992. s.35

²⁴² a.g.e.. s.35

“- Kerim nöbette mi? Evet meydandan yüz metre geride, ağır tanklar tarafında...

- Parolasız kimseyi yanına sokmaz mı dedin? Eminim yüzde yüz...

- Tatarca konuşsam?

Çocuk olma, Sadık. Emri biliyorsun...

-Kerimin yanına parolasız varırsam bir aylık maaşın benim olsun mu?

-Varamazsan?

-Benim aylığım senin olsun.

Süleyman gülüyor. Fakat yüzündeki gülümsememin gizlemeye çalıştığı bir korku var içinde:

- Ya ateş edecek olursa!

Cevap vermiyorum, çadırdan çıkarak tank meydanına doğru ilerliyorum. Süleyman peşimden koşarak geliyor ve kulağıma fısıldıyor:

- Bu gece parola, Don. Unutma parola, Don, Don...

Vazgeç Sadık, gitme...

Süleyman'ı bir tarafa itiyorum. Arkamda:

- Don... Don!.. diye kalıyor. ...

Stoy! Parol!

Arkasından, göz açıp kapamaya vakit kalmadan bir şarjör şakırtısı...

- Kardeş! Sen kimsin! Vatandaşını mı öldürecen?

Ses yok. Bekliyorum. Rus'sa kurşunu sıkacak, Kerim se... dilimin ucunda Don kelimesi var fakat söyleyemiyorum. Karanlıkta hafif, fakat keskin bir ses: - Ulan kimsin? Yanıma gel bakayım...

Yanına yaklaşıyorum kara bir insan gölgesi beni başımdan ayaklarıma kadar süzüyor.

- Bereket versin Tatarca cevap verdin, teğmen arkadaş. Vallahi az kalsın ateş edecektim. Uğurlar olsun, ne tarafa böyle?

- Gezintiye çıkmıştım... Kerim, sen misin?

- Benim. Parolayı bilmiyor musunuz?

-Hayır .

Kulağıma eğilerek:

- Don, diye fısıldıyor.”²⁴³

Böylece Sadık, Süleyman’ın kara cahil köylü dediği Kerim dilin ortak bir iletişim aracı olduğunu, toplumu teşkil eden bir unsur olduğunu bizatihi ispat etmiştir. Yasak olmasına rağmen bir mekâna girmekle kalmamış aynı zamanda parolanın da ne olduğunu Sadık öğrenmiştir. Aynı dil Tatarca sayesinde yazar kapıların nasıl açıldığını göstererek dile olan önemi vurgulamıştır. Yazar bunu Sadık’ın arkadaşı Süleyman’ın kara cahil dediği Kerim aracılığıyla kanıtlamıştır. Kendi dilleri Tatarca ortak dil paydasında insanların birbirlerine kenetlenip dayanışmada bulunacağını pratik bir uygulamayla göstermiştir.

Yurdunu Kaybeden Adam’da yazar Türkistan Lejyon’undan bahseder. Birçok farklı Türkî halklardan bir Türk Lejyonu kurulmuş onun da dili Türkçedir.

“Kırk yılda bir, bir kardeşimiz, ağzından yanlışlık ve dalgınlıkla Rusça bir kelime kaçırarak olsa, onlar alınırlar:

-Allah her millete bir dil verdiği gibi, biz, Türkistanlılara da bir dil vermiş, derlerdi.”²⁴⁴

Bu Lejyonda bir araya gelen insanlar artık Rusçanın değil, kendi ortak dilleri olan Türkçeyi tercih etmeleri gerektiğine inanmaktadır. Çünkü:

“Her kafadan bir ses, her ağızdan bir söz çıkıyor. Bu sözü anlamak için, bu Türk lehçelerini bilmeye hacet yok. Bu kelime, her Türkçede birdir:
-Öldü! Öldü! Öldü!... Öldürdüler! Öldürdüler!
-Akın’ı öldürdüler. Akın’ı astılar.”²⁴⁵

Çünkü ortak dil Türkçedir. Bütün Türkî halklar bu dili anlar ve konuşabilirler. Burada birbirlerini anladıkları bir dilleri varken başka bir dile ihtiyaçlarının olmaması gerektiğini vurgulanmıştır.

²⁴³ Dağcı, Cengiz. *Korkunç Yıllar*. İstanbul: Ötüken 1989 5. Basım. s. 46-47-48

²⁴⁴ Dağcı, Cengiz. *Yurdunu Kaybeden Adam*. İstanbul: Ötüken, 2012, 15. Basım s. 10

²⁴⁵ a.g.e. s.206

““Dil” dediğimiz iletişim aracı toplumu bir arada tutan harç; kültürü taşıyan.”²⁴⁶ Dil, milleti meydana getiren manevi unsurların en önde geleni ve milliyeti teşkil eden unsurların başlıcasıdır... Milletın bütününce konuşulan anlaşılındır...²⁴⁷ Bu sebepten dolayı Cengiz Dağcı da eserlerinde atalarımızdan bizlere tevarüs eden, kendi kimliğimizin, belleğimizin ve kültürümüzün parçası olan dilimizi korumamız gerektiğini eserlerinde vurgulamaktadır.

3.4. KILIK KIYAFET VE GÖRÜNÜM AÇISINDAN KİMLİK VE BELLEK

Toplumların kimliklerinin oluşumunda görünüm ve kıyafetin de önemli bir rolü olduğundan bahsetmiştik. Kösoğlu'na göre “Kılık kıyafet, bir kültürün farklılık şuurunun en belirgin ve sert tezahür noktalarından biridir; uzun bir geleneğe dayanır ve ilk anda kavranabilen bir olgudur.”²⁴⁸

Kırımlıların da kendine özgü görünümleri ki bu eski bir tarihsel geçmişe ve uzun bir geleneksel kültüre dayanır. Kırım Tatarlarının Kıpçak soyundan olmaları sebebiyle biraz Nogaylık, Kırgızlık, biraz Çerkezlerle etkileşim ve biraz da Osmanlı ile uzun birliktelik onların hem görünümlemlerini hem kıyafetlerini şekillendirmiştir.

Cengiz Dağcı'nın eserlerinde Tatarların görünüm ve kıyafetlerine dair bazı ipuçları bulmak mümkündür. Bunlardan en belirginini kalpaktır. Kırım Tatarlarını Kırımda yaşayan diğer toplumlardan ayıran bu kalpak olsa gerektir.

Cengiz Dağcı *Yurdunu Kaybeden Adam* adlı romanında kardeşini bu kalpakla çektiirdiği fotoğrafıyla hatırlar

“Bir ata binmiş. Kalemle çizilmiş benzeyen karakaşlarının üstünde kocaman bir Çerkez kalpağı oturtmuş. Çerkez elbiseli, beli hançerli... Hatırlarım, bu resmini çarşıda, tahta atın üstünde çektiirmişti. On üç yaşındaydı.

²⁴⁶ Güvenç, Bozkurt. *Kültürün abc'si*. İstanbul: YKY, 1997. s.48

²⁴⁷ Özkan, Mustafa. *Makaleler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları:693, 1997. s.10

²⁴⁸ Kösoğlu, Nevzat. *Milli Kültür ve Kimlik*. İstanbul: Ötüken, 1992. s.48

Şimdi on yedisini dolduruyor ama on üçündeki o çocuğun gözlerinde bile kudret ve şefkat izleri okunuyor.”²⁴⁹

Hançeri ve kalpağıyla kardeşi Bekir’in Kıırlı Tatarlara özgü kimliğı vardır.

Hançer ve kalpak kültürü Kafkas halkı Çerkezler’de yaygındır. Bu tarz giyim kuşam komşu bölgelerin halkalarından olan Çerkezlerden etkilenecek edindikleri kültürün sonucu olabilir.

“Çerkes kalpağı giymeyecek miydim? Çerkes kalpağımın üstüne Ukrayna kızlarına ay-yıldız işlettirmeyecek miydim? O memleketin hudutlarından gireydim bir!.. Alman kartalına aldırđım yoktu.”²⁵⁰

Bu kalpak Alman ordularının organizesinde teşekkül eden Türk Lejyonu’nun simgesi niteliğindedir. Kuvvetle muhtemel Almanlar Kıırlı Tatarların en belirgin özelliğı olan bu kalpağı seçmensinde ki saik Tatarlara has farklılığın simgesi olduğundandır.

Yazar *İhtiyar Savaşçı* adlı eserinde de sıkça böyle bir kalpaktan bahsetmektedir.

“Savaşçı yaklaşp kalpağı kaldırdı, gözleri açık ölünün başı ucunda dizüstü çöktü, ölünün gözlerine, açık ağzına baktı ve sorusunun karşılamayacağını bilmesine rağmen: “Sen kimsin? Kim öldürdü seni?” diye sordu. Bir ara kendisi bir cevap bulmaya çalıştı soruya. Ama boşunaydı. Aklına gelen her cevabı “Saçma! “ diye kesip attı. Nihayet, soruya hiçbir cevap bulamayınca, ölünün gözlerini kapatmak istedi, ama ölü, gözlerini açık kalmasın ve açık gözleriyle daldaki asılı cesede bakmayı yeğliyordu dersin, kapatamadı. Sonra elindeki kalpağı hangi cesedin başı ucuna koyacağını düşündü. Düşündü ya, hiçbirinin başı ucuna bırakmayıp, köye kalpakla dönmeye karar verdi –köyünde, hiç değılse, kalpağın kimin kalpağı olduğunu sorar, anlardı.”²⁵¹

Savaştan köyüne dönen savaşçı yolda ölmüş bir grup insan görür. Bu ölenler kendi milletinden insanlardır. Yazarın bu kalpağı orada ölen kendi insanların yanında bırakmayıp yanına almasının sebebi kimliklerinin nişanesi olmasından dolayı olabilir. Aynı zamanda kimliğe tutunmanın ve korumanın bir aracı bu kıyafete

²⁴⁹ Dağcı, Cengiz. *Korkunç Yıllar*. İstanbul: Ötüken 1989 5. Basım. s. 39

²⁵⁰ Dağcı, Cengiz. *Yurdunu Kaybeden Adam*. İstanbul: Ötüken, 2012, 15. Basım s.27

²⁵¹ Dağcı, Cengiz. *İhtiyar Savaşçı*. İstanbul: Ötüken, 2010 s.16

vurgudur. Kendi milletinden öldürülen insanları geriye getiremez ve onları yaşatamazdı. Ama kimliğin parçası olan o kalpağı yani kimliğini yaşatabilirdi. Yanına alıp kimin kalpağı olduğunu öğrenirim derken ferdi planda Çilingir, Bekir, Seytahmet veya Âlim'in kalpağı olabilir. Ama umum manada o kalpak Kırımlıların Kalpağıdır.

“Kalpağı Savaşçı'nın başına geçirdi: <<Gururla taşıyacaksın bu kalpağı başında,>> dedi Melek hanım.”²⁵²

Bunun böyle olduğunu sürgün yerine geldiklerinde yol arkadaşı Melek orda bilinmek ve tanınmanın ve aidiyet sembolü konumunda kalpağı savaşçını başına geçirir. Gururla taşınması gerektiğini söyler.

“Benim kalpağımı al. O eski kalpağı... Unutma, madalyalarımı da al” dedi.”²⁵³

Savaşçı da Kırım'a dönüş başladığında tekrar bu kalpağa sarılacak, toprağı vataniyle tam bir aidiyet sembolüne vurgu yapacaktır.

Yurdunu Kaybeden Adam adlı romanda kimliğini kazanma veya tamamen kaybetme endişesiyle şunları soracaktır kendi kendine:

“Çerkes kalpağı giymeyecek miydim? Çerkes kalpağımın üstüne Ukrayna kızlarına ay-yıldız işletmeyecek miydim? O memleketin hudutlarından gireydim bir!.. Alman kartalına aldırıldım yoktu.”²⁵⁴

Kırımlıların kendi benliklerin temsili Çerkes kalpağı giyip cenge çıkmayı ve üzerine Türklüğün sembolü ay yıldız işletme hayaliyle ülkesine tekrar kavuşmanın özlemi içindedir.

İhtiyar Savaşçı adlı romanda yazar Dede Soytar adlı birini şöyle tarif etmektedir.

“Savaşçı çocukken, otoyolun alçak duvarı üstüne oturup pipo içen Dede Memet Soytar'ı seyrederdi. Dede Soytar her zaman o terasta otururdu. Serin

²⁵² Dağcı, Cengiz. *İhtiyar Savaşçı*. İstanbul: Ötüken, 2010 s.63

²⁵³ a.g.e. s.80

²⁵⁴ Dağcı, Cengiz. *Yurdunu Kaybeden Adam*. İstanbul: Ötüken, 2012, 15. Basım s.27

günlerde de. Başında kara püsküllü kızıl bir fes, dizlerinde kara püsküllü kızıl bir şal, omuzlarında kara püsküllü başka bir şal, bambu koltuğuna oturup piposunu içerdi. Kapıların renkli camları ve çan çiçekleri kadar fesi de çekiciydi Dede Memet Soytar'ın. İyi hatırlıyordu Savaşçı: bir gün duvara oturmuş. Dede Soytar'ı seyrederken, Dede Soytar kristal bir tepsi içinde ayva reçeli getirip ikram etmişti kendisine.²⁵⁵

Dede Soytar karakteriyle Cengiz Dağcı bir Osmanlı beyefendisinden bahsetmektedir. Çünkü dizinde ve omzundaki şal ve özellikle başındaki siyah püsküllü kırmızı fesi vardır bu kişinin. Siyah püsküllü kırmızı fes son dönem Osmanlı kimliğinin bir parçasıdır. Yazarın belleğinde yaşayan Dede Soytar, Osmanlı kimliğiyle mündemiç bir Tatar Beyefendisinin tarifidir.

Yurdunu Kaybeden Adam adlı romanın ana kahramanı Sadık uzun bir müddet yurdundan uzak kaldıktan sonra Türk Lejyon'unda hasret kaldığı memleketine dönerken yolda iki kişi görür.

“Kolları arkasındaydı. Ağır, ama sağlam adımlar atıyordu. Kolları arkasındaydı. Sırtında kısa bir kürk, aygında meşin çizmeler, başında deri kalpak vardı. Kürkünün yakası kalkıktı. Bol uçurlu şalvarı ve Kürkünün altından çıkmış bıçak Kırımın ucu, eski Tatarlardan biri olduğunu gösteriyordu ihtiyarın arkasında bir kadın ilerliyordu. Başında kara püsküllü bir şal; belinde kırmızı bir şal, elinde bir sepet ayaklarında sandalları, kırmızı şalvarı topuklarının üstünden bağlı... bir ana. Her Tatarın anası gibi bir ana, kocasının izinden tıptış tıptış ilerliyor. İhtiyar bir trene, bir dönüp kadına bakıyordu. Bazan sarkmış bıyıklarının önce bir ucunu, sonra öteki ucunu, iki orta parmağıyla kaldırarak kendi kendine söyleniyordu. Gözlerimi yüzünden ayırmadan ihtiyara bakıyordum. Kalpağıyla kürkünün arasına kısılmış başının beyazlığı, küçük gözlerinin yorgun bakarken, o ikide bir canlanışı, ince, Kırgız burnu, vaktiyle dik, şimdi kamburlaşmış omuzlarının genişliği, ağır ağır adım atar ve ihtiyarlamış bir katılı olduğunu gösteriyordu. Biraz sonra kompartıman penceresinin altında durdu ve kadına dönerek, tatlı sesiyle seslendi.”²⁵⁶

Bu iki kişi yazarın belleğinde imgelenmiş görünüm ve kıyafetleriyle tam bir Kırım kimliğinin bütün karakteristik özelliklerini taşımaktadır. Bu yüzden yazar bu iki kişinin görünüm ve kıyafetlerinden Tatar olduğu hemen anlamıştır. Yazarın bu tarifinde tipik bir Kırım Tatar Anası ve babası veya dedesi görünümü ve profili bulunmaktadır. Aşağıya eğik bıyık ve Kıpçak soyundan gelen Kırgız burnu,

²⁵⁵ Dağcı, Cengiz. *İhtiyar Savaşçı*. İstanbul: Ötüken, 2010 s.19

²⁵⁶ Dağcı, Cengiz. *Yurdunu Kaybeden Adam*. İstanbul: Ötüken, 2012, 15. Basım s.84-85

görünümü ve sırtında kürkü, ayağında meşin çizme, kürkünün altında taşıdığı bıçak, giydiği bol şalvar, Kırım erkeklerin bir ölçüde milli kıyafetleridir. Kadınlar için saydığı başında püsküllü kara, belinde ise kırmızı şal, ayaklarda sandal, topuklara bağlı kırmızı şalvar diye saydığı bütün bu kıyafetler de Kırım kadınlarının milli kıyafetleri niteliğindedir. Belki de yazar bu yaptığı tanımlamayla unutturulmaya çalışılan Tatar kimliğinin bellek işlevi görmesini sağlamaktadır.

Unutturulmaya çalışılan bu durumdan yazar *İhtiyar Savaşçı* adlı romanda kısmen bahsetmektedir.

“Akmescit’de biz-im insan-ları-mızdan kimse yok mu?” diye sordu Melek hanım.“Var,” dedi Numüne; “Hem de çok.”“Göremedim, “ dedi Melek hanım.“Göremezsin,” dedi Numüne.“Eskiden kolay-ca ayırd-edilirdi.”Numüne güldü.“Eskiden erkekler başlarında kalpakla, kadınlar ak atkıyla dolanırlardı sokaklarda. Şimdilerde herkes aynı renk ve aynı biçim giysi giydikleri için, birbirlerine benziyorlar. Hepimiz Sovyet insanlarıyız, anne.”Bu sefer de Melek Hanım güldü.”²⁵⁷

Aradan uzun zaman geçmiştir. Tahmini 1975 yılları olabilir Kırım’a geri dönüşler yavaş yavaş başlamıştır. Kırım’da artık farklı birçok değişik etnik unsur yaşamaktadır. Kırırna dönüp gelen Melek Hanım, belleğinde var olan Kırım Tatarlarının kıyafetlerini giyen insanları etrafta göremez. Eskiden insanların görünüm ve kıyafetleriyle kendi öz kimliklerini temsil ettiklerini şimdi bütün halklarının aynı renk ve biçim giysi giydiklerinden herkesin tek tipleştirildiğinden söz edince; acı gerçeği Numüne şöyle ifade eder: “Hepimiz Sovyet insanlarıyız.”

“Kılık kıyafet, bir kültürün farklılık şuurunun en belirgin ve sert tezahür noktalarından biridir; uzun bir geleneğe dayanır.” diyen Kösoğlu haklıdır. Yıllarının birikimin sonucunda oluşmuş kültürel kimliğin belirgin bir sonucudur. Kıyafetin ve görünümünü ifade ettiği bir dil vardır. Kim olduklarını açık bir şekilde görünüm ve kıyafetleriyle söylerler. Ayşe İşbilen bunu giysi dili olarak tanımlar.

²⁵⁷ Dağcı, Cengiz. *İhtiyar Savaşçı*. İstanbul: Ötüken, 2010 s.180

“Giyim; yaşam şekli, kültür ve felsefesinin bir yansımasıdır. Giyim, yazı ve konuşma benzeri bir iletişim aracıdır ve “Giysi dili”; kendi kendine gelişen bir organizma değil, toplulukların ortak düşünme biçiminin yarattığı bir üründür. Onun anlatım elemanları; kumaş, renk, doku, işleme, oya, vb. formlardır.”²⁵⁸

Yazar Cengiz Dağcı bu sebeptendir ki Kıyımlıları tanıtırken kimliğin diğer unsurlarının yanında kıyafet ve görünüşleriyle biz okuyucularına tanıtmış ve gelecek nesillere bellek teşkil edecek şekilde kayıt altına almıştır.

3.5. KÜLTÜR (GELENEK VE GÖRENEKLER) AÇISINDAN KİMLİK VE BELLEK

R. LINTON’a göre “Kültür bir toplumun hayat tarzıdır.”Bozkurt Güvenç göre de “Bilimsel anlamda kültür, *dini, sanatı, yapıp ettiğimiz her şeyi* içine alan karmaşık bir varlık alanıdır. Kültür kısaca bir toplumun yaptığı veya yapmadığı gözle görülen veya görülmeyen her şey kültürün kapsamı alanına girer. Bir toplumu diğer toplumdan ayırt etme imkânı sağlar.

Bir milletin dini, dili, giyimi, mimarisi, efsanesi, masalı, türküsü, kültürün de öğeleridir. Biz bu öğelerden bazıları olan din, dil, kıyafet ve efsaneyi ana başlıklar altında kimlik bağlamında değerlendirdik. Merasim, kutlama, oyunlar, halk inanışları ve türküler üzerine ayna tutarak kültürün Cengiz Dağcı’nın eserlerinde nasıl işlendiğine göz atacağız.

3.5.1. Merasim ve Kutlamalar

Yazar Cengiz Dağcı’nın eserlerinde geçen kutlama veya merasim diye adlandıracağımız kültürel adetlerden biri hıdrellezdir.

²⁵⁸ İşbilen, Ayşe. "Giysi Dili Ve Burdur Yöresel Giysileri." I.Burdur Sempozyumu.2005

Hıdrellez kutlamaları dini motifleri olsa da İslam öncesinden beri Türklerin yapa geldikleri bir törendir. Genellikle Anadolu ve Balkan Türkleri arasında yaygındır. Hıdrellez Osmanlı hinterlandı olan Kırım'da da yaygın olarak kutlanmıştır. Hızır ve İlyas peygamberlerden adlarının bir araya gelmesiyle türemiş hıdrellez, bu iki peygamberin yeryüzünde buluştukları sayılan gündür. Halk arasında bu buluşmadan bereket ve bolluk zuhur edeceği inancı vardır. Mayıs ayının ilk haftası kutlanır.

Badem Dalına Asılı Bebekler romanıyla yazar bazı kutlama ve merasimlerden bahseder onlardan biri hıdrellezdır.

“Her biri tabak büyüklüğünde, hıdrellez’in ilk akşamında komşu evlerinde birikip sedirler üstünde tatlı seslerle mani söyleyen allı tüllü güzelim Tatar kızları kadar rengarek ve canlıydı yıldız çiçekleri.”²⁵⁹

Zöhre hanım ikindiden sonra mezarlıktan toplayıp geldiği tabak kadar büyük yıldız çiçekleriyle eve döner. *Badem Dalına Asılı Bebekler*'in kahramanı Haluk bu çiçekleri hıdrellez kutlamalarında rengârenk giyinip gelen Tatar kızlarına benzeter. Bu kutlamaya insanlar en güzel giysilerini giyip ve bir araya gelip maniler okuyarak hoşça vakit geçiriyorlar.

“Akşam yemeğini geç bir zamanda, hemen hemen sessizce yedik. Yatmadan önce Hıdrellez günü, köy kızlarının mezarlığa gelip mezarlığın güneşli duvarı dibinde çiçek ekeceklerini söyledi.”²⁶⁰

Kitabın bir başka sayfasında Dr. Z'nin Haluk'a söylediği şu sözlerden hıdrellez günü aynı zamanda köy kızlarının mezarlıkta çiçek ektiklerini öğreniyoruz.

“Bugün Fatma süslendi Ferişteler seslendi...

Niçin bugün? Çünkü Hıdrellez.”²⁶¹

O günün sabahında da Zöhre Hanım diline takılan bir mani vardır. İki satırını sürekli tekrarlayarak okur. Bunun üzerine Haluk niçin bugün diye sorar. Cevap

²⁵⁹ Dağcı, Cengiz. *Badem Dalında Asılı Bebekler*. İstanbul: Ötüken, 2012, 15. Basım s.130

²⁶⁰ a.g.e. s. 201-202

²⁶¹ Dağcı, Cengiz. *Badem Dalında Asılı Bebekler*. İstanbul: Ötüken, 2012, 6. Basım s. 201-202

hıdrellezdir. Buradan anlaşılan, o gün insanlar güzel giyinirler çünkü halk arasında meleklerin yeryüzüne indiğine dair bir inanın var olduğudur.

Yine aynı kitabın ilerleyen sayfalarında hıdrellezden şöyle bahsedilir.

“Hıdrellez’de cevizlerin gölgesinde kızlar şarkı söylemeyecekler mi? Seyyar satıcının sesi çıkmayacak mı? Minarede meyzin akşam ezanını okumayacak mı? Zöhre hanım, pencereden Haluk! Diye seslenmeyecek mi?”²⁶²

O güzel hıdrellez bayramında kızlar ceviz gölgesinde şarkılar, türküler okurdu. Seyyar satıcılar etrafta bir şeyler satardı. Müezzinler akşam ezanı okurdu diye söyleyen Haluk artık endişelidir. Çünkü evlerinden, yurtlarından çıkarılıp meydanda halk toplatılır. Sürgüne gönderileceklerdir.

Yazarın eserlerinde geçen bir diğer kutlama da sünnet merasimidir. Sünnet diğer Müslüman halklara nazaran Türk toplumlarında kutlamalar ve merasim eşliğinde yapılır.

“Evde çanak çömlek bırakmadın. Tencereler de taşıyorsun. Duvar dibine. Sanki İvan’ın sünnet günü. Bütün köy halkına pilav pişirmeye mi kalktın?”²⁶³

Onlar da İnsandı romanında Bekir esmaya latife yaparak söylediği sözlerden şunlar anlaşılmaktadır. Sünnet günü bütün köy halkı davet edilir. O gün pilav pişirilerek ikram edilir.

Bu merasimde başka neler yapıldığı *Rüyalarda: Ana ve Küçük Alimcan* adlı eserde yazar şöyle sıralıyor.

“Sünnet merasimlerinde çocuklarımıza oyuncak, evlilik çağında kızlarımıza dantelli entari alırdık; ipek şal ve ipek yağlık alırdık.”²⁶⁴

Sünnet merasimlerinde hediyeler verilir. Küçük çocuklara oyuncaklar, gelinlik kızlara da giysiler alınır. Sünnet merasimlerinde neler yapıldığını geniş bir

²⁶² a.g.e. s. 272

²⁶³ Dağcı, Cengiz. *Onlarda İnsandı*. İstanbul: Ötüken, 1990. 15 Basım. s.90

²⁶⁴ Dağcı, Cengiz. *Rüyalarda: Ana ve Küçük Alimcan*. İstanbul: Ötüken, 2001, 2. Basım s.21

biçimde *Yansılar 3*'de yazar İngilizce *vigile* diye bilinen çalıya bakınca şunları hatırlamaktadır.

Çalıya bakarken çocuklarımız gelir aklıma: bizim Kızıtaş'ın çocukları da vigile'ce çiçeklenirdi sünnet olacakları günlerde: ayaklarında ışıltı pabuçlar, sırtlarında sedefli ipek gömlekler, bellerinde sırmalı kuşaklar, başlarında işlemeli takiyeler... toplu olurdu sünnetleri, önce el-ele ve çocuksu bir yürüyüşle, camiye gider, sonra, aynı yürüyüşle, sünnet olacakları evin bahçesine döner, ve, birer Vigile çalı gibi evin bahçesinde oturarak, ablalarıyla birlikte türkü söylerlerdi.”²⁶⁵

Yazar *İhtiyar Savaşçı* adlı kitabında “Derviza” diye adlandırılan Kırmılılara has bir kutlamadan da bahsetmektedir.

“İlk Derviza şenliği düzenleniyor bu yıl Kırım'da. Sanatçıların da katılacakları binlerce Kırım'lı bekleniyor Beşterek'te. Çocuklara söz verdim; bizde Ağustos'un ilk haftasında çıkacağız yola.”²⁶⁶

Ağustos ayında kutlandığını ve bu kutlamalarda neler yapıldığını da aynı kitabın bir başka yerinde bahsetmektedir.

“‘Derviza’ denen geleneksel güreş yarışmaları, toy-düğünler, sünnet günleri, milli dans ve koro gruplarının gösterileri düzenleniyordu. Bölgenin büyük kentlerine taşınan aileler de az değildi.”²⁶⁷

3.5.2. Oyunlar

İhtiyar savaşçı'da yazar bu kutlamalarda oynanan Mendil ve Haytarma oyunlarından bahseder.

“Bir gün bizim Savaşçı peykede ve akasyanın gölgesinde otururken, karşiki evlerden bir gürültü koptu. Şaşkın ayağa kalktı Savaşçı. Evlerden dökülmüş kadınla çocuklar, ihtiyarlar, başları üzerine kaldırdıkları kollarını kıvıra kıvıra, parmaklarını şaklata şaklata, eğile büküle dans yapıyor, ‘Mendil’ ve ‘Haytarma’ oyunlarını oynuyorlardı. Bir yerlerden davul sesleri geliyordu. Alanın ortasında koşan bir gençten yana seslendi Savaşçı: << Hey!... Ne oluyor?... Dur, hele!... Neler oluyor orda?>>”²⁶⁸

²⁶⁵ Dağcı, Cengiz. *Yansılar 3*. İstanbul: Ötüken, 1991. s.147

²⁶⁶ Dağcı, Cengiz. *İhtiyar Savaşçı*. İstanbul: Ötüken, 2010 s.94

²⁶⁷ a.g.e. s.73

²⁶⁸ a.g.e. s.72

Kadınli erkekli oynanan oyunlardan olduğunu yazar zaten belirtmektedir. Haytarma ya da Kaytarma oyunundaki detaylar Őunlardır. Kırım ve Nogay Tůrklerinde "Kaytarma" veya "Kaytarmak Oyun" adlı meŐur oyunlar vardır. Genellikle, bu oyunlar çift (erkek ve kız) oynanır. Çift hem oynar ve hem de karŐılıklı Őm (mani) sůyler.²⁶⁹ Mendil oyunu Haytarma'ya benzer bir oyundur. Ancak çift değil karma oynanır. Yalnız kadınlar eŐ dost varsa oynarlar. Yabancılarla oynamazlar.

ÂŐık oyunu, çelik oyunu, savaŐ oyunları Tatar çocuklarının yaygın olarak oynadıkları oyunlardır. Yazar *Anneme Mektuplar*'da Tokal Cami etrafında görůlen çocukların sürekli bu oyunlardan oynadıklarını sůyler.

*“Sokađa saptım. Caminin demir parmaklıklı alçak duvarı üstünde üç-beŐ çocuk gözůme iliŐince ferahladım. Yaz ve kış; kar, tipi, kasırğa ve yağmur içinde, caminin çevresi günün bu saatlerinde çocuksuz olmazdı hiç. ‘çelik’ oynarlardı; aŐık oynarlardı. Tahta kılıçları ve tahta tůfekleriyle Kızıl-Beyaz savaŐları yaparlardı; eskide ramazan akŐamları minarede ezanın okunmasını beklerlerdi; minarede ezan okununca: Okudu! Okudu! Çiđbůrekler kokudu. Çiğlıklarıyla evlerine koŐarlardı”.*²⁷⁰

ÂŐık oyunu ve çelik oyunu bütün Tůrk topluluklarında çocuklar arasında oynanan oyun çeŐitlerindedir. Hala bütün Tůrk halklarının kırsal kesimlerinde oynana gelen bu iki oyun Tůrk kůltürün belirgin simge oyunlarındanlardır.

Güreş ve cenk oyunu da *Korkunç Yıllar*'da bahsedilen oyunlardır. Bahçesaray'a gider orada çocukların oyunlarını izler.

*“Tahta bir köprünün korkuluğuna dayanıp bunun kıyısında cenk oyunu oynayan çocukları seyrettim. Onların oyuna bakıp bütün Bahçesaray'ı düşünüyordum.”*²⁷¹

Sonra uyuya kalır. Růya görůr. Růyasında iki çocuđun gureŐe tutuŐtuđundan bahseder. Buradan çıkartılacak sonuç âŐık, gureŐ ve cenk oyunları çocuk yaŐlardan baŐlayıp ileriki yaŐlara kadar Kırımlar tarafından oynanan yaygın oyunlarından

²⁶⁹ <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-18353/h/oyunhavalari.pdf>

²⁷⁰ Dağcı, Cengiz. *Anneme Mektuplar*. İstanbul: Ötügen, 1996. 3. Basım. s. 378

²⁷¹ Dağcı, Cengiz. *Korkunç Yıllar*. İstanbul: Ötügen 1989 5. Basım. s. 23

Güreş, Mendil ve Haytarma oyunlarının yanı sıra mili danslar, şarkılar, korolar daha önce bahsedildiği üzere Derviza, toy- düğün gibi şenlikler vazgeçilmez Kırımli Tatarlara has kültürel etkinliklerdir.

3.5.3. Halk İnanışları

Her kültürün kendine has inanışları vardır. Bu inanışları dini inanışların dışında değerlendirmek lazım gelir. Bunlar Batıl yahut sonradan uydurma inanışlar olduğu gibi uğur veya uğursuzluk inanışları da yılların adetlerinden tevarüs eden kültürel inanışlardır.

Bunlardan bir tanesi *Onlar da İnsandı* adlı eserde şöyle geçer.

“ Çünkü korkak değildi, korktuğu tek şey cinlerdi. Ama Molla Receb’in dediğine göre cinler, gâvur memleketlerinden gelir, göze de pek görünmezlerdi. Görüldüler mi hemen kaçıp saklanırlar, Müslümanlardan korktukları için gizlenip geceyi bekler, karanlık basınca da gizlendikleri yerden çıkıp mezarlıklara gider, Müslüman ölülerine sataşırlardı.”²⁷²

Aynı kitapta başka bir yerde bundan, yine benzer şekilde devamla şöyle bahsetmektedir.

“Çeşmelerde de Allah’ın suyu eksik değildi. Yıkanır, temizlenirdi. En mühim mesele evin neresinde yatacakları idi. Çünkü nede olsa Müslüman değildiler. Bekir’lerle aynı çatı altında yatarlarsa gavur nefesleri Müslüman nefeslerine karışır, ola ki Molla Receb’in söylediği cinler mezarlıklardan çıkar, memleketlilerinin Bekir’in evinde uyduklarını anlayarak, evin etrafında toplanırlardı. Belki de evine girerler, Ayşe’ye, karısına, kendisine sataşırlardı...”²⁷³

Bekir yabancıardan korkan biri değildir. Ancak Müslüman olduğundan dolayı cinlerden korkar. Yabancı memleketlerden aynı zamanda cinler de gelirmiş. Gündüzleri Müslümanlardan korkarmış bu cinler. Ama geceleri ortaya çıkıp mezarlıklara gider orada ölülere rahatsız ederlermiş. Evin etrafında toplanıp uyurken kendisine ve karısına da sataşırlarmış. İslam inanışında cinlerin varlığına inanılır. Ancak cinlerin gavur memleketinden gelip mezarlıktaki ölülere sataşması, gece de

²⁷² Dağcı, Cengiz. *Onlarda İnsandı*. İstanbul: Ötüken, 1990. 15 Basım. s.52

²⁷³ a.g.e. s.73

gelip kadınlara musallat olması dini inanış gibi görünse de o yörede yaygınlaşmış batıl inanışlardır.

Rusya'dan gelen iki kişiyi evine kalan Bekir'in kızıyla bu konudaki diyalogu bu inanış hakkında ipuçları verir.

“ Nihayet Ayşe:”Ahırın içi tertemiz, ne olur ahırda yatsınlar, baba ”dedi.

Bekir, bakışlarını karısına çevirdi:

- Hayvan mı bunlar?
- Sofada uyusunlar öyleyse.
- Olur mu, biz müslümanız, onlar hıristiyan
- Hıristiyan iseler ne olmuş! Sizde Molla Receb'in sözüne uyuyorsunuz. Mezarlıkta cin filen yok babacığım. Bunlar hep uydurma!
- Sus, tövbe de!
- Tövbe Rabbim, tövbe Resulullah !²⁷⁴
- Nasıl günah yok, hıristiyan onlar biz ise müslümanız. Öylemi esma?
- Öyle ya?²⁷⁵

Yukarıdaki diyalogda Müslümanlarla Hıristiyanların bir arada yaşayıp uyuyamayacağı inancı her ne kadar bu İslami bir inanış gibi görünse de uydurma bir inanıştır. Bu inanış dini bir form olsa bile o dine girmiş uydurma bir inanıştır. İslam dininde bu uydurmalara bidat denir.

Yine aynı kitapta uğursuzluk inancından da bahsedilmektedir.

“Kabihat sende Bekir, sende! İvan'ı evine aldın, Macik, İvan yüzünden bıçakların altına yattı, kabak sürgünleri kurudu, ensende çıban çıktı, Ayşe hastalandı, Seyd Ali'nin kalbini kırdın. Bunlar yetmiyormuş gibi, İvan'ın memleketinden gelen aftanabile Niyazıcığın ezdirdin. Kabihat sen de Bekir, sende, bu köye İvan'ı sen belâ ettin, milletin başına sen musallat ettin, Tanrı seni affetmeyecek. Bekle! Bekle Bekir, sen de bulacaksın belanı! Bulacak, bir daha da belâdan kurtulamayacaksın, bekle!”²⁷⁶

²⁷⁴ Dağcı, Cengiz. *Onlarda İnsandı*. İstanbul: Ötüken, 1990. 15 Basım. s.73

²⁷⁵ a.g.e. s.73

²⁷⁶ a.g.e. s.234

Hemen hemen her kültürün kendine göre uğur ya da uğursuzluk getirdiğini düşündükleri şeyler ya da olaylar vardır. Yazar yukarıda ki alıntıda sayılan kötü olayların sebebini Bekir'in evine aldığı Ruslara bağlamaktadır.

3.5.4. Türküler

Cengiz Dağcı'nın eserlerinde yer yer türkülere rastlanır. Hiç şüphesiz ki ister neşeli ister acı olsun bazı durumlar en iyi türkülerle ifade edilir. Cengiz Dağcı da eski hoş günleri anlatırken veya acı dolu günlerden bahsederken türkülerle onları daha etkili hale getirmiştir. Türküler bir kültürün tarihsel imbiğinden sızıp akan bir çeşme misali gönüllere ve sinelere yerleşip oralarda o kültürün belleği olarak yaşar. Sonrada sinedeki bellekten tekrar sızarak o kültürü besleyen kimlik olur. Kısaca türkü bir toplumun tanınmasında ve hayatta kalmasında önemli işlevi bulunmaktadır. Kimlik ve bellek türküyle bilinir ve varlığını sürdürür.

Cengiz Dağcı eserlerinde lirik sevgi türkülerinden bazı örnekler olsa da, ağırlıklı olarak yurt, vatan üzerine söylenen türküler dikkat çeker. Sürgün, yurttan, anavatandan uzak kalma ve vatana hasret bu türkülerin ana konusudur. Yurdunu kaybeden adamdan yurdunu anlatan türküler yakmaması beklenemezdi zaten. Türkülerle yaşanan trajedinin hepsini detaylı şekilde ifade edemeyeceğini yazarın kendisi söylemiştir. Ancak öyle durumlar vardır ki bunu sadece Türkü veya şiir daha etkili ifade eder. İşte yazarın eserlerinde geçen vatana dair türkülerden bazıları;

“Hani benim yıkandığım dereler?

Hani benim tırmandığım tepeler?

İnle kaval, kalbim gibi inle dur,

İnle kaval, dertlerimi sen sustur.”²⁷⁷

Sürgüne maruz kalan yazar *İhtiyar Savaşçı*'da memleketinin derelerini, tepelerini hatırlar. Artık onlardan yoksundur. Derdini ancak bir kavalın dile getireceğini düşünmektedir.

²⁷⁷ Dağcı, Cengiz. *İhtiyar Savaşçı*. İstanbul: Ötüken, 2010 s.96

“Arkamızdan ağlaştılar

Ağaç dalları.

Bize haram oldu ah aman aman

Kırım yolları.”²⁷⁸

Sürgüne giderlerken ağaçların dallarının çıkardığı hışırtı yazara ağlama gibi görünür. Kırım’a geri dönüşe izin olmadığından Kırım’ın yolları haram oldu ifadesini kullanmıştır.

“Men bir saray yaptırdım tepesi daldan

Aytır da ağlarım.

Kimimiz maldan ayrıldı, kimimiz candan

Aytır da ağlarım”,²⁷⁹

Sürgün yerinde evsiz kalanlar dışarıda belki de ağaç altlarında kalırlar. Sürgün yerine gelirken de kimisi sadece malından kimisi de canından olur. Bu olanları söyler söyler ağlarlar.

“Ağlama kız,

Ağlama oğlan.

Ağrısız olmaz vatan-

Biz vatanın ağrısıyız.

Uçtu gitti meleğimiz.

Biz burada yalnız kaldık.

Hey melekler, unutmayın!

Yeni bir ödeviniz var artık.

Ağlama kız,

Ağlama oğlan.

²⁷⁸ Dağcı, Cengiz. *Onlarda İnsandı*. İstanbul: Ötüken, 1990. 15 Basım. s.400

²⁷⁹ Dağcı, Cengiz. *Badem Dalında Asılı Bebekler*. İstanbul: Ötüken, 2012, 6. Basım s. 220

Ağrısız olmaz vatan-

Biz vatanın ağrısızız.”²⁸⁰

Yazar bu türküyle kastettiği şey vatan sevgisinin zahmetsiz olmayacağını, kalan sağların üzülmemesi gerektiğini manzum bir şekilde söyleyerek onlara bir görev yüklemiştir. Vatani vatandan uzak kalsalar da hiç kimsenin unutmaması gerektiğini türküler aracılığıyla vurgulamıştır.

“Ne kalemiz var, ne topumuz;

Ne bombamız, ne tankımız.

Yenilmek nedir bilmiyoruz,

Yurt sevgisidir silahımız.

Gelin haydi gelin haydi,

Bir ağızdan bağırayık!

Bitsin artık, bitsin artık,

Uzun süren bu ayrılık!”²⁸¹

Yurt sevgisinden başka güçlerinin olmadığını, başlarına gelen felaketi bir ağızdan seslendirirlerse uzun süren ayrılığın biteceğini düşünmektedir.

“Gelir günüüüüü!..

Yer yarılr gürlr ateeeeeş!

Gelir günüüüüü!..

Bizlere de güler güneeeeş!”²⁸²

Yazar ümidi hiç kaybetmez bir gün gelecek talih onlara da gelecek. Arzuladıkları Kırım’ın güneşine kavuşacaklar.

²⁸⁰ Dağcı, Cengiz. *İhtiyar Savaşçı*. İstanbul: Ötüken, 2010 s. 200

²⁸¹ Dağcı, Cengiz. *İhtiyar Savaşçı*. İstanbul: Ötüken, 2010 s. 109

²⁸² a.g.e. s. 133

Yurt sevgisinden başka kültürel unsurları barındıran birçok türkü de mevcuttur. Kaynana türküsü, “*aynananın nesi var? Yalılık yalılık fesi var. Ah vah kaynana Yaşı seksen kaynana*”²⁸³

Hidrellez türküsü, “Bugün *Fatma süslendi Ferişteler seslendi...*”.²⁸⁴Efsanevi kahraman Alim Aydamak Türküsü “*Alim, Alim demekten Men kesildim yemekten*”²⁸⁵

Kutlamaları ve merasimleriyle, uğur veya uğursuzluk getiren inanışlarıyla, kahramanlık ve yurt sevgisi türküleriyle hepsi kimliği oluşturan o kültürün sinesinden çıkmış yaşam biçimleridir. Bunu en güzel yazar *Onlar da İnsandı* adlı eserde türkü hakkında bir öteki olan Vasil Dimitroviç’in Kıyımlılar hakkındaki şu düşünceleriyle dikkat çekmektedir.

“ Kırım topraklarını kendi öz toprakları, Tatar toprakları sanıyorlar. Onların bu düşüncelerinin bizim için ne kadar tehlikeli olduğunu anlatmaya hacet yok! Türkçe konuşuyorlar, evet, Türkçe! Çocuklarının kafalarını, kalplerini Türkçe türkülerle, Türk edip ve kahramanlarının adlarıyla kirletiyorlar. Bu duruma yakın zamanda son verilmezse büyük bir tehlikeyle karşılaşacağız”.²⁸⁶

Yazarın reyon komiseri Vasil Dimitroviç’e söylediği bu sözler vatan, dil ve türkünün önemini göstermesi bakımından çok manidardır. “Türk edip ve kahramanlarının adlarıyla kirletiyorlar”, dedirmek suretiyle türkünün o kültürün kahraman ve önde gelenlerinin toplumun hafızasına kazındığı ve hala kendi kimlikleriyle var olduklarını, kendi sistemlerinin dayattığı sözde millet kimliği için bunun ne kadar tehlikeli olduğunu belirtmektedir. Yazar türkünün önemine karşı tarafı konuşurarak vurgu yapmıştır.

Sonuç olarak yazar Cengiz Dağcı, eserlerinde kutlama, merasim, oyunlar, türküler, halk inanışları ve burada bizim daha bahsetmediğimiz ama satır aralarında geçen birçok nice diğer kültür öğelerinden de bahsederek Tatar Türk kimliğinin belirgin kültür karakteristiği olduklarını okuyucularına göstermiştir.

²⁸³ Dağcı, Cengiz. *O Topraklar Bizimdi*. İstanbul: Ötüken,1972. 9 Basım. s.421

²⁸⁴ Dağcı, Cengiz. *Badem Dalında Asılı Bebekler*. İstanbul: Ötüken, 2012, 6. Basım s. 202

²⁸⁵ Dağcı, Cengiz. *Rüyalarda:Ana ve Küçük Alimcan*. İstanbul: Ötüken, 2001, 2. Basım s.1

²⁸⁶ Dağcı, Cengiz. *Onlarda İnsandı*.İstanbul: Ötüken, 1990. 15 Basım. s.424

3.6. DESTAN/ EFSANE AÇISINDAN KİMLİK VE BELLEK

Milleti millet yapan soyut değerlerden olan destan uzun tarihsel süzgeçten süzülerek gelen milli bellektir. Bir milletin tarihlerinde bilinen destanları varsa bu onlar için sürekli anlatılacak gurur kaynağıdır. Eğer bir milletin destanı veya efsanesi yoksa bile, hayali destanlar ve efsaneler üretme yoluna gidecektir. Çünkü her millet varoluş yolunda destan ve efsanelere muhtaçtır. Bu yüzden olsa gerek Cengiz Dağcı'nın eserlerinde destan ve efsane türünü içeren kahramanlık ve hayata dair öğeler bulunmaktadır.

Yazar babasının “ Akşamları ‘ Kuzu Kurpeç’”, “Çora Batır” destanları söylerdi. Gezintilere çıkardık. Beni Tokal cami taraflarına götürürdü.”²⁸⁷ diye ifade ettiği bu iki destan veya efsane ile eserlerinde çok detay yoktur. Ancak bu iki destan Kırmıhların anlatıla gelen ünlü iki destan veya efsanesidir. Bunlardan Çora Batır, kahramanlık destanıdır. Kuzu Körpeç ise aşka dairdir.

Destanlara tarih sayfalarında pek rastlanılmaz, ancak Çora Batır diye bilinen tarihi bir kişilik mevcuttur. 1532’de Safa Giray’ın Kırimdan kovulmasında etkili olduğu bilinir ve pek sevilmeyen bir kişidir. Gerçek bir kişiye dayandığı söylenen bu Çora ile halkın anlattığı Çora Batır biraz farklıdır. “Tarihi kişiliği olan Çora Batır'ın aksine *destan kahramanı* Çora Batır, beylik ve mirzalıkla ilgisi olmayan ömrünü Ruslar'la savaşarak geçiren biridir.”²⁸⁸

Doğan Kaya'nın *Çora Batır* adlı makalesinde kayıtlara geçmiş üç farklı rivayetten bahsedilir. Bunlardan bir tanesi **Büyükhocalar Rivayetidir:**

“Narik, Canbek Han'ın yiğitlerindedir. Karısı Meñli Sulu da oldukça güzel bir kadındır. Canbek Han, Narik'in karısını görüp aşık olur. Bunun üzerine Narik, Han'ı öldürüp oradan kaçıp Küküsülü Tamay (Köküs ulu Tamay!)'a gider. Burada Çora dünyaya gelir. Çora bileği bükülmez bir yiğit olur, öyleki Han kendisinden vergi alamaz. Birgün, Çora evde yokken Han'ın Ahtacısı Ali Bey gelir ve evden koyunlar kestirir, hane halkına zulmeder. Çora galince durumu

²⁸⁷ Dağcı, Cengiz. *Korkunç Yıllar*. İstanbul: Ötüken Yayınları. s.21

²⁸⁸ Kaya, Doğan. "Çora Batır Destanı." *Türk Kültürü*, Yıl XXXVI, 425, 9., (1998): s. 555-59.

öğrenir ve Ali Bey'i çarpışmaya davet eder. Nihayetinde onu öldürür ve Kazan'a gider. Orada Koluncak Batır'a misafir olur. Moskoflar Çora'nın geldiğini haber alır ve ona saldırır. Çora sayısız askerle üzerine gelen Moskofları mağlup eder. Bu arada yakın arkadaşı Melek'ten ayrılır. Bunun üzerine talihinin ve kuvvetinin kalmadığı hükmüne varır. Karasu'ya düşüp ölür. Çora'nın ölmesini fırsat bilen Moskoflar, Kazan'ı ele geçirir.”²⁸⁹

Çeşitli varyasyonları olsa da Çora Batır destanı Kırımli Tatarların Ruslara karşı kahramanlıklarının anlatıldığı bir destandır.

Kuzu Körpeç efsanesi ise seven iki kişinin birbirine bir türlü kavuşamamasının anlatıldığı bir aşk efsanesidir.

Bu efsanenin konusu bizim "Tahir ve Zöhre" hikâyesi ile aynı gibidir. Fakat "Kozukürpeç"te Tatar halkının eski hayatı ve âdetleri de tam olarak aksettirilmiştir. Konu bakımından birbirlerine çok yakın olan bu destanların hepsinde genç yüreklerin samimi sevgisi tasvir edilir. Kozukürpeç Bayanslu'yu, Tahir Zöhre'yi, canı gönülden seven ve bütün hayatlarını sevgililerine kavuşma uğrunda harcayan efsanevi âşıklardır.²⁹⁰

Cengiz Dağcı *Onlar da İnsandı* adlı eserinde Gelinkaya efsanesinden bahseder.

“Kızıtaşlılar bu kayaya Gelinkaya derlerdi. Çok eskiden Kızıtaş'a yakın Dermenköy'de çok güzel bir kız varmış. Kızıtaşlı bir çoban, bu kıza âşık olmuş, kız da çobanı seviyormuş. Çoban beklemiş, kız çağını bulmuş, çoban kızı istemiş. Fakat kızın babası çobanın bu isteğini reddetmiş, kızını Kızıtaşlı namli bi zengine vermiş. Gelin, Dermenköy'den gelirken Kızıtaş'ın yiğitleri tam bu tepenin ustunde faytonun önünü kesmiş, gelinden mendil istemişler, gelin atlılara mendil verirken aralarında sevdiği çobanı görmüş, yüreği tutuşmuş, birden kendini faytondan atmış. Ama uçurumun dibine düşmemiş, yarı yolda taş kaya kesilip uçuruma saplanmış kalmış. O gün den sonra Kızıtaşlılar bu kayaya gelin kaya demişler.”²⁹¹

Bu ve benzeri taş kesilme efsaneleri Türk kültüründe yaygın görülen türdendir. Yukarıda Cengiz Dağcı'nın kayda geçirdiği efsanenin içinde aynı zamanda

²⁸⁹ Kaya, Doğan. Çora Batır. *Türk Kültürü*, Yıl XXXVI, S. 425, 9.1998, s. 555-559

²⁹⁰ <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-88134/h/kirimhalkedebiyati.pdf>

²⁹¹ Dağcı, Cengiz. *Onlarda İnsandı*. İstanbul: Ötüken, 1990. 15 Basım. s.35- 35

düğünlerde yol kesip mendil isteme gibi kültüre ait unsurlarda dikkat çekmektedir. Bu adet bizim Anadolu kültüründe görülen düğün konvoylarının yolları kesilerek para isteme âdetiyle benzerlik göstermektedir.

Alim Aydamak yazarın eserlerinde bahsettiği bir başka efsanevi şahsiyettir. Birçok eserinde sıkça ondan bahseder. Alim Aydamak'ın hikayesi şöyledir. Fakir olan Alim zengin birinin hizmetine verilir. Orada Alim zengin ev sahibinin kızına aşık olur. Adam kızını ona vermek istemez ve ona bir tuzak kurar. Gümüş saatini Alim'in odasına saklar. Sonrada onu hırsızlık ile suçlar ve yakalattır. Alim hapisten kaçır. Bundan sonra zengin ve adil olmayanların korkulu rüyası olarak ünü dört bir tarafa yayılır. Zavallı garibanlar hep ondan yardım ister oda onlar için zenginlerden hesap soran bir kahramandır. Arada bir yakalansa bile onların ellerin hep kurtulur.²⁹²

Alim Aydamak gerçeğin efsaneye döndüğü bir halk hikayesidir. Hatta çok sahte Alim Aydamak'lar türer. Adını kullanıp haydutluk yapanlar çıkar. Yazar bunla ilgili şu hikâyeciği anlatır. Mahsulünü pazarda satan köylü eve dönerken adının Alim Aydamak olduğunu söyleyen biri tarafından yolu kesilir ve soyulur. Sonra başka biri gelir halini sorar, oda "Alim Aydamak paramı aldı kaçtı" der. Nereye gittiğini öğrenip hemen peşinden gider. Adamı yakalar ve bir kulağını keser sonrada köylünün yanına geri döner. Köylüye parasını geri verir. Alim Aydamak'ın kendisi olduğunu, onunsa kulaksız Alim Aydamak olduğunu söyler.

Korkunç Yıllar'daki Azamat'ın oğlu Aslan Bey ve Lehistanlı Pehlivan hikâyesi de benzer efsane türüne örnek teşkil edebilir. Bu ve benzeri efsanevari halk hikâyesi anlatımına Cengiz Dağcı'nın eserlerinde zaman zaman karşılaşılır. Bunlardan yazarın bahsetmesinde ki amaç kültür, kimlik ve belleğe vurgu yapmaktır. Kimliği oluşturan bellek bu tür efsanelere tutunur. Bu tutunma bazen soyut yahut somut bir kahraman veya mekân olur. Cengiz Dağcı'da Tatar kimliklerini bellekle buluşturup onları Alim Aydamak'lara, Azamat'ın oğlu Aslan Bey'e veya Çora

²⁹² <http://www.kalgaydergisi.org/index.php?sayfa=yazaryazidetay&yazi=807>

Batır'a sıkı sıkıya sarmalayıp sonrada onu Tatar kültürünün sembol kayası olan Gelinkaya'nın kayasına çivi çakar gibi bu efsaneleri çakmıştır.

3.7. İSİM AÇISINDAN KİMLİK VE BELLEK

Cengiz Dağcı'nın eserlerinde kahramanlar ve bazı mekânlar için kullandığı isimler rastgele seçilmemiştir. İsim sembolizasyona karşı elbette yazarın bireysel yaklaşımı vardır. Yazarın eserlerinde kullandığı isimlerin arkasında bir kültürel amaç olduğu aşikârdır. O isimlere derin anlamlar yükler. Onun zihin dünyasını anlama açısından bu isimlere yüklediği anlamlar önemlidir.

Cengiz Dağcı eserlerindeki isimlerle bir bağ oluşturur ve onlarla özdeşleşir. Kimi zaman gerçek hayale, bazen de hayal gerçeğe dönüşür. Konu komşusu akrabası yakını bir kahramanda canlanır. Ya da tam tersi hayali bir kahraman ismiyle can bulur. Kimi zaman bir efsane kahramanı, kimi zaman yaygın bir Tatar ismi, Türk veya Müslüman isimleri eserlerinde adeta bir geçit yapan bir kıt'a gibidir. Yazarın isme yaklaşımında kültürel bir bağ ve kendi toplumunun kimlik ve belleğini yansıtan yönler bulunmaktadır. Çoğu ismin simgesel arka planı vardır. Yazar isimlerin kolektif bir hafızadan süzülüşünün farkındadır.

Bunlardan *Korkunç Yıllar*'ın ana kahramanı Sadık Turan ismi en belirgin olanıdır. Kahramanın Soy isminin Turan oluşu, Türk toplumlarını bir araya getirme fikri olan Turan'dan dolayıdır. Bunu kitaptaki Türk lejyonundaki Bütün Türk unsurların bir arada oluşu ve Türkistan idealleri için çarpıştıklarından bahsetmesi bu iddiayı güçlendirmektedir. Adının da Sadık olması Turan idealine sadık kalan biri anlamında kullanmasıdır. Yazar bundan şöyle bahsetmektedir.

“-Benim adım Sadık... Sadık Turan. Senin?

-Cengiz, dedim.

Adı gibi geniş ve manalı bir şahsiyeti vardı.²⁹³

Yazarın Sadık Turan ismine manalı demesi bu yukarıda söylediklerimize kanıtlar niteliktedir.

Korkunç Yıllar ve *Yurdunu Kaybeden Adam* adlı eserlerde Sadık Turan'ın kardeşi olarak adı geçen Bekir ve *Onlarda İnsandı* romanının başkahramanı Bekir adlarının muhtemelen Bekir Sıtkı Çoban zade adlı Kırımlı şaire atfen verilmiş olabilir. Yine *Onlar da İnsandı* romanının İvan adlı antagonist karakteri Rus Çarı Korkunç İvan'dan mülhem seçilmiş olma ihtimali kuvvetle muhtemeldir.

İhtiyar Savaşçı'da Melek Hanım ve ihtiyar Savaşçı'nın evlatlıklarına yeni adlar eklemesi yazarın gelecek nesillerin nasıl olması gerektiği hakkında fikir verir.

“Öksüzler Yurdu'nda bulunan sitedeki barakalara yerleştirildikten sonra, iki çocuk kalmıştı yalnızca Melek hanımın ve Savaşçı'nın yanında: biri kız, öteki oğlan. Kızın adı Ayşe'ydi, oğlanın Memet. Ama önce trende, sonra da sürgün yerinde ikisinin bu adlarına yeni adlar eklenmişti: Ayşe'ye Numüne, Memet'e Atik. Ve zaman geçtikçe öteki çocuklar arasında daha fazla ekli adlarıyla tanılıyorlardı Ayşe'yle Memet.”²⁹⁴

Numune diyerek “örnek” Atik diyerek “soylu” nesil beklentisi içinde olduğu aynı zamanda *İhtiyar Savaşçı*'da Melek Hanım ve ihtiyar Savaşçı'nın torununun adının Çora olması Kırımlıların efsanevi kahramanı Çora Batır gibi bir nesil beklentisi yazarın bu isimleri seçmesinde etkili olmuştur.

Badem Dalına Asılı Bebekler adlı eserinde Sevgil, Dr. Zemine, Hati Apa karakterleri Cengiz Dağcı'nın kendi hayatında karşılaştığı kişilerdir. Sevgil yazarın gençlik yıllarında âşık olduğu kişi, Dr. Zemine onun teyzesi, Hati Apa ise onun öz kardeşidir.

Alim Aydamak isminin yaşatılması için yazar ana Karakterin çocuklarına Alim'le başlayan isimler koydurur. Alim, Alimcan, Alimgir, Alimseyit gibi.

²⁹³ Dağcı, Cengiz. *Korkunç Yıllar*. İstanbul: Ötüken 1989 5. Basım. s..7

²⁹⁴ Dağcı, Cengiz. *İhtiyar Savaşçı*. İstanbul: Ötüken, 2010 s .69

Biz Beraber Geçtik Bu Yolu adlı eserde İsmail Tavlı ve Ramilla vardır. İsmail(İsmail Boylu adlı akrabasından mülhem) yazarın kendisini, Ramilla adıyla ise eşi Regina'yı çağrıştırdığından dolayı seçmiştir.

Bazen de Kırım'da yaşarken çevresinde gördüğü kişilerin meslekleriyle anılması dolayısıyla çilingir, berber, fırıncı diye adlandırmıştır.

Cengiz Dağcı'nın eserlerinde isme yaklaşımı şu başlıklar altında tasnif edilebilir.

1. Anlamli hayali isimler

Sadık Turan vb.

2. Hayatında tanıdığı isimler

Sevgil, Dr. Zemine, Hati Apa vb.

3. Hayatına tanıdığı ama eserlerinde farklı

Ramilla vb.

4. Yaygın Tatar isimleri

Seytali, Alimgir vb.

5. Müslüman isimleri

Süleyman, Nuri, Bekir vb.

6. Efsane veya halka kahramanları isimleri

Alim ve Çora isimleri vb.

Yazar *O Topraklar Bizimdi* adlı eserde yukarda söylediklerimizi teyit eder mahiyette bu isimlere adeta geçit yaptır

“- Abam Kemaleddin, Abdürrezzak Hüseyin, Altan Fevzi, Aslanbekof Ahmet, Aliyef Abla, Bakkal İsmail, Bayramof İsmail, Çelebi Muhtar, Çönti Süleyman, Çönati Seyd Battal, Herson Abla, Egebay Selim, Hatip Aziz, Kalaycı Mithat, Karabaş Nuri, Kaşka Hüseyin, Karamurza Ali, Kafadar Osman, Kaytaç Abdurrahman, Kazanski Sabri, komşu Mustafa, Kör Cemaleddin, Odaman Yusuf, Odabaş Halil, Manguş Hasan, Mazin Abdullah, Muşmula Bilal, Timur-Zade Hasan, Topçu Kerem, Tepabaşı Kurtveli, Yeşil Settar, Ulkerof Kurt

Hasan, Zayıf Emir Sali, Zorhuda Nabi, Zamanof Ali, Zaim Kurt Osman, Zeriyeş Şamrat.”²⁹⁵

Bu isimler yüzlerce yıllık Tatar kültür belleğinden çıkıp gelen Tatar kimliğinin isim sembolizasyonunun indeksi hükmündedir.

3.8. MEKÂN AÇISINDAN KİMLİK VE BELLEK

Mekânsız bir roman düşünülemez. Mekân her şeyden önce ve en azından olayların bir dekorudur. Ama genel olarak mekân, vakanın varlık bulduğu yer, şahısların içinde yaşadıkları, kendi oluşlarını fark ettikleri alandır.²⁹⁶

Bununla birlikte zamansız bir mekân da düşünülemez. Bundan dolayı Mikhail Bakhtin zaman-mekân ilişkisini açıklamak için kronotop kavramını kullanır. “Krono” Latince zaman “topos” mekân(uzam) anlamındadır.²⁹⁷ Zamanın mekânsal değerinin veya mekânın zamansal değerinin ortaya koyulması, toplum içindeki karmaşık ilişkilerin ve çatlamaaların anlaşılmasını sağlar.²⁹⁸ Şahısların içinde buldukları çevreyi algılayış biçimlerini, ruhsal ekonomik durumlarını, karakterlerini açıklama yolunda imkânlar sunabilir. Şahısları tanıtmaya yollarından biri olarak dramatik bir iş de üstlenerek vakanın temel ögesi olur ve şahsın çevresini, algılayış şekillerini, o çevredeki ruh durumunu hatta karakterini etkiler. Yer değiştirmelerin vakaya ve davranış biçimlerine kattığı değişiklikleri de gözden uzak tutmamak gerekir.²⁹⁹

²⁹⁵ Dağcı, Cengiz. *O Topraklar Bizimdi*. İstanbul: Ötüken, 1990. 15 Basım. s. 220

²⁹⁶ Narlı, Mehmet. "Romanda Zaman ve Mekan Kavramları." *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Mayıs 5,7 (2007).

²⁹⁷ Bakhtin, Mikhail. *Romana Edebiyat Teorisinden Dil Felsefesine Seçme Yazılar çev: Soydemir, Cem İstanbul: Ayrıntı, 2001. S.318*

²⁹⁸ Coşkun, Betül. "Halide Nusret Zorlutuna'nın Romanlarını Kronotopik Okuma." *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 6/1 (winter 2011).

²⁹⁹ Narlı, Mehmet. "Romanda Zaman Ve Mekan Kavramları." *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Mayıs 5,7 (2007).

Mikhail Bakhtin'e göre edebi bir yapıtın fiili bir gerçeklikle ilişkili sanatsal bütünlüğü zaman-uzamıyla(mekan) tanımlanır. Bu nedenle, bir yapıtta ki zaman-uzam sanatsal zaman-uzamın bütününden yalnızca soyut analiz düzeyinde yalıtılabilecek bir değerlendirme boyutu içerir. Edebiyatta ve bizzat sanatta, zamansal ve uzamsal belirlenimler birbirinden ayrılamaz ve daima duyguların ve değerlerin izini taşır. Sanat ve edebiyat, çeşitli derece ve kapsamlarda zaman-uzamsal değerlerle doludur.³⁰⁰

Mikhail Bakhtin'e göre bir romanda karşılaşma ve onunla bağlantılı yol kronotopu, şato(onun misafir odaları ve salonları), Taşra kasabası, Eşik (merdiven, ön hol ve koridor ve ayrıca sokak ve meydanlar) kronotopu vardır. Anlatı dilinin kendisi de bu kronotoplara dâhil olabilir. Bu kronotopların en belirgin önemi anlatı açısından taşıdıkları anlamdır. Romanın temel anlatsal olaylarını örgütleyen merkezdir bu zaman-uzamlar. Zaman-uzam, anlatı düğümlerinin bağlandığı ve birleştiği yerdir.³⁰¹

Mikhail Bakhtin'e göre özetle dört somut kronotoptandan bahsedebiliriz.

Bunlardan birincisi yol kronopudur. Yol kronotopuyla kastedilen şey vakaların yolda vuku bulmasıdır. Bakhtin'e göre bir romanda karşılaşmalar genellikle "yolda" cereyan eder. Yol rastlantısal karşılaşmalar için özellikle iyi bir yerdir. Yolda -tüm toplumsal sınıfların, zümrelerin, dinlerin, milliyetlerin, çağların temsilcileri olan- çok değişik insanların izledikleri uzamsal ve zamansal patikalar, tek bir uzamsal ve zamansal noktada kesişir. Yol kronotopu hem yeni başlangıçların hareket noktası hem de olayların sonuçlandığı yerdir. Zaman adeta uzamla kaynaşarak uzamın içine akar ve yolu şekillendirir; bu, bir seyir, bir akış olarak yol imgesindeki zengin mecazi genişlemesinin kaynağıdır.³⁰²

³⁰⁰ Bakhtin, Mikhail. *Romana Edebiyat Teorisinden Dil Felsefesine Seçme Yazılar çev: Soydemir, Cem İstanbul: Ayrıntı, 2001. s.318*

³⁰¹ a.g.e. s.318

³⁰² a.g.e. s.316-319

İkicisi şato kronotopudur. Şato kronotopu adından anlaşılacağı üzere şato tarihsel zamanın mekânıdır. Geçmişin tarihsel figürü olan feodal lordların yaşadığı mekânlar şatolardır. Şatonun hollerinde, odalarında ve salonlarında küçük veya büyük entrikaların yaşandığı mekânlardır. Hanedanlık ilişkileri, babadan oğula geçen haklar, efsanelerin anıldığı diyaloglarının yaşandığı ve gelenekler, duvarlarda ataların portreleri, silahları ve mobilyalarıyla şato tarihsel geçmişin ortamıdır.”³⁰³

Üçüncüsü taşra kronotopudur. Taşra kronotopunda kasabalar gündelik döngüsel zamanın mahalleridir. Burada hiçbir olaya rastlanmaz, yalnızca kendilerini sürekli yineleyen “etkinlikler” bulunmaktadır. Her gün durmadan, aynı etkinlikler döngüsü yinelenir. Karşılaşma ve kopuşların pek yaşanmadığı, küçük entrikalar dışında monoton bir zaman uzamın pastoral anlatımla şekillendiği tipik taşra kasabaları bu kronotopun durağan mekânıdır.³⁰⁴

Dördüncüsü de eşik kronotopudur. Eşik kronotopu zaman-uzam karşılaşma motifiyle ilişkilendirilebilir, ama en temel örneğine, yaşamdaki bir dönüm noktası ve kopuş kronotopu olarak rastlarız. “Eşik” sözcüğünün kendisi de gündelik kullanımda zaten metaforik bir anlam barındırır ve yaşamın bir dönüm anıyla, bir yaşamı değiştiren kararlar (ya da bir yaşamı değiştirmede başarısızlığa uğrayan kararsızlıkla, eşğin ötesine adım atma korkusuyla) bağlantılıdır. Edebiyatta eşik kronotopu bazen açıkça ama genellikle de örtük bir biçimde hep mecazi ve simgeseldir. Örneğin, Dostoyevski’de eşik ve ilgili kronotoplar-merdiven, ön hol ve koridor kronotopları kadar bu uzamları açık havaya taşıyan sokak ve meydan kronotopları da- ana eylem mahalleridir; büyük olaylarının, bir insanın tüm yaşamını belirleyen düşüşlerin, dirilişlerin, yenilenmelerin, tecellilerin, kararların gerçekleştiği yerlerdir. Bu kronotopta zaman temelde ansaldır; sanki hiç süresi yokmuş ve biyografik zamanın normal seyrinin dışına çıkmış gibidir.³⁰⁵

³⁰³ Bakhtin, Mikhail. *Romana Edebiyat Teorisinden Dil Felsefesine Seçme Yazılar çev: Soydemir, Cem İstanbul: Ayrıntı, 2001. S.319-321*

³⁰⁴ a.g.e. s.321-322

³⁰⁵ a.g.e. s.321-322

Cengiz Dağcı'nın eserleri de kronotopik okumaya müsaittir. Kendi biyografisiyle ete kemiğe bürünmüş zaman ve mekan kavramının bulunduğu vaka sürgündür. Vatanı Kırımdan kopuştur. Zaman Dağcı için sürgünden önce, sürgün anı ve sürgünden sonradır. Mekânsa sürgün öncesi Kırım'ın ilçe ve köyleri Gurzuf, Kızıldaş, Çukurca, Akmeşcit, vb. geniş mekânlar ve bu mahalde geçen simgesel dar mekânlar, Gelinkaya, Muharrem'in Fırının yanındaki çeşme, Tokal Cami, Memiş'in Bayırı...vb. yerlerdir. Vatanından kopuş anı veya sürgün anında karşılaştığı mekânlar, savaş cephesi, esir kampları, tren yolculuğu ve uğradığı bazı şehirler yolda karşılaşılan yerlerdir. Sürgünden sonra ulaştığı mekânların yazar için bir değeri yoktur. Bundan dolayı sürgün sonrası yerlerin adından az bahsedilir. Onun için daha ziyade sürgün öncesi yer olan Kırım daha önemlidir. Geçmiş bellekteki hatıralarla Kırımda ki mekânlarda hep gezintiler yapmayı tercih eder.

3.8.1. Cengiz Dağcı'da Kronotopik Unsurlar

Cengiz Dağcı'nın eserleri iki tür kronotopik okumaya uygundur. Bunlardan biri yol diğeri eşik kronotopudur.

3.8.1.1. Yol kronotopu: Anayurt ve kopuşun savurduğu mekânlar.

Cengiz Dağcı'nın romanlarının başlangıcı veya sonu sürgündür. Sürgün de mekândan yani anayurttan kopuştur. Bu da yol hikâyesi demektir. Yol Kronotopu Cengiz Dağcı'nın eserlerinde en belirgin olanıdır. *Korkunç Yıllar* ve onu takip eden roman *Yurdunu Kaybeden Adam*, *Yoldaşlar*, *Biz Beraber Geçtik Bu Yolu*, *İhtiyar Savaşçı*, *Benim Gibi Biri*, *Dönüş* adlı eserler yol kronotopuna sıkıştırılmış vakalarla doludur. Yolda yerler yaşanan acıları anlatması bakımından önemli olsa bile yoldan sonra ulaşılan mekânların çok bir değeri yoktur.

“Benim köyümün ismi vardı. Yalnız köyümün değil, köyümün deresinin, çayırlarının, kayalarının, tepelerinin, çeşmelerinin, camilerinin de isimleri vardı. Buranın bir ismi yok mu? “Var!” dedi adam. “Burası Sürgünyeri””³⁰⁶

Bu sözlerle sürgünden sonra ulaşılan mekânların değerinin olmadığını belirtir. Onun için varsa yoksa sürgün öncesi mekânlardır.

Yol kronotopunu *Korkunç Yıllar*’la başlayan ve *Yurdunu Kaybeden Adam*’la devam eden romanlarda görmek mümkündür. Ancak bu iki Romanda sık sık molalar vardır. Rus cephesi, Alman Esir kampları, Türkistan Lejyon’u gibi yerler uzun mola mekânlarıdır. Yolculuğa başladığı nokta olan köyüne kısa bir fiziki bir geriye dönüş vardır. Ancak bu kalıcı değildir yine yola koyulacaktır. Kendini mülteci kamplarında bulacak sonra oradan da bu bahsedilen romanlarda İtalya dediği ama gerçekte İngiltere’ye uzanan uzun bir yolculukla sonlanacak zaman-uzamı içinde bitirecektir. Bu iki romanın başlıca mekânları Gurzuf ve onun Köyü olan Kızıltaş ve bir de Akmesçit’tir. Az da olsa Bahçesaray’dan bahseder. Bu mekânlardan kopmadan önce bu mekânlar bazı acı olaylara sahne olmuştur. Ancak bu mekânlardan kopuş trajedinin en büyüğüdür. Yazar bu romanlarında Kızıltaş’a veya yukarıda saydığım belli başlı mekânlara geri dönüşler yapar.

“Dün gece, buhran geçtikten sonra, saatlerce, yeşil vatanımı düşündüm. Ayı Dağı’nın arkasından güneş doğuyordu. Karadeniz kıyılarından ta ayaklarıma kadar, yemyeşil bağlar, basamak basamak yükseliyordu. Tepeler, köy mescitlerinin minareleri sisler içimden çıkıp güzel yurdum gözlerimin önüne seriliyordu. Bu manzara kaybolmasın diye gözlerimi öyle sımsıkı kapıyorum ki...”³⁰⁷

Yazar sık sık bu mekânlara geri dönüşler yapar. Çünkü bu yerler onun için Smith’in dediği gibi az çok kendilerini özdeşleştirecekleri, aidiyet hissi duyacakları belli bir toplumsal mekân ve sınırları belli bir toprak parçasıdır.”³⁰⁸ Bu alıntıya benzer mekân anlatımları bu romanların birçok yerinde bulmak mümkündür. Çünkü

³⁰⁶ Dağcı, Cengiz. *İhtiyar Savaşçı*. İstanbul: Ötüken, 2010 s. 67

³⁰⁷ Dağcı, Cengiz. *Korkunç Yıllar*. İstanbul: Ötüken 1989 5. Basım. s. 251-252

³⁰⁸ Smith, Anthony D. *Milli Kimlik*. Çev: Şener, Bahadır Sina. 2004 ed. İstanbul, 1991. s.24

bu mekânlar yazarın kendini özdeşleştirildiği kimliğini oluşturduğu belleğine hapsettiği mekânlardır.

En ilginç yol kronotopu *Biz Beraber Geçtik Bu Yolu* adlı eserdir. Burada çifte zaman örgüsü vardır. Geçmiş ve şimdiki zaman aynı anda yol yola koyulur. İsmail Tavlı'nın tek başına annesinin ölümü, babasını hapse girmesi ve üniversiteye başlaması ve oradan askere gidişiyle başlayan sonra yolda yol arkadaşı Ramilla'yla karşılaşması ve şimdiki zamanda hastane odasına kadar süren yol zaman-uzamıdır. Ukrayna cephesi sonra Kirovograd esir kampı oradan Azatlık Ordusu katılması, Ostrov şehri ve Varşova istasyonu, Ramila ile karşılaşma, Salzburg'ta bir çiftlik, İtalya'da bir mülteci kampı ve Londra son durak yolculuğu ve yolculuk esnasında yine onlarca iri ufaklı başka mekânlardır. *Korkunç Yıllar* ve *Yurdunu Kaybeden Adam* romanlarındaki yol hikâyesi ile ortak birçok olay mevcuttur. Sürgün sonrası varılan mekân Londra'dır. Buranın mekânsal bir değeri yazar için pek yoktur. Sadece yolda karşılaştığı Ramila'nın yazar için özel bir anlamı vardır.

“Masalımsı bir görünüm değil bu. Farkındayım, sen ihtiyarlandın. Vücudun güçsüz. Görme yeteneğin zayıf. Bir kolunda ben, öbür kolunda Ramila, seni Salgır'ın kıyılarında gezindireceğiz; Çukurca'nın bahçeleri içinde, kayabaşı kırlarında gezindireceğiz; pırıl pırıl bir taksiye bindirip Soğuksu'yun kıyılarına götüreceğiz seni; Ayı Dağı'nın gerisinden Gurzuf'un göğüne yükselen güneşin Işınlarda ısınacak horlanıp ihtiyarlanmış vücudun.”³⁰⁹

Burada kendini özdeşleştirme iki şeyde mevcuttur. Biri kendi yurdu diğeri Sevgili eşi Ramilla'dır. Millet olma niteliklerinden biri yurt bağıdır. Tarihsel bir bağ ile sınırları belli topraklarda hayat sürmektir. Bu topraklar öylesine topraklar değildir. Kimliğin oluşmasını sağlayan mekânlardır. Oralarda tarihsel bellek havzaları bulunur. Millet kimliği bu mekânlara sıkı sıkıya tutunur.

Benzer bir karşılaşma ve yol kronotopu *Benim Gibi Biri* adlı eserdir. Barda geçen birkaç saatlik sohbetten geçmişe dönüp uzun bir kaçış ve yolda Joseph Tucknell ile karşılaşma sonra onu kaybetmesi ve yıllar sonra tekrar barda buluşma ve kısa sohbetlerinde geriye dönüşler vardır. Kırım'da toprağında özgürce yaşama

³⁰⁹ Dağcı, Cengiz. *Biz Beraber Geçtik Bu Yolu*. İstanbul: Ötüken, 1996, 1. Basım s.277

isteğinden dolayı sistemin yurdundan kopardığı Cengiz Dağcı ve yolda karşılaştığı Joseph Tucknell ile süre giden yol zaman- uzamı. Yolda uğranılan mekânlardan bara kadar uzanan bir tünel(yol) kronotopundan bahsedilebilir.

Yoldaşlar adlı romanda da yol Kronotopu vardır. Bu cepheden geri dönüştür. Yani cepheden geri çekiliş zaman-uzamıdır. Bu cepheden dönüş anında ve mekânlarında vuku bulan olaylar da yoldaşlar romanının zaman ve uzamını oluşturmaktadır.

Dönüş adlı eserde Niyazi adlı kahramanın yol zaman uzamı vardır. Yol hikâyesi de Gurzuf, Polonya Varşova, Krakov, Prag ve tekrar Gurzuf'ta geçen zamana temellük etmektedir.

Yol zaman uzamının en güzel anlatılışı romanlardan biri olan *İhtiyar Savaşçı* adlı eserinde yol kronotopu şu şekilde anlatılmıştır. Gurzuf-Kızıлтаş ve sürgün yeri arasında geçen, sürgün yerine gidiş ve geliş, yolun başlangıcı ve başladığı aynı yere dönüşle biten bir yol hikâyesi. Savaşçının İkinci Dünya Savaşı'ndan köyüne dönüşü romanın başlangıç zamanı oradan köyüne varana kadar yolda gördükleriyle başlar. Köyü Kızıлтаş'ta meşe ağacının altında karşılaştığı büyük facia romanın dönüm noktasıdır. Sonra sürgüne gidiş. Tren yolculuğundan sürgün yerine varış. Sürgün yerinde sanki uzun bir moladan tekrar yola koyulmayla aynı şekilde trenle geriye yolculuk. Kızıлтаş'a geri ulaşma ve meşe ağacının altında biten yol. Olaylar A noktası Kızıлтаş uzamından başlayıp B noktası Sürgün yerine gidiş ve dönüş arasında ki zamanda cereyan etmiş gibidir. Eşi Melek Hanım kocasının ölümünden sonra B noktası olan sürgün yerine tekrar gider. Ölümüne yakın Kızıлтаş'a geri döner. Ve yolculuğunu sonlandırır. Diğer kalanların da yolculukları başlangıç yeri olan A noktası Gurzuf-Kızıлтаş'a dönüşle bitecektir. O anlar şu sözlerle anlatılır.

“Savaşçı, Ceneviz kalesinin az uzağındaki Adalar'a dalmıştı; Melek hanımsa iskeleye. İskeleye bakarken çocukluk yıllarını hatırlıyordu: gün, bugünkü gün gibi güneşli ve sıcak bir günse, annesiyle birlikte Yalta vapurun beklediklerinde iskeleden inip kıyımı çakıltaşları üstünde koşardı küçücük

Melek hanım; ve koşarken ayakları dibindeki çakıllardan çıkan şakırtıyı dinlerdi.”³¹⁰

“Gurzuf, Ceneviz kalesi, Adalar, Ayı Dağı kırkbeş yıl öncesi gibi görünüyorlardı buradan. Haziran güneşi de, kırkbeş yıl öncesi gibi, Ayı Dağı’yla Adalar arasına sepetler dolusu mücevher serpmişti sanki ıslık ıslık denizin yüzü.”³¹¹

Dönüşte Gurzuf değişmiştir. Belleğindeki Gurzuf’u hatırlar. Burada mekânlarla beraber diğer imgeler de zihnine üşüşür. Çünkü “Bellek, mekân dışında, seslere, kokulara, dokulara, imgelere demirler. Bellek dilsel değil imgesel yapılmıştır: Hatırlamak zihnine bir takım “imgeler” çağırmasıdır.”³¹² Ceneviz kalesi Adalar, iskele, gün, güneş, sıcaklık, Yalta vapuru, çakıl taşlarından çıkan sesler, kokular, dokular, imgeler, sesler ve mekânlardır.

İhtiyar Savaşçı’da diğer romanlarda olmayan bir durum söz konusudur. Bu romanda anayurda dönüş söz konusudur. Yazar dönüşle beraber gelecek mekân inşası yapma gayreti içindedir.

“Siz gidin. Ben yaya gideceğim. Muharrem’in fırını önünde bekleyin beni, dedi. Yarım kilometre ötedeki Memiş’in deresi üzerine atılı köprüyü geçerek...³¹³O bayırın(Memiş’in bayırını) öncesinde Kızıldaş bekliyordu onu. Oysa farkındaydı, kendi insanlarından kimse yoktu Kızıldaş’ta. Belki de bomboş kalmıştı Kızıldaş kırkbeş yıl süresince. Evler çökmüştü belki de. Hayvanlar gebermişti. Yollarını, çeşmelerini yabancı otlar kaplamıştı belki de Kızıldaş’ın. Ama boş olsundu Kızıldaş. Issız olsundu. Yavan olsundu. Onun Kızıldaş’ıydı gene de. Ve Kızıldaş’ına gidiyordu Savaşçı. Birinciydi. İlk o girecekti Kızıldaş’a Ondan sonra oğullar gelecekti; kızları, torunları gelecekti. Kızıldaş bağrını açacaktı onlara bir ana hasretiyle. Savaş sonrası Kızıldaş’a çökmüş lanetli karanlık çok uzun sürmüştü. Kalkacaktı artık. Dağılacaktı. Güneş doğacaktı. Evet, güneş ışıyacaktı.”³¹⁴

Yazar bu satırları yazarak hayalen öz yurduna dönüşü ilk kendisi yapıyor. Roman kahramanı İhtiyar Savaşçı’yı Kızıldaş’a göndererek yapıyor. Kızıldaş

³¹⁰ Dağcı, Cengiz. *İhtiyar Savaşçı*. İstanbul: Ötüken, 2010 s. 118

³¹¹ a.g.e. s. 122

³¹² Dereli, Gülsüm. "Kültürel Bellek: hatırlayış ve unutuş." *Hafıza Çalışmaları*. Nesin Matematik Köyü, Ekim 2011

³¹³ Dağcı, Cengiz. *İhtiyar Savaşçı*. İstanbul: Ötüken, 2010 s. 125

³¹⁴ a.g.e. s. 126

bıraktıkları gibi olmayabilir ama ne olursa olsun orası onların ve yeniden bu mekâna dönüp orayı inşa etmelidir.

Bu romanların yol ortak kronotopunda anlatılmak istenen yazarın kendi biyografisinden de romanlara sızan ana tema vatandan kopuştur. Kızıldaş'tan, Gurzuf'tan, Akmesçit'den bütünde ise Kırım'dan kopuştur. Bu mekânlardan kopuş kendiliğinden olmamıştır. Sistemin müdahalesi sonucu vuku bulmuştur. Bu kopuş yazarında bizatihi yaşadığı durumdur. Bundan dolayı bu romanlara hayalle karışık yazarın kendi gerçekliği sinmiştir. Romanlarda yer yer şimdiki zamandan bahsedilse de geçmiş zaman ön plandadır. Çünkü geçmişte yazar kendi vatani olan Kızıldaş, Gurzuf, gibi mekânlarda yaşardı. Belleğinin mekânları bu yerlerdi. Yolda uğradığı diğer mekânlar onun için sonuçtur. Trajedinin bir sonucu olarak bu mekânlara yolculuk yapmak zorunda kalmıştır. Yazar kendini hep buralara ait hisseder. Belleğindeki bu hafıza mekânlarına yolculuk yaptırarak geriye gider. Salgir'in kıyısında dolaşır. Memeşin bayırından geçer. Ayı Dağ'ına, Romankoš'a, Gelinkaya bakar. Muharrem'in Fırını'nın önündeki çeşmede soluklanır. Üzüm bağlarında çalışmak onun için iş değil keyiftir.

3.8.1.2. Eşik Kronotopu: Toprakta Ölüm ve Toprakta Diriliş

Cengiz Dağcı'nın Kırım'ı anlatan romanlarında başka bir kronotop türü de eşik kronotopudur. *Onlar da İnsandı*, *O Topraklar Bizimdi* ve *Badem Dalına Asılı Bebekler* adlı romanlar bu kategoriye girer. Bu romanlar Kızıldaş ve Çukurca'nın hikâyeleridir. Bir bakıma taşra kronotopu görünümündedir. Ama taşra kronotopuna girmezler. Çünkü olaylar durağan değildir, dinamiktir. Evlerin eşiklerinin ön hollerinden sokaklara taşan açık meydanlarda vuku bulan olaylar dizisi bu üç romanın atmosferine sinmiştir. Ayrıca toprakta ölümle eşikten yine toprakta dirilmeye giden mecazi anlatımların da bulunduğu romanlardır.

Onlar da İnsandı adlı eserde dönüm noktası Bekir'in evine aldığı iki Rus garibanıdır. Bundan sonra olaylar hızla gelişir. Önce uğursuzluklar zuhur eder. Macik adlı ineği hastalanır. Ensesinde çiban çıkar. Seydali'yle arası açılır. Otomobil Niyazi'yi ezer, vb. uğursuzluklar zinciriyle eşikten meydanlara sarkan olaylar başlar.

Sonra Ruslar Kızıлтаş'ı istila ederler. Evlerine aldıkları İvan adlı kişi Bekir'e ihanet eder. Birçok kişiye zarar verir. En sonunda Bekir'in evine yerleşir. Olayların genel mahalli Kızıлтаş'tır. Onunla birlikte Topkaya, Kuşkaya, Gelinkaya, bağ, bahçe ve tarlalar gibi birçok mekânlar da zikredilir.

“Kırım'ın burası çok güzeldi. Solda, dağların üstünde yayla, tavlı bir beygir sırtı gibi temiz ve parlaktı. Aşağıda, köyün gerisinde, tütün aralarına kadar inen koyu yeşil, cılız çamlıklar, kadife yamaçlarla örtülü dağların, derisi yüzülmüş hayvan eti renginde çıplak yerleri, ışıklar altında yanıyordu. Daha aşağıda; uçurumları al, beyaz, sarı, kırmızı renklere bürünmüş Gelinkaya ile, ondan epeyce uzakta, kurşun rengi yaz-kış hiç değişmeyen Topkaya; birbirlerine bakarak sessiz-sakin, dertlerini söyleşiyorlardı. Topkaya'nın derdi, Gelinkaya'nunkinden daha büyük, daha derin gibiydi. Göğün kimbilir neresinden kopmuş bir bulut parçası, her akşam gelir, Topkaya'yı sarardı. Esen rüzgârlar, sadece Ayı Dağ'la yaylaların arasındaki geçitten geçer, Kızıлтаş bahçelerindeki elma, armut, kayısı, şeftali, hurma ağaçlarını, tütün tarlalarındaki tarhları tarar, her yerden bir tat, bir hoş koku alarak Roman Koş'un eteklerine gidip yatarlardı...”³¹⁵

Çevresel etkilerin öneminden bahseden Nurullah Abalı sosyal yapıyı oluşturan tabii çevredir, der.

“Tabii çevreden kasıt iklim ve bitki örtüsü, coğrafi ve jeolojik yapıdır. Tabii çevre iktisadi ve sosyal hayatı geniş ölçüde etkiler ve en çok insanların örf ve adetlerinde ayırıcı özelliğini gösterir.”³¹⁶

Kızıлтаş'ın etrafında oluşan sosyal yapı, iklim ve bitki örtüsü, coğrafi ve jeolojik yapı tabii çevre iktisadi ve sosyal hayatı geniş ölçüde etkiler ve en çok insanların örf ve adetlerinde ayırıcı özelliğini gösterir. Örneğin Gelinkaya sadece Gelinkaya değildir. Gelinkaya kendi efsanesini oluşturup bir milletin belleğine çadır kurup o milletin kimliğini de oluşturur. Kızıлтаş'ta yaşayan insanlar bu mekânın iklimiyle mündemiç bahçe tarla işleriyle sosyal ve iktisadi yapıları teşekkül eder. Romanda bu topraklarda çalışmak Kızıлтаş'lular için bir zevktir. Onlar için bağ ve bahçelerinde çalışmak adeta günlük yapageldikleri hobileridir.

³¹⁵ Dağcı, Cengiz. *Onlar da İnsandı*. İstanbul: Ötüken, 1990. 15 Basım. s.9

³¹⁶ Abalı, Dr. Nurullah. *Gelenksellik ve Modernizm açısından Kılık Kıyafet*. İstanbul, 2009. s.43

İstila ile beraber tarlaları ellerinden alınıp kolhoza verilmek istenmektedir. Bekir'in arkadaşı, komşusu Enver karşı çıkar bu topraklar için ölür. Bekir ise tarlasına gider.

“Bekir Kuşkaya'ya gidiyordu. Elleri, yumrukları, dişleriyle Kuşkaya'yı sökmek, parçalamak, taşını toprağını şosedde otomobile yol verdiği yere devirmek istiyordu. Bekir'in acısı, Enver'inkinden daha keskindi belki. Çünkü Bekir de bu toprakta, bu güneşin altında doğmuş, büyümüştü. Birden ayakları altında yumuşak toprağı tanıdı, durdu. Başını göğsüne eğdi, göğüslerini açtı, toprağa baktı. Evet toprağıydı; Güzel, kılık, kalbe yakın, dost toprağıydı, kendi toprağıydı, bu! Başını kaldırdı, karşıdaki bayırda mahsun mahsun duran beş armut ağacına baktı. Uzun uzun baktı. Birden bire yere kapandı, toprağına sarıldı, ağlamaya başladı: “toprağım. Ben seninim. Ben seninim, toprağım! Beni bırakıp gitme gavur Ruslara al beni, al! Korum beni, toprağım koru!”³¹⁷

Bekir'in tarlasının yanında Kuşkaya vardır. Kuşkaya yıkılacak ve oradan yol geçecektir. Bekir tarlasına gidince Kuşkaya yol çalışmalarında patlatılır. Bekir'in üzerine yığılır. Tarlasına beni bırakma diyen Bekir, kendi tarlasında can verir.

Romanın sonunda istilanın şiddeti artar. Köylüler meydanda toplatılır. Karşı koyanlar öldürürler. Kalan Kızıлтаş'lılar da sürgüne gönderilirler.

O Topraklar Bizimdi romanı *Onlar da İnsandı* romanının devamı niteliğindedir. Bu romanda mekân Çukurca'dır. Bu romanda Kırım tarihinde yaşanan olaylar-Sovyet işgali sonrasında Alman işgali ve tekrar Sovyet işgali- anlatılmış Kızıлтаş'tan sonra Çukurca ve insanlarına ayna tutulmuştur. İstila sonrası kolhoz sistemi kurulmuş. Çukurcalıların topraklarına devlet tarafından el konulmuş. Yeni sistemin negatif etkilerinin derinden hissedildiği dönemdir. Mekânsa Çukurca'nın meydanları, bağ ve bahçe ve tarlarıdır. Eşik kronotopununda belirtilen sokak ve meydanlara denk düşmektedir.

Onlar da İnsandı adlı romandakine benzer hikâyesine benzer bir hikâye de *O Topraklar Bizimdi*'de vardır. Yalnız birinde romanın sonunda yer alırken diğerinde benzer hikâye romanın başındadır. Hikâye şöyledir.

³¹⁷ Dağcı, Cengiz. *Onlar da İnsandı*. İstanbul: Ötüken, 1990. 15 Basım. s.238

Kolhoz sistemi kurulmuş insanların ellerinden malları alınmıştır. İsteyen istediği gibi kendi toprağına girememektedir. Hasan'ın kayınpederi ısrarla kendi toprağında bir gün çalışmak istemiştir. Reis Bilal'da ısrara dayanamayıp izin vermiştir. Yazar günün sonunda vuku bulan olayı şöyle anlatır.

“İki eliyle toprağı tutmuştu. Toprağı avuçları içine alıp yüzüne sürmüş ve ölmüştü. Pişman değildi öldüğüne. Yüzünde, hayatı bırakıp gittiğine dair bir üzüntü yoktu. Yatıyordu eşikte. Dizlerinde toprak, avuçları içinde toprak, dağınık saçlarında toprak, her yerinde toprak! Yalnız çok sevdiği toprağın altına girip sonsuz uykusuna yatmadan önce, evine uğramıştı. Eviyle ve evinin içerisindeki insanlarla vedalaşmak için evine uğramıştı. Sonra toprağın altına yatıp kendisi de bir avuç toprak olacaktı. Bunun için yaşamıştı. Ve işte, şimdi toprağına gidiyordu.”³¹⁸

Yazar bu olayı bir iç konuşmasında anlatırken mekânının önemine vurgu yapmıştır. Burada mekân kişinin öz toprağıdır. Ancak elinden alınmış; ondan yoksundur. Hasretle hep toprağında çalışmayı arzulamıştır. Bir gün ısrar edip toprağında çalışmış ancak iş bitip ayrılmak zorunda kalınca toprağına bir daha kavuşamayacağı duygusuna dayanamayarak ruhunu toprağında teslim etmiştir. Reis Bilal bu olayın detayını şu şekilde anlatır.

“-Ah, öyle. Ben arabada, tarlanın kıyısındaayım. Kaynatan beni görünce tırpanını bıraktı, elini kaldırıp bir selam verdi. Sonra bana doğru yürüdü. Ama yanıma gelmeden bir kez durdu. Durdu da iki eliyle kendi gırtlakını kavradı... Ne olduğunu anlamama vakit kalmadan iki dizi üstüne düştü, namaz kılar gibi, iki elini uzattı, toprağı tuttu, sonra da alnını kolları arasında toprağına vurdu. Ben hemen arabadan atlayıp koşa koşa gittim, ama geç. Başını kaldırdı, iri gözleriyle yüzüme baktı. Sonra gözlerini döndürdü. Bir şey söyleyecekti, söylemedi. Ağzına ak köpük doldu. Yalnız bir kerecik boğazı içinden bir gık çıktı da o saat yere serildi. Yürek, balam, yürek”!³¹⁹

Burada anlatılanlar toprak sevgisinin yüceliğidir. İnsan toprağı için yaşar. Topraksız yaşamın mümkün olamayacağını belirtmek içindir. Toprak insanın mekânıdır. Kendi varlığının, aidiyetinin bir parçasıdır. Mekânsız hayat kimliksiz bir yaşamdır. Yazar bundan dolayı toprağıyla hep var olmuş kişinin onsuz var olamayacağını, olsa bile kimliksiz biri olacağını belirtmeye çalışmıştır.

³¹⁸ Dağcı, Cengiz. *O Topraklar Bizimdi*. İstanbul: Ötüken, 1990. 15 Basım. s. 11

³¹⁹ a.g.e. s. 13

Yazar bu romanda Çukurca'ya bakınca Kızıлтаş'ı hatırlamış. Oranın bağlarını, bahçelerini, denizini hatırlamış ve hislenmiştir. Yazarın çukurca ile ilgili görüşlerinin özeti niteliğindeki bu görüşlerini bu romanda şöyle ifade eder.

“Çukurca da güzeldi. Bir yanda, Karadeniz'in derin ve ışıltılı sularını andıran, yeşil bahçeler; öte yanda güneş ışınlarında yıkanan ekin tarlaları; orta yerde ise, kocaman bir çanak içindeymiş gibi, Çukurca. Solda, taa Çadır Dağı'nın dibinden çıkıp kara ormanlar içinde, derelerde gizlene gizlene akıp gelen Salgır, Çukurca'nın az ötesindeki ormanlardan başlayarak kendini insanlara gösterip tanıtmak istiyormuş gibi, kalınlaşıyor, büyüyor, güçleniyor ve bütün Çukurca'yı kucaklamak özlemiyle buruluyor, güneşin altın ışınları altında gümüşten bir kuşak gibi parlıyordu...”³²⁰

Yazar için Çukurca vatanın bir parçasıdır ve orası da onu hislendirecek kadar güzeldir. Vatandan ayrı kalmış bir kişi için bu ifadeler bir bellek tazelemedir. Bu ifadelerle belleğinde işaretler bıraktığı mekânlarda gezintiler yapmaktadır.

Ancak ne yazık ki bu mekânlarda hep acı yaşanmıştır. Dede Cavit'ler caminin yanındaki ağaçta asılmış. Köy meydanında millet toplanmış kurşuna dizilmiştir. Çukurca yazarın ifadesiyle yüzyılların sırrını saklayan mezarlık gibidir. Acı ve tatlı hatıralarla doludur. Ama ne olursa olsun oradan ayrılmak niyetinde değildir. Yazarın rotası Çukurca'ya doğrudur. Bunu da romanın sonunda Selim Ayşe'nin oğlu Alim'in elinden tutup Çukurca'ya doğru gitmesiyle ifade etmiştir.

Badem Dalına Asılı Bebekler romanında da eşik kronotopu vardır. Olaylar durağan değildir. Yoğun trajik olaylar vardır. Bu olaylar küçük yaştaki Haluk adlı kişinin gözünden anlatılır. Zaman Birinci Dünya Savaşı sonrası Sovyet dönemidir. Mekân yine Kızıлтаş'tır. Kızıлтаş'ın mezarlıkları, evleri, meydanları bu romanın eşik kronotopuna ev sahipliği yapar. Birinci Dünya Savaşından hemen sonra Kırımlılar kısa bir müddet huzur içinde yaşamışlar. Bu romanda bu huzur dolu günler Haluk'un mutlu günleri olmuş ancak bu günler çok sürmez. Önce Haluk'un annesi ölür. Evler işgalciler tarafından müsadere edilir. Sevgil'in babası ölür. Tomak amca mezarlıktaki badem ağacına asılmış olarak bulunur. Haluk'un babası da köyü terk eder ama ayrılmadan önce “Bu toprakların bizim olması şart” diyerek vasiyette bulunur. Artık

³²⁰ Dağcı, Cengiz. *O Topraklar Bizimdi*. İstanbul: Ötüken, 1990. 15 Basım. s. 23

bu topraklarda sevinç kalmamıştır Haluk için. Yakın arkadaşları da kısa bir müddet sonra köyü terk ederler. Sonra yine aynı trajedi. Kızıltaş'lılar sürgüne gönderilir.

Bu romanda geçen başlıca mekânlar Haluk'un kaldığı Mansur'un odası, müsadere edilmiş evler ve mezarlıklardır. Yazar Haluk'un gözüyle şöyle anlatır. Haluk hep Mansur'un odasında hep hayale dalar.

“Ben usumda badem filizleriyle örülü bir çevre çizeceğim. Usumda çizdiğim bu çevre içinde kulaklı ve kulaksız Alim Aydamaklarımız; çilli Sevgililerimiz ve koca burunlu Halidelerimiz; üzüm bağlarımız ve mezarlıklarımız; ak keçilerimiz ve karatavuklarımız; Ayı Dağ'ımız ve Soğuksu'yumuz; badem dallarına asılı bebeklerimiz ve bağlarda kanlanan tavşanlarımız; suyumuz, havamız, ışığımız; etimiz ve canımız; akımız, karamız, yaramız... her şeyimiz ve her şeyimizin ortasında ben- ben, sürgünü bin yıl süren Yahudi sabriyle usumda çizdiğim bu çevre içinde durarak içimden:”³²¹

Mansur'un odası Haluk'un hayalinin yeridir. Müsadere edilmiş evler ise gerçekliğin mekânlarıdır. Mezarlıklar milletin kolektif hafızasının mekânlarıdır.

Haluk'un hayali olarak romana girmiş olanlar aslında yazarın biyografisinden taşıp gelenlerdir. Kendisinin ve Kırım'lıların ortak hayalidir. Efsanevi yurtsever Alim Aydamak, üzüm bağları, dağları, ve mezarlıklarıyla bunlar bir millete ait değerlerdir. Yazar sabırla hayalinin gerçek olacağı günü beklemektedir.

Müsadere edilmiş evler Kırım'ın tarihidir. Kırım'da yaşanan gerçek tarihtir. İstilanın neticesidir.

Mezarlık ise bir milletin belleğidir. Her ne kadar orada yatanlar hayatta değillerse de milletin belleğinde canlıdır. Geçmişini yaşatırlar. Doğal olarak, mezarlıklar geçmişini günümüzde yaşatan mekânlardır. Bundan dolayı olayların belli bir bölümünde mezarlıklardan bahsedilmiştir.

Romanın can alıcı noktasını mezarlıktaki badem ağacı oluşturur. Mezarlıktaki bu badem ağacı kesilir. Ama bu badem ağacı yine filiz vermeye devam

³²¹ Dağcı, Cengiz. *Badem Dalında Asılı Bebekler*. İstanbul: Ötüken, 2012, 6. Basım s. 220

eder. Bu metafor Kırimlıların çoğu mezarda olsa bile tamamen yok olmayacağını ve Kırim'da tekrar yaşayacaklarına dair bir göndermedir.³²²

Diğer iki romanın *Onlar da İnsandı*'da Bekir'in, *O Topraklar Bizimdi*'de Hasan'ın kayınpederinin kendi toprağında can vermeleri de bu iki romanın eşik kronotopunun mecazi anlatımlarıdır. Kendi toprağında ölmek kendi toprağında dirilmenin simgesel anlatımıdır.³²³ Mikhail Bakhtin'e göre eşik kronotopu üstü örtük bir şekilde vurgulanan metoforik ve simgesel anlatımdır.

Cengiz Dağcı'nın romanlarında vurguladığı bu mekânlar onun geriye dönüp baktığı ve hatırladığı mekânlar değildir, o hayattayken Londra'da eşi Regina'nın yanında bu bahsettiği mekânlarda adeta bizzat yaşardı. Kendisi de bunu hatıralarında şöyle ifade eder.

“Sık sık. Altmış yıl boyunca üstünde doğup büyüdüğüm topraklara dönmediğim bir günüm, gecem olmadı. Yolum oraya her düştüğünde başkalarının beni görmelerini ve duymalarını istedim.

Hayır, hayali değildi benim ziyaretlerim. Hiç kopmadı benim gerçeklerimizden benim ziyaretlerim.”³²⁴

Netice olarak, Cengiz Dağcı'nın eserlerinde iki türlü kronotop görülür. Bunlardan biri yol, diğeri ise eşik kronotopudur. Yol kronotopunda anayurtdan çıkıp yollarda karşılaştığı olaylar yol zaman-uzamıyla ifade edilirken, ikinci tür kronotop ise sokak ve meydanlara taşan olaylar örgüsünün eşik zaman-uzamı kullanılarak anlatılmasıdır.

Cengiz Dağcı'nın bu mekânlardan uzun süre uzak kalmasına rağmen sanki bu mekânlarda hep yaşamış gibi bu mekânlardan bahsetmesi, bu mekânların bellekte canlı kalmasını sağlamak ve tekrar oralarda Kırim Tatarlarının yaşamasına yol açmak içindir. Bir ölçüde kimliğin ihtiyacı olan toprak parçasını inşa etmektir.

³²² Kocakaplan, İsa. *Kırım'dan Londra'ya Cengiz Dağcı*. İstanbul: Ötüken, 1998. s.70

³²³ Şahin, İbrahim. "Cengiz Dağcı'nın Eserlerinde Neden/nedensizlik Dili." *Bellek-İnsan- Eser*. Ed. Emel Kefeli, Nesrin Sarıahmetoğlu. İstanbul: Ötüken, 2011.s. 145

³²⁴ Dağcı, Cengiz. *Hatırlarda C.D.* İstanbul; Ötüken,1998. s.12

Bunun öylesine bir toprak parçası olmadığını bu toprak için çok acılar çekildiğini onun için bu yerlerin kendileri için vazgeçilmez bir mekân olduğudur.

Bu mekânlar orada hayat sürdükleri, orada var oldukları, oradan çıkınca yaşamakta zorlanacakları yerlerdir. “Yurt kavramı nehriyle, deniziyle gölleri ve dağlarıyla kutsal hale gelir. Tarihi bellek ve çağrışımların mekânları haline gelir.”³²⁵Anthony Smith’in bu sözünü haklı çıkarıcısına çok kez romanlarında bu özel mekânlardan bahsetmesi oraların kimlikleri için çok önemli hatta kutsal olduğunun bir kanıtıdır.

³²⁵ Smith, Anthony D. *Milli Kimlik*. Çev: Şener, Bahadır Sina. 2004 ed. İstanbul, 1991. s.25

SONUÇ

Netice olarak Cengiz Dağcı'nın eserlerinin ana teması sürgün etrafında şekillenen ülkesine duyduğu hasrettir. Bu ülkesine olan hasret kendisinin ve tabii ki Kırımlıların kim olduklarını, nereden geldiklerini, gelenek ve görenekleriyle nasıl bir kültüre ait olduklarını kendi geniş tarihsel ve kültürel bellekleri yardımıyla kaleme almıştır.

Cengiz Dağcı'nın eserleri sadece kimlik veya sadece bellek bağlamında ayrı incelenebilirdi. Hatta tek başına sürgün konusu da tez konusu olabilirdi. Bu tezin bu üç konu etrafında şekillenmesi, sürgününün sonucunda bellek ve kimlik kavramlarının önemi ortaya çıkmaktadır. Bir milletin yerinden, yurdundan sürgün edilmesinin muhtemel neticesi asimile ve yok oluşturdur. Çünkü dağılmış bir şekilde farklı yerlere savrulan bir millet baskın kültürle karşılaştığında kendi öz benliklerinden kopup yaşadıkları kültürün içinde yok olurlar. İşte Cengiz Dağcı yaşadığı sürgün neticesinde yok olma bir tarafa kendisi bir milletin kolektif bellek ve kimliğinin inşası rolünü üstlenmiştir.

Yazar için hayat ne kadar zor olursa olsun ona tutunmak önemlidir. Yaşamak için şartlar zor olsa da dayanmak gereklidir. Yaşatmak için yaşamak lazımdır. O romanlarında yaşama mücadelesi verirken Kırım'ı ve Kırımlıları yaşatmak için uğraşır. O bir istilacıdan vatani Kırım'ı kurtarmak için denize düşen yılanı sarılır anlayışından olsa gerek başka bir istilacıdan yardım ister. Onlardan ümit kesince Allah'a yalvarır. Zaman zaman inancı azalsa da ondan başkasından medet gelmeyeceğini bilir. Savaş, sürgün, esaret ne olursa olsun o ayakta kalmalıydı eski günleri başkalarına yaşatmak için var gücüyle hayatın zorluklarına direnmeliydi.

Cengiz Dağcı'yı yazmaya yönelten şey, belki sürgün ve sürgünden dolayı eski güzel günlere ve güzel vatana olan hasretti. Ancak ilk eserlerini yazmaya başladığı andan itibaren Kırım'ın bellek havuzundan beslenerek kimliklerini yaşatma arzusu taşıdığı ilk eserleri sayılan *Korkunç Yıllar* ve *Yurdunu Kaybeden Adam* adlı romanlarda ki kimlik ve belleğe dair bolca verdiği malzemelerden anlaşılmaktadır.

Cengiz Dağcı'nın Türklük konusundaki kimlik yaklaşımının temeli kendi ulusdaşı Gaspıralı İsmail'den beri gelen Yusuf Akçura ve Zeki Velidi Togan'a oradan Türkiye'deki Ziya Gökalp'dan Halide Edip Adıvar, Müfit Feride Tek, Ahmet Hikmet Müftüoğlu'na ilham kaynağı olmuş "Turan" fikrinden etkilendiğini söylemek mümkündür. İlk kitabında ki *Korkunç Yıllar*'ın kahramanının soyadından ve Türk birliğiyle ilgili söylediği sözler bizi bu sonuca ulaştırmaktadır.

Cengiz Dağcı'nın kimlik yaklaşımını sadece Turan fikrine bağlamak elbette doğru olmaz. Eksik kalır ancak Turan fikrinden etkilendiği bir gerçektir. Kendi etnik kimliğine duyduğu doğal bir yakınlık vardır. Bununla birlikte ulusçuluk kimliğinden daha öte bir medeniyet kimliği yaklaşımı içinde olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bunu belki şöyle formüle edip örneklendirebiliriz. Tatar oluşundan dolayı etnik aidiyet söylemi, Kıımlı oluşundan dolayı Kıımlılık vurgusu, soy bağından gelen Türklük sentezi ve hepsini kapsayan ve daha da geniş bağlamda yüzlerce yıllık tarihsel köküyle beraber dini kimliği de ihtiva eden medeniyet kimliği onun kimlik yaklaşımını açıklayabilir.

Tabii ki Cengiz Dağcı'nın kimlik yaklaşımı sadece millet kimlik unsuruyla sınırlandırılmaz. Yüzlerce yıllık oluşmuş kültür havzasının gelenek ve görenekleri kendini biçimlendirir ve tanımlar. Bundan dolayıdır ki Cengiz Dağcı eserlerinde kültür öğeleri olan efsane- masaldan türkülere oradan halk inanışlardan bir kültürel etkinliklerin parçası olan oyunlara eserlerinde yer vermiştir.

Kimliği oluşturan en önemli unsurlardan biri de mekâna duyulan ihtiyaçtır. Her milletin kendilerine ait hissetleri bir toprak parçası kimlik oluşumunda etkili bir özelliktir. Bundan dolayı olsa gerek Cengiz Dağcı eserlerinde geçen mekânlara adeta kutsallık derecesinde önem atfeder. Onları cennetten kalma mekânlar olarak tanımlar. Hele doğup büyüdüğü Gurzuf ve Kızıлтаş'a çok tutkundur. Onlara canlı gibi yaklaşır, onlara bir canlı gibi davranır. Onlara aşkını ilan eder.

Kendini tanımlamanın yanında kimlik bir hissiyattır. İnsan kendini nasıl hissediyorsa odur. Cengiz Dağcı'nın kimliğine karşı hissiyatı çok güçlüdür.

Biyografisinden romanlarına sızan da bu hisli yaklaşımdır. Milletine karşı çok hislidir onların dramını kendi dramından üstün tutar. Diline ve dinine karşı da hassastır dindar olmasa bile. Bundan dolayı olsa caminin minaresi yıkılınca içinde bir burkuntu oluşur. Kendinden bir şeyler koptuğunu hisseder. Milletine olan yakınlık hissini bahçesinde ki çiçeklere Kırım Çiçekleri veya Türk Çiçekleri adını koyarak gösterir.

Tecrübe kaynağı kimliğin şekillenmesinde önemli bir etkidir. Daha küçük yaşlardan itibaren yaşadıkları Cengiz Dağcı'nın kimliğini oluşturur. Onun mutlu günleri, kıtlık, ilk sürgüne şahit oluşu, annesinin dine yaklaşımı babasının tutuklanması ve ona öğütleri ve destan okumaları onun kimliğinin şekillenmesini sağlar. Ve bu kimliğini neticesi olarak eserlerdeki kahramanlara sirayet eder.

Kimlik bir ölçüde anlamlandırma, idrak ve hatırlamadır. Cengiz Dağcı için isimler öylesine konulmuş değıllerdir. Her birinin önemli anlamları vardır. Kendisi dindar değıildir ama dinin kendi medeniyetlerinin önemli bir özelliğı olduğunu idrak eder. Kimlik bir hatırlamadır. Kimliğini unutan kişiliğinden, benliğinden uzaklaşır. Cengiz Dağcı tecrübe ettiğı ne varsa hep hatırlar. Hatta hatırlamakla kalmaz benliğinde hayalinde yaşar ve yaşatır. Hatırlamanın kendisi bir kimlik inşasıdır. O bir inşaat ustası titizliğıyle kendisinin ve bütün Kırımlıların yaşadıklarını hatırlayarak ve hatırlatarak öz kimliklerini inşa eder. Kimliğin meydana gelişinde hafızasının rolünü bilir ve idrak eder. Bir inşaat ustası gibi kendi hatıralarıyla geçmiş ve gelecek arasında bağı kurarak yoklama tehlikesi yaşayan kimliklerini yeniden inşa eder.

Bellek, hatırlamak için mekânlara izler ve işaretler bırakır. Cengiz Dağcı Salgır'dan, Ayı Dağın'dan Romankoş'dan, Gelinkaya'dan, Memişin Bayırı'ndan Ceneviz kalesinden bahsederken koyduğu işaretlerden faydalanır. Yıllar geçse de onları hiç unutmayı daha dün gibi bizlere hatırlatır.

Ona her şey Kırım'la ilgili bir şeyi hatırlatır. Londra'nın bir sokağında yürürken Gurzuf'un sokağını hatırlatır. O sokağı Gurzuf Sokağı der. Çiçekler Kırım'ı hatırlatır. Onlara da Gurzuf Çiçekleri der. Regina'nın kendisine şapka almak

için alış verişe çıkardığında hemen hayali onu bir anda annesinin şapka almak için götürdüğü Ermeni Makasyan'ın dükkânına yönlendirir. Her şey ama her şey ona Kırım'ı hatırlanır. Hayalinde hep onlar vardır. Belleğin olmazsa olmaz parçası olan hayal yazar da tekrar tekrar kodlayıp saklama işlevi görür. Saklamadan ziyade her seferinde yeniden inşa eder. O Kızıltaş'ı yeniden örgüler. Gurzuf'u yeniden biçimlendirir. Romankoş'a Ayı Dağ'ına, Gelinkaya'ya Adalar'a her seferinde yeniden şekil verir. Bu hayaliyle yaptığı bireysel bellek inşası sadece kendisi için inşa değil aynı zamanda bir kolektif bellek inşasının harcına katmış olduğu çimentodur.

Onun için sadece mekânlar değil, Kırım'a mal olmuş kişilerde onun hayalinden nasiplenirler. Kendisi ve Kırım bu kişilerle beraber canlanır. Dip diri olurlar. Ben onlarla yaşarken onlar da benle birlikte yaşadılar diyerek Âlim Aydamak'ları, Musa Mahmut'ları, İbrahim Veli'leri, Gaspıralı İsmail'leri, Yantıkçı Pehlivan'ları hayaline davet eder. Cengiz Dağcı belleğin önemi çok iyi biliyordu. Ölen kahramanları ölümler değil, yaşayanlar yükseltirler diyerek onları hayalindeki tahtın başköşesinde ağırlıyordu. Gelecek nesillere bellek inşasında ustalık görevini yerine getiriyordu.

Bellek seslere, kokulara, imgelere demir atar. O Memiş'in deresinden geçerken suyun şırıltısını duyar. Muharrem'in fırınının yanındaki çeşmeye bakarken fırından gelen kokuları alır. Bayraklarında imi eserindeki torunu Çora'ya küpe yapar ve taktırır.

Onu içinde bir Ben var benden öte. Onunla konuşur dertleşir hep. Yürürken otururken, gezerken bakarken ve yazarken ona konuşur. Ona sorar. Yakınında bulunanlar hoş kişilerdir. Ama onun derdini tam idrak edemezler. Yazar da hep Ben'le konuşur. Herkesin beklentisi, sabrı, hayali tükense bile onun Ben'i hayalinde hiç sönmeyecek bir kıvılcımdır. Onu sürekli ateşleyerek ısıtacak ve canlı tutacaktır.

Mezarlıklar kutsal hafıza mekânlarıdır. Bir milletin hayatta olmayan insanlarını günümüzde yaşatan yegâne fiziki yerlerdir. Milli hafızanın temsilcisidirler. Bu sebeple olsa gerek yazar ölüsünü yaşatmayan dirisini yaşatamaz

diyerek kültürel belleğin mekânı mezarlıklara sahip çıkar. Hemen her eserine mezarlıkları konu eder.

Yazar yirminci yüzyılın baskın kültürü olan Anglo Sakson kültürünün içinde yaşamasına rağmen ona yenik düşmemiş. Global bir dil sayılan İngilizceyi iyi bilmesine rağmen o dilde hiçbir eser vermeyip tam hâkim olmadığı Türkçe’de akıcı eserler vermesi onun kimliği korumadan daha öte inşa etmenin yanında aynı zamanda Kırimlıların diasporadan çıkışlarına da kapı aralamıştır. Onun için sürgünün neticesi geri dönüşe romantik bir özlemden çok daha öte bir şey olan inşa faaliyetidir.

Kimliğin oluşmasında belleğin hiç şüphesiz büyük payı vardır. Cengiz Dağcı yüzlerce yıllık Kırimlıları Kırimlı yapan Kırim’ın belleğini tarihiyle, kültürüyle, diliyle, diniyle, efsanesiyle nakış nakış romanlarına işlemiştir. O bir tarihçidir. Kendi tarihini bilir. O şairdir kültürel dokulara derinlemesine nüfuz etmesini bilir. O aynı zaman iyi bir gözlemcidir. Bir ressam gibi gördüklerinin fotoğrafını çeker. Onları yazıya dökerek okurlarına paragraflar halinde gösterir.

Kültürel bellek taşıyıcılar bir toplumun kimliğin oluşmasında önemli vazife görürler. Kültürel belleği en iyi taşıyanlardan biri şairler ve yazarlardır. Cengiz Dağcı da bir şairden ve yazardan daha öte hem söyleyerek hem yaşayarak hem de yazarak kültürel belleğin sonraki nesillere taşınmasında büyük rol oynamıştır.

Yazar eserlerinde nereden ve neden Londra’ya geldiği üzerine kafa yormuştur. Kendi ve Kırimlıların gerçeğinin ne olduğunu sorgulamıştır. O gerçek ki kendisi ve bütün Kırimlıları sürgüne duçar etmiştir. Yazar kendisinin doğup büyüdüğü topraklardan uzak kalmasını bir türlü hazmedememiş; kederlenmiş; ait olduğu topraklarına hep özlem duymuştur. Yerinin Londra değil oralar olduğunu hep dile getirmiştir. Yazmış olduğu bu eserleriyle de bütün Kırimlıların da ait oldukları yere muhakkak bir gün dönmeleri; dönmeseler bile oraları, kimliklerini ve belleklerini asla unutmamaları gerektiği gerçeğini onlara hatırlatmıştır. Sadece Kırimlılara değil; biz okuyucularına ve diğer herkese kendi ve Kırim gerçeğinin ne

olduğunu duyurmuştur. Muhakkak ki birçok tarihçi Kırım gerçeğinden bahsetmiştir. Birçok şair de Kırımların acısını şiirlerinde yansıtmıştır. Ancak Cengiz Dağcı yazdığı romanlarıyla Kırım gerçeğini etkili ve detaylı bir biçimde bizlere ve dünya kamuoyuna göstermiştir.

Kırım'daki ve Türkiye'deki sevenleri onu hasretini çektiği Kırım'a götürmek istemişler ama uçak fobisinden dolayı uçakla gitmekten çekinmiş; uzun ve zorlu kara yolculuğuna da sağlığı elvermediği için hayattayken ayrılmak zorunda kaldığı topraklara dönememiş. Ancak vefatından sonra özlemini çektiği topraklara Kırımlı ve Türkiyelilerin yardımıyla dönmüş ve romanlarında adeta vasiyetname şeklinde işaret ettiği yer olan Gurzuf'a defnedilmiştir.

Cengiz Dağcı seksen seneden fazla süren ömründe çok zorluklarla karşılaşmış ancak yılmamış hayata tutunmasını başarmıştır. Sonrasında çok değerli yirmi beşten fazla eseri Türk ve Kırım edebiyatına kazandırmıştır. Birkaç tanesi hariç çoğunda Kırım gerçeğinden, kendi değerlerinden, kimliğinden ve belleğinden bahsetmiştir.

KAYNAKÇA

1. " Bellek." *Ana Britanica*. İstanbul: Ana yayıncılık A.Ş., 2004. Vol. 3.
2. Abalı, Nurullah. *Gelenksellik ve Modernizm açısından Kılık Kıyafet*. İstanbul, 2009
3. Anık, Mehmet. *Kimlik ve Çokkültürlülük Sosyolojisi*. İstanbul: Açılım kitap, 2012.
4. Aslan, Zeynep. "Sürgün Anıları." *Kalgay Dergisi* yıl 2.sayı 5 (Temmuz Agustos- Eylül 1997).
5. Assman, Jan. *Kültürel Bellek*. Trans. Tekin, Çev: Ayşe. İstanbul: Ayrıntı, 2001.
6. Atak, Hasan. "Kimlik Gelişimi ve Kimlik Biçimlenmesi: Kuramsal Bir Değerlendirme." *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry* 3.1 (2011): 163-213.
7. Aydıngün, Ayşegül, İsmail Aydıngün. *Kırım Tatarlarının Vatana Dönüşü*. Ankara: Atatürk kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2004.
8. Bakhtin, Mikhail. *Romana Edebiyat Teorisinden Dil Felsefesine Seçme Yazılar çev: Soydemir, Cem İstanbul: Ayrıntı, 2001.*
9. Bergson, Henri. *Madde ve Bellek*. çev: Işık Ergüden,. Ankara: Dost Kitabevi, 2007
10. Bilgin, Nuri. *Sosyal Bilimlerin Kavşağında Kimlik Sorunu*. İzmir: Ege Yayıncılık, 1994.
11. Bostancı, Gülcan Çolak. "Kisilere İsim Vermenin Sahne Arkası." *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 4/3 (Spring 2009).
12. Castells, Manuel. *Enformasyon Çağı Ekonomi, Toplum ve Kimlik*. Kimliğin Gücü. Vol. 2.cilt. İstanbul: Bilgi Üniversitesi yayınları, 2008.
13. Connerton, Paul. *Toplumlar Nasıl Anımsar*. Şenel, Çev: Allaaddin. İstanbul: Ayrıntı, 1999.
14. Connolly, William E. *Kimlik ve Farklılık*. Çev:. Lekesizalın, Ferma. Ed. Ayrıntı. İstanbul: Ayrıntı, 1995.

15. Coşkun, Betül. "Halide Nusret Zorlutuna'nın Romanlarını Kronotopik Okuma." *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 6/1 (winter 2011).
16. Çağla, Cengiz. "Bellek Üstüne Düşünmek." *Cogito Bellek: öncesiz, sonrası.* 50 (2007).
17. Çapraz, Kemal. *Sürgünde Yeşeren Vatan Kırım. İstanbul: Turan Yayıncılık, 1995.*
18. Çelik, Celaleddin. "Bir Kimlik Beyanı Olarak İsimler: Kişi İsimlerine Sosyolojik Bir Yaklaşım." *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi/Journal of Sociological Research* 2007/2
19. Dağcı, Cengiz. *Anneme Mektuplar.* İstanbul: Ötüken, 1996. 3. Basım.
20. Dağcı, Cengiz. *Badem Dalında Asılı Bebekler.* İstanbul: Ötüken, 2012, 15. Basım
21. Dağcı, Cengiz. *Dönüş.* İstanbul: Ötüken, 1997. Basım s.18
22. Dağcı, Cengiz. *Hatılarda C.D.* İstanbul; Ötüken, 1998.
23. Dağcı, Cengiz. *İhtiyar Savaşçı.* İstanbul: Ötüken, 2010.
24. Dağcı, Cengiz. *Korkunç yıllar.* İstanbul: Ötüken 1989 5. Basım
25. Dağcı, Cengiz. *Korkunç Yıllar.* İstanbul: Varlık Yayınları, 1956.
26. Dağcı, Cengiz. *O Topraklar Bizimdi.* İstanbul: Ötüken, 1990. 15 Basım.
27. Dağcı, Cengiz. *Onlar da İnsandı* İstanbul: Ötüken, 2011, 15. Basım,
28. Dağcı, Cengiz. *Rüyalarda: Ana ve Küçük Alimcan.* İstanbul: Ötüken, 2001, 2. Basım
29. Dağcı, Cengiz. *Yansılar 3.* İstanbul: Ötüken, 1991. s.147
30. Dağcı, Cengiz. *Yurdunu Kaybeden Adam.* İstanbul: Ötüken, 2012, 15. Basım
31. Dağcı, Cengiz. *Biz Beraber Geçtik Bu Yolu.* İstanbul: Ötüken, 1996, 1. Basım
32. Dereli, Gülsüm. "Kültürel Bellek: hatırlayış ve unutuş." *Hafıza Çalıştayı.* Nesin Matematik Köyü, Ekim 2011.
33. Duman, Bilal. *Neden Beyin Temelli öğrenme.* Ankara: Pegem Akademi, 2009.
34. Fearon, James D. "What is identity? (As We Now Use The World)." *Department of Political Science* (1999).

35. Güvenç, Bozkurt. *Kültürün abc'si*. İstanbul: YKY, 1997.
36. Güvenç, Bozkurt. *Türk Kimliği*. 4. Baskı ed. İstanbul: Remzi kltabevi, 1996.
37. Halbwahcs, Maurice. *On Collective memory*. Chicago: University of Chicago Press, 1992.
38. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-18353/h/oyunhavalari.pdf>
39. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-88134/h/kirimhalkedebiyati.pdf>
40. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-88134/h/kirimhalkedebiyati.pdf>
41. <http://tdkterim.gov.tr/bts/>
42. <http://www.kalgaydergisi.org/index.php?sayfa=yazaryazidetay&yazi=807>
43. İşbilen, Ayşe. "Giysi Dili Ve Burdur Yöresel Giysileri." I.Burdur Sempozyumu.2005
44. K.Tural, Sadık. *Kültürel Kimlik Üzerine Düşünceler*. Kültür ve Turizm Bakanlığı. Ankara:1988.
45. Kaplan, Mehmet. *Kültür ve Dil*. İstanbul: Derğah yayınları, 1992.
46. Karaduman, s., *Modernizmden Post Mpdernizme Kimliğin Yapısal dönüşümü*. Journal of Yaşar University, 2010(17(5)): (sayfa 2886-2899).
47. Karpat, Kemal. *Osmanlıdan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*. İstanbul: Timaş, 2009.
48. Kartal, Erdoğan. "Dil, Kültür Ve Eğitim İlişkisi." *e-Journal of New World Sciences Academy* 5 (2010).
49. Kaya, Doğan. "Çora Batır Destanı." *Türk Kültürü*, Yıl XXXVI, 425, 9., (1998):
50. Kırım Tatarları CNN TÜRK 4 Ekim 2010 (<http://kirimtatar.blogspot.com/2010/10/cnn-turk-krm-belgeseli.html>)
51. Kırımlı, Hakan. *Kırım Tatarlarında Milli kimlik ve Hareketler(1905-1916)*. Ankara: Türk Tarih kurumu, 1996
52. Kocakaplan, İsa. *Kırım'dan Londra'ya Cengiz Dağcı*. İstanbul: Ötüken, 1998.
53. Kösoğlu, Nevzat. *Milli Kültür ve Kimlik*. İstanbul: Ötüken, 1992.
54. Kösoğlu, Nevzat. *Türk Kimliği ve Dünyası*. İstanbul: Ötüken, 1998.
55. Kula, M.Naci. *Kimlik ve Din*. İstanbul: Ayışığıkitapları, 2001.

56. Mishra, R. K.. *Colonialism, Postcolonialism, and Diaspora in Terms of Translation.* IUP Journal of English Studies, Jun2012, Vol. 7 Issue 2, p61-69, 9p
57. Narlı, Mehmet. "Romanda Zaman Ve Mekan Kavramları." *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Mayıs 5,7 (2007).
58. Nora, Pierre. *Hafıza Mekanları*. Çev:Özcan, Mehmet Emin. Ankara: Dost Kitapevi, Şubat 2006.
59. Örnekleriyle Türkçe Sözlük (MEB, 2002), vol. 2.
60. Özakpınar, Yılmaz. *Hafıza*. Vol. 56. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 1997.
61. Özcan, Kemal. *Kırım Dramı*. İstanbul: Bab-ı ali Kültür Yayıncılığı,2010.
62. Özkan, Mustafa. *Makaleler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları:693, 1997.
63. Öztürk, Yücel. "Tarih ve Kimlik." *Akademik İncelemeler* 2,1 (2007).
64. Sağır, Adem. "Sürgün Sosyolojisi Bağlamında Van-Ulupamir Kırgız Türkleri İle Oş-Karadenizli Türkler Üzerine Uygulamalı Ve Kıyaslamalı Bir Çözümleme." *Turkish Studies* 6/4 (Fall 2011): 263-86.
65. Schudson, Michael. "kollektif Bellekte Çarpıtma Dinamikleri." *Cogito Bellek: Öncesiz, sonrası*.50 (Bahar 2007).
66. Selçuk, Ziya. *Eğitim Psikolojisi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2009.
67. Smith, Anthony D. *Milli Kimlik*. Çev. Şener, Bahadır Sina. 2004 ed. İstanbul, 1991.
68. Şahin, İbrahim. "Cengiz Dağcı'nın Eserlerinde Neden/nedensizlik Dili." *Bellek-İnsan- Eser*. Ed. Emel Kefeli, Nesrin Sarıahmetoğlu. İstanbul: Ötüken, 2011.
69. Taştan, A. Vahap. *Değişim Sürecinde Kimlik ve Din*. Vol. 10. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür yayınları 1996.
70. Tatar, Taner. "Kimlik: Ötekini Belirlemek ya da Kendini Bilmek." *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*.45 (2008 kış).
71. Tok, Nafiz. *Kültür, Kimlik ve Siyaset*. İstanbul: Ayrıntı, 2003.
72. Traverso, Enzo. *Geçmiş Kullanma kılavuzu*. Çev:Ergüder, Işık. Tarih, bellek, politika. İstanbul: Versus kitap, Ocak 2009.
73. TÜRKÇE SÖZLÜK, 7. Baskı. (Ankara: TDK, 1983), vol. 1

74. Ülküsal, Müstecip. *Kırım Türk-Tatarları(Dünü Bugünü Yarını)*. İstanbul: Baha Matbaası, 1980.
75. Ünlü, Sezen. *Psikoloji*. Ed. Hakan, Ayhan. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2001.
76. Yılbır, Serkan. *Türk Destanlarında İnanç Ve İnanışlar* Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi 2006.